ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Sociologica Upsaliensia
9

PEDER HÅRD AF SEGERSTAD

LITTERATURSOCIOLOGI

Ett bidrag till ämnets teoriutveckling

Uppsala 1974

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548926_0004

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Sociologica Upsaliensia
9

PEDER HÅRD AF SEGERSTAD

LITTERATURSOCIOLOGI

Ett bidrag till ämnets teoriutveckling

With an English Summary:
Sociology of Literature—A Contribution to the Theoretical Development of the Discipline

Uppsala 1974

Doktorsavhandling framlagd vid Uppsala universitet 1974

ISBN 91-554-0121-X

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© Peder Hård af Segerstad 1974
Printed in Sweden 1974
Rotobeckman

Innehåll

Inledning 5

1. Litteraturvetenskapens problem 8
1.1 Litteraturvetenskapens kunskapsintresse 11
1.2 Litteraturvetenskapens vetenskapsteoretiska problem 21
1.3 Kvantitativa metoder i den litteraturvetenskapliga analysen 23
1.4 Frågan om litteraturvetenskapens studieobjekt 33
1.5 Litteraturteori och kunskapsintresse — en sammanfattning 41

2. Litteratursociologi — problemställningar och angreppssätt 45
2.1 Sociologisk litteratursociologi 51
2.2 Litteraturvetenskaplig litteratursociologi 59
2.3 Att förklara dikt ur liv 62
2.4 Att förklara liv ur dikt 68
2.5 Att förstå dikt genom liv 74
2.6 Att förstå liv genom dikt 82
2.7 En interaktionistisk litteratursyn 88

3. Teorier om förhållandet mellan litteratur och samhälle 95
3.1 Speglingsteorin 96
3.2 Litteraturens inflytande på samhället 102
3.3 En sammanfattning av förhållandet mellan speglingsteorin och teorierna om litteraturens inflytande på samhället 110

4. Den problematiska sociologin 112
4.1 Sociologins "sociala kris" 114
4.2 Argument mot den värderingsfria sociologin 115
4.3 Gouldners reflekterande sociologi 127
4.4 Friedrichs dialogiska sociologi 134
4.5 Mot en humanistisk sociologi 141

5. Litteraturen som socialt fenomen 155
5.1 Litteraturen som källa till kunskap om innebörder 158
5.2 Litteraturen som objektiverade tankestrukturer 160
5.3 Litteraturen som medium för objektivering av tankestrukturer 161

Summary 166

Noter 178

Anförd litteratur 183

Namnregister 189

Inledning

Mitt intresse för litteratursociologins teoretiska problem väcktes på allvar i samband med en empirisk undersökning kring teatervanor som jag genomförde för några år sedan. Inför den empiriska undersökningens svar på en mängd frågor kring sådant som teaterbeteende, hinder för teaterbesök och attityder till teatern, tvingades jag ställa frågan om vad dessa svar ytterst sett handlade om. Vad var det för något, som människor uppvisade så varierande former av beteenden och attityder inför? Det teoretiska problem som jag i samband med teaterundersökningen behandlade, gällde teaterns förhållande till samhället, och den frågeställningen förde mig i kontakt med den förvisso inte särskilt rikhaltiga men ändå ganska varierande teoribildningen på litteratursociologins område. I anslutning till teaterundersökningen hade jag inte möjlighet att gå närmare in på litteratursociologins teoretiska problem, men efterhand stod det klart för mig att litteratursociologin, utan en grundligare teoretisk diskussion, löper två risker. Den ena består i att disciplinen utvecklas till ett ensidigt studium av mänskligt *beteende* vad gäller litteraturen, dvs. utmynnar i ett studium av sådant som läsvanor och, eventuellt, läsupplevelser. Denna risk förefaller vara mest aktuell när sociologer av facket ägnar litteraturen sitt intresse.

Den andra risken utgörs av möjligheten att litteratursociologin blir en i huvudsak *statistisk* verksamhet och kommer att uppfattas som litteraturvetenskap med kvantitativa metoder, t.ex. innehållsanalys med datateknik. Risken för en utveckling i den riktningen förefaller vara störst bland de litteraturvetare som lockas av den sociologiska metoden.

Jag vill understryka att ingendera av dessa forskningsuppgifter naturligtvis i och för sig är otillbörliga; däremot framstår de inte som de mest angelägna uppgifterna för litteratursociologin i dag.

Detta arbete syftar till att utreda förutsättningarna för en litteratursociologi som kan undgå dessa risker och i stället utvecklas till en verksamhet, som genom studiet av litteratur och samhälle, söker bidraga till förståelsen av människan och hennes situation i världen. Att jag väljer att beskriva litteratursociologins uppgift på det sättet bör dock inte ses som ett uttryck för uppfattningen att litteratursociologin nödvändigtvis "tillhör" sociologin. Då emellertid litteratursociologin i en väsentlig mening är en tvärvetenskaplig verksamhet, och då de forskare som ägnat sig åt litteratursociologi har närmat sig disciplinen från endera av två håll, det litteraturvetenskapliga eller det sociologiska, så är en kommentar till frågan om litteratursociologins hemvist motiverad.

Således alldeles bortsett från frågan om var litteratursociologin skall ges sin institutionella förankring, så förefaller det mig rimligt att beskriva uppgiften

för litteratursociologisk forskning, vare sig den nu bedrivs utifrån litteraturvetenskapliga eller sociologiska utgångspunkter, som ett försök att kasta ljus över frågor som rör mänskliga och sociala problem. Rätten att ägna dessa frågor sitt intresse bör självfallet inte enbart förbehållas sociologer eller forskare som institutionellt hör hemma bland samhälls- eller beteendevetenskaperna. I själva verket är jag snarare benägen att uppfatta litteratursociologin som en möjlighet för litteraturvetare att verkligen göra sin disciplin till en historisk vetenskap — en vetenskap som ytterst sett handlar om människan och hennes situation i världen. I så måtto framstår kanske litteratursociologin som en i första hand litteraturvetenskaplig deldisciplin: litteratursociologin kan bli det intellektuella verktyg som litteraturvetare, i den mån de är intresserade av att studera mänskliga och sociala problem, kan använda sig av.

En viktig utgångspunkt för mig har också varit de förhoppningar som framför allt litteraturvetare knutit till litteratursociologin, men jag tror inte heller att det är förmätet av mig att konstatera att mycket av den förhoppningsfullheten och optimismen på senare år börjat ersättas av en något mer reserverad, och kanske också mer realistisk, hållning. Det förefaller nämligen som om litteratursociologin, genom att tendera att begränsa sig till de två möjligheter som jag inledningsvis nämnde, statistiken respektive forskning kring litteraturbeteende, riskerar att hamna i en återvändsgränd.

Det är min förhoppning att denna studie, genom att ge en delvis ny innebörd åt litteratursociologin, dess uppgift och möjligheter, men också genom att ta fram och diskutera intressanta bidrag i den litteratursociologiska och den sociologiska forskningen, skall kunna bidraga till en vitalisering av såväl studiet som forskningen på området.

*

Det första kapitlet ägnas åt en diskussion av litteraturvetenskapens problem. Diskussionen förs på fyra nivåer: kunskapsintressets nivå, den vetenskapsteoretiska nivån, den metodologiska nivån och studieobjektets nivå. För var och en av dessa nivåer söker jag belysa dels vad det är för svårigheter som litteraturvetenskapen ställts inför, och dels hur man försökt komma till rätta med dem. Den underliggande tanken är att en sådan genomgång pekar fram mot den uppgift som litteratursociologin kan tillskrivas, och en preliminär formulering av den uppgiften avslutar det första kapitlet.

I det andra kapitlet genomför jag en systematiserad genomgång av litteratursociologin, sådan den hittills praktiserats. Genomgången är i första hand begreppsutredande och probleminventerande till sin karaktär, och utgör således ingen idéhistorisk översikt i vanlig mening. I detta kapitel arbetar jag, i heuristiskt syfte, med distinktionen mellan sociologisk litteratursociologi och litteraturvetenskaplig litteratursociologi. Det sistnämnda slaget av litteratursociologi presenteras i fyra former, där den typ av litteratursociologi som söker

förstå livet genom studium av dikten slutligen ges en sociologisk formulering med hjälp av G.H. Meads symboliska interaktionism.

Utifrån genomgången i det andra kapitlet kan, menar jag, två övergripande slutsatser rörande litteratursociologins problem dras, nämligen dels att litteratursociologisk forskning och teoribildning kräver ett fördjupat studium av förhållandet mellan litteratur och samhälle, och dels att den sociologiska komponenten i litteratursociologin skapar större svårigheter än vad man i allmänhet föreställt sig.

Förhållandet mellan litteratur och samhälle, och teoribildningen på området, behandlas i det tredje kapitlet. Utöver den dominerande speglingsteorin urskiljer jag ytterligare två teorier: förändringsteorin och kontrollteorin. Slutligen påvisas att varje diskussion av litteraturens förhållande till samhället måsta vara klar över att det här rör sig om ett reciprokt förhållande — dvs. att frågan om hur samhället påverkar litteraturen har betydelse för hur litteraturens inflytande på samhället uppfattas.

Den problematiska sociologin diskuteras i det fjärde kapitlet. Utöver värderingsdebatten inom sociologin tar jag upp ett par relativt färska försök att diskutera sociologins problem och möjligheter, nämligen Alvin Gouldners och Robert Friedrichs. I kapitlets avslutande avsnitt försöker jag teckna förutsättningarna för vad jag kallar det dubbla seendets sociologi, dvs. en sociologi som förmår anlägga såväl ett naturalistiskt som ett hermeneutiskt perspektiv visavi sitt studieobjekt.

Det femte och avslutande kapitlet innehåller, förutom en sammanfattning, ett försök att bestämma litteraturens karaktär som socialt fenomen. Detta sker huvudsakligen med utgångspunkt från den bild av en humanistiskt orienterad sociologi som återfinns i det fjärde kapitlet. Mot denna bakgrund blir det, menar jag, möjligt att beskriva litteraturens särart på tre sätt: litteraturen som en källa till kunskap om *innebörder;* litteraturen som *objektiverade tankestrukturer* och, för det tredje, litteraturen som ett *medium för objektivering* av tankestrukturer.

*

Professor Ulf Himmelstrand, som varit min huvudhandledare, och forskarassistent Björn Eriksson vid Sociologiska institutionen, Uppsala Universitet, har under arbetets gång bistått mig med kritiska synpunkter. Av stort värde för mig har kontakterna med docent Lars Furuland vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet, varit. Docent Furuland har, utöver att han framfört förslag och kritiska synpunkter, även visat ett intresse för mina problemställningar som varit ett stimulerande stöd. Alla dessa tackas varmt.

1. Litteraturvetenskapens problem

Den litteraturvetenskapliga traditionens problem kan kanske bäst beskrivas som en motsättning mellan två förhållningssätt till frågan om vad som är litteraturvetenskapens studieobjekt respektive dess uppgift.

Litteraturvetenskapens problem låter sig således inte beskrivas genom att dess objekt och uppgift först fastlägges, varefter olika förhållningssätt till dessa fenomen studeras. Skälet till detta är att motsättningen gäller såväl frågan om *vad* som skall studeras och i vilket *syfte* detta skall ske som frågan om *hur* detta studium skall bedrivas. Det vore med andra ord oklokt att utgå från att frågan om litteraturvetenskapens studieobjekt är oproblematisk eller självklar, och därefter studera hur uppfattningen om metoderna för detta studium har förändrats. Det vore vidare lika oklokt att utgå från föreställningen att metoderna är fastlagda en gång för alla och att litteraturvetenskapens problem består i oklarhet eller meningsmotsättningar om vad som är vetenskapens objekt. Frågan om vad som skall studeras är således intimt förbunden med frågan om metoderna för detta studium och vice versa.

Det är av dessa skäl inte särskilt fruktbart att göra en inventering av alla försök till lösningar av litteraturvetenskapens problem.[1] För att en sådan inventering skall bli meningsfull fordras en organiserande princip, och för att denna princip i sin tur skall fylla sin uppgift måste den väljas bland de faktorer som konstituerar problemet. Alternativet är att ordna materialet efter någon princip som så att säga är oberoende visavi materialet, t.ex. kronologins princip eller den "nationella" principen. Dessa är bekväma just därför att de är godtyckliga — de undviker den centrala frågan om vad i utvecklingen och motsättningen som är strategiskt viktigt för förståelsen av problemet. Det är således problemet, i det här fallet litteraturvetenskapens problem, som måste få bestämma valet av ordnande princip, och för en preliminär bestämning av detta problem kan ett idéhistoriskt perspektiv användas.

Den idéhistoriska traditionen kan ses som en "kamp" mellan olika föreställningar om vilken allmän inriktning det vetenskapliga arbetet bör ges. Utifrån den idéhistoriska principen är det möjligt att renodla två förhållningssätt — och jag vill betona *renodla*, ty avsikten är att så klart som möjligt ringa in och fastlägga litteraturvetenskapens teoretiska och intellektuella problem; inte att teckna den litteraturvetenskapliga traditionens historia och utveckling.

Utvecklingen inom den litteraturvetenskapliga forskningstraditionen har av Johan Fjord Jensen beskrivits på följande sätt:

> ... litteraturforskningens utveckling kan beskrivas som en samlad utveckling från en *ahistorisk*, filologisk vetenskap till en *historisk* vetenskap om litteraturens utveckling och de litterära

verkens förutsättningar fram till en ny *ahistorisism*, där de enskilda verken betraktas som "autonoma", dvs. som oberoende helheter (Fjord Jensen, 1969, s. 8).

Den första ahistoriska perioden sträcker sig fram till slutet av 1700-talet, den historiska perioden omfattar tiden från och med 1800-talets början, medan den senare ahistoriska forskningsinriktningen framträder under den senare delen av 1800-talet. Fjord Jensens uppfattning om de två första faserna i denna utveckling bör inte föranleda några allvarligare invändningar, medan däremot hans uppfattning rörande den nya ahistoricismens omfattning och betydelse har varit, och är, föremål för debatt. Bortsett från denna meningsmotsättning är det dock rimligt att på den idéhistoriska nivån beskriva litteraturvetenskapens problem som en konflikt mellan ett historiskt omedvetet och ett historiskt medvetet förhållningssätt till litteraturvetenskaplig verksamhet.

En inom humanvetenskaperna vanlig uppfattning har sökt återföra denna motsättning mellan en historisk och en ahistorisk ansats på en grundläggande estetisk meningsskiljaktighet. I "samtidens kanske mest spridda arbete om litteraturvetenskapliga problem" (Gustafsson, 1970, s. 13; se även Jonsson, 1971, s. 277), *Litteraturteori* av René Wellek och Austin Warren, heter det således:

> I viss mening kan man säga att hela striden inom estetiken står mellan två uppfattningar, av vilka den ena går ut på att det finns en separat, icke reducerbar "estetisk upplevelse" (ett autonomt konstområde), medan den andra innebär att konsten är ett redskap för vetenskap och samhälle (Wellek & Warren, 1967, s. 230).

Den ahistoriska synen innebär med andra ord ett betonande av litteraturens självständiga och gentemot samhället fristående karaktär, vilket i forskningsavseende inneburit att tyngdpunkten lagts vid vad som kallats det "inomlitterära" studiet. Den historiska synen har i stället tryckt på litteraturens nära förhållande till, eller beroende av, samhället, och den litteraturvetenskap som utgått från detta synsätt har koncentrerat sig på ett "utomlitterärt" studium.

Att betrakta denna motsättning som enbart av estetisk karaktär vore emellertid naivt. Det är ofrånkomligt att en historiskt förankrad litteratursyn tillför litteraturvetenskapen ekonomiska, sociala och historiska överväganden, vilka i sin tur implicerar en historiesyn, dvs. en grunduppfattning om den historiska utvecklingens karaktär (i t.ex. termer av idealism eller materialism) och antaganden om de strategiskt viktiga inslagen i denna utveckling. Arnold Hauser har med anledning av den ahistoriskt baserade kritiken av den sociologiska analysen av konsten påpekat att:

> There are still people who do not feel quite happy when spiritual phenomena, or, as they prefer to call them, the higher spiritual values, are in any way brought into connection with the struggle for existence, class conflict, competition, prestige, and the like. ... here we can only remark that requiring the spiritual to be preserved from all contact with the material frequently turns out to be a way of defending a position of privilege (Hauser, 1958, s. 3—4).

Hauser hävdar *inte* att den ahistoriska synen eller ett rent inomlitterärt

studium är ett "avslöjande" uttryck för en ideologisk ståndpunkt; han tillstår att konstverk i en mening är självständiga fenomen som är underkastade vissa estetiska regler och principer, vilka motiverar ett inomlitterärt studium. Vad Hauser polemiserar mot är uppfattningen att *varje* referens till den utomlitterära verkligheten våldför sig på vissa grundläggande estetiska principer. Hauser menar således att analysen av konstnärliga fenomen, utöver de rent estetiska resonemangen, kräver en medvetenhet om konstens förhållande till "verkligheten bakom verket":

> Even if it be true that we have to loosen our hold upon reality to a certain extent in order to fall under the spell of art, it is no less true that all genuine art leads us by a ddetour, which may be longer or shorter, back to reality in the end. Great art gives us an interpretation of life which enables us to cope more successfully with the chaotic state of things and to wring from life a better, that is, a more convincing and more reliable, meaning (a.a., s. 5).

*

Den litteratursociologi som jag i föreliggande framställning vill söka beskriva och argumentera för utgör bl.a. ett försök att lösa konflikten mellan det ahistoriska och det historiska förhållningssättet till litteraturen och litteraturvetenskapens uppgift. Litteratursociologin är dock långt ifrån någon helt oproblematisk lösning. I föreliggande studie har jag sett som min huvuduppgift att *dels* undersöka hur föreningen mellan litteraturvetenskap och sociologi har utformats, dvs. kartlägga hur litteratursociologin faktiskt har bedrivits, och *dels* formulera ett svar på frågan om vad den sociologiska ansatsen kan tillföra litteraturvetenskapen. Den andra av dessa uppgifter utgör således ett försök att skissera en för litteraturvetenskapen fruktbar litteratursociologisk forskningsstrategi.

Men innan den litteratursociologiska forskningen granskas, vilket sker i kapitel 2, finns det skäl att något grundligare bestämma karaktären hos litteraturvetenskapens problem, och för det ändamålet vill jag gå vidare och renodla den antydda motsättningen på några olika teoretiska nivåer. Utgångspunkten, och samtidigt den mest grundläggande nivån, är frågan om *litteraturvetenskapens kunskapsintresse*. Därefter vill jag bestämma problemets innebörd på den *vetenskapsteoretiska nivån*, som i sin tur har ett nära samband med situationen på den *metodologiska nivån*. Slutligen vill jag visa hur den grundläggande motsättningen manifesterar sig på *studieobjektets nivå*, och därifrån vill jag söka mig fram till en preliminär formulering av litteratursociologins uppgift.

Ytterligare en sak förtjänar att inledningsvis understrykas. I min framställning av litteraturvetenskapens problem har jag vägletts av en ambition att även låta framställningen peka fram mot vad som kunde kallas sociologins problem. Det föreligger nämligen, som jag ser det, en slående parallellitet mellan litteraturvetenskapen och sociologin vad gäller såväl utgångspunkterna som motsättningarna inom dessa vetenskaper. Litteratursо-

ciologins problem utgörs således inte bara av svårigheterna att anpassa litteraturstudiet till sociologin. I själva verket skapar den sociologiska komponenten avsevärda problem. Jag vill således betona att denna framställning inte får uppfattas som en ensidig plädering för en anpassning av den litteraturvetenskapliga verksamheten till en given sociologi — en diskussion av litteratursociologin måste också omfatta en diskussion av sociologin (och en sådan följer i kapitel 4).

1.1 Litteraturvetenskapens kunskapsintresse

Kunskap och intresse är titeln på den föreläsning som Jürgen Habermas höll då han 1965 installerades som professor i filosofi och sociologi vid universitetet i Frankfurt-am-Main. I denna bitvis ganska svårforcerade framställning diskuterar Habermas två centrala vetenskapsteoretiska problem. Det första är objektivitetsproblemet, och hans resonemang utformar sig till en kritik av den uppfattning som hävdar att vetenskaplig verksamhet kan bedrivas oberoende av mänskliga intressen och värderingar. Det andra problemet kretsar kring den mänskliga kunskapens förutsättningar.

Den första av de två uppgifter Habermas förelagt sig är således att vederlägga den inom positivistisk vetenskapsteori grundläggande tesen att vetenskaplig forskning kan, och bör, bedrivas oberoende av värderingar och intressen. Denna "objektivistiska" vetenskapssyn växte fram under intryck av den tyska idealismens av platonsk filosofi inspirerade föreställning om en transcendental verklighets absoluta existens, dvs. föreställningen om en av människors sinnen oberoende verklighet som det i princip är möjligt att erhålla kunskap om. I Schellings romantiska naturfilosofi ingick vidare föreställningen om en slags identitet mellan människa och natur — "naturen som omedveten ande och anden som medveten natur" — men en förutsättning för att denna identitet skulle kunna uppenbaras var att människan genomförde sitt sökande efter den "befriad" från världsliga (ideologiska) intressen och präglad uteslutande av ett teoretiskt förhållningssätt. Denna vetenskapssyn sammanfaller väl med romantikens kritik av upplysningstidens vetenskapsideal.

Habermas anknyter till Edmund Husserls vetenskapskritik, och från denne lånar han termen "objektivistisk":

> Following Husserl we call an attitude objectivistic which naively relates theoretical statements to reality. Such an attitude turns the relation between empirical entities, as they are presented in theoretical statements, into things that exist in themselves... (Habermas, 1966, s. 291).

Husserl menade att den moderna vetenskapen, och därmed avsåg han den positivism som kommit att dominera västerländsk vetenskapssyn från och med

mitten av 1800-talet, befinner sig i en kris präglad av ett praktiskt tillkortakommande därför att den inte längre ger människan några anvisningar om hur hon skall bära sig åt för att skapa och vidmakthålla "det goda livet". Husserl menade att grundorsaken till vetenskapens kris bestod i att den fjärmat sig från det klassiska, i första hand det platonska, idealet. Vetenskapen sökte inte längre den grundläggande världsordningen utan hade reducerats till ett verktyg i den mot teknologiska lösningar orienterade praktikens tjänst. Husserl byggde således sin kritik på den klassiska uppfattningen, att vinnandet av vetenskaplig kunskap förutsätter frihet från "jordiska" intressen och värderingar.

Habermas, som i princip är överens med Husserl i dennes kritik av positivismens föregivna objektivitet, delar emellertid inte dennes uppfattning att objektivitetsproblemet kan lösas genom en återgång till det klassiska vetenskapsidealet. Habermas menar nämligen att någon "ren" kunskap, dvs. en teori fullständigt oberoende av människors önskan att finna riktlinjer för sitt praktiska handlande, aldrig har funnits och inte heller är möjligt att finna.

För att bygga under sin tes utgår Habermas från en diskussion om teorins status i den antika filosofin. *Theoros* var beteckningen på de tänkare som genom att utöva *theoria*, vilket innebar ett slags kontemplativt betraktande av världsalltet, antogs kunna inom sig återskapa den absoluta världsordningen:

> The philosopher regarding the eternal order is forced to adjust himself to the cosmos, to reproduce its order in himself. Through mimesis he recreates in himself those proportions which he observes in the workings of nature, and which can also be found in the harmonic progressions of music. In this way theory extends over into the practical life by means of an adjustment or adaption of the soul to the ordered movement of the cosmos: theory imprints its form on life and, in the ethos, is reflected in the attitude of the person who subjugates himself to its discipline (a.a., s. 286).

Verklig kunskap, i den antika filosofins mening, framstår således som en inre manifestation av världsordningen, och då denna ordning definitionsenligt är god och rättvis, så tänks insikten därom yttra sig i ett förnuftigt och besinningsfullt liv. Det är denna funktion av vetenskaplig skolning och verksamhet som Husserl sökte revitalisera.

Vetenskaplig kunskap, sådan denna växte fram ur de antika filosofernas skådande av kosmos eller världsförnuftet, syftade således till att frigöra människan från jordiska och egoistiska intressen. Men just på den punkten ger Habermas en annan tolkning än Husserl. Habermas menar att drivkraften bakom denna "forskningspolitik" var vad han kallar *ett emancipatoriskt kunskapsintresse*. I vetenskaplig verksamhet frigjordes människan från de barriärer och dimridåer som hindrade henne från att se sanningen. Vetenskapligt arbete motiverades med behovet av frigörelse från framför allt sinnliga förvillelser.

Habermas menar att Husserl förbisett denna viktiga egenskap, dvs. det

emancipatoriska inslaget, hos den antika vetenskapsbilden, vilket förklarar, menar Habermas, Husserls föreställning om att positivismens objektivism beror på att den fjärmat sig från det antika idealet.

Habermas argumentation för den antika vetenskapens i grunden emancipatoriska karaktär utgår från uppfattningen, att det för den platonska traditionen så viktiga ontologiska antagandet om ett absolut Vara (i motsats till det föränderliga) är en illusion, ett slags självbedrägeri, även om detta antagande för Habermas framstår som ett fall framåt. Situationen för de antika naturfilosoferna var ju den, att tillvaron upplevdes som styrd av övermänskliga krafter och oberäkneliga "demoner". För Parmenides framstod dessa föreställningar som uttryck för de mänskliga sinnenas ofullkomlighet och som en bekräftelse på faran av att lita till empirisk kunskap. Genom att postulera existensen av en evig och absolut verklighet tänkte sig Parmenides, och senare Platon, att människan skulle frigöras från sinnenas förvirrande inflytande. Så till vida är det rimligt att i det platonska vetenskapsidealet urskilja ett emancipatoriskt kunskapsintresse.

Habermas menar således att det grundläggande ontologiska antagandet om en i förhållande till iakttagaren oberoende verklighet svarar mot ett bestämt kunskapsintresse. Man kan kanske uttrycka det så, att antikens filosofer, för att frigöra tänkandet från de mänskliga sinnenas förvillelser, *var tvungna* att göra detta bestämda transcendentalfilosofiska antagande. En av den antika kunskapsuppfattningens hörnpelare springer således fram ur en bestämd *avsikt*. Mot den bakgrunden framstår det för Habermas som poänglöst att, som Husserl gör, plädera för en återgång till det klassiska idealet med motiveringen att detta representerar en "ren", dvs. av mänskliga intressen oinfekterad, kunskap. Just i sin strävan att komma till rätta med värderingarnas och fördomarnas inflytande ger de antika filosoferna uttryck för ett bestämt kunskapsintresse, nämligen det emancipatoriska intresset. Habermas poäng är således den, att i klassisk vetenskapsuppfattning uppträder kunskapen i nära förbindelse med mänskliga intressen, varför

> ... it is not, as Husserl thought, because the sciences have *detached* themselves from the classical concept of theory that we assume for them a hidden connection of knowledge and interest, but because they have *not finally liberated* themselves from that concept. The suspicion of objectivism subsists on account of the ontological hypostatis of pure theory which the sciences, once educational elements have been removed, still share misleadingly with the philosophical tradition (a.a., s. 291).

Habermas ger således Husserl rätt i dennes kritik av positivismens föregivna objektivitet, som tillskriver verkligheten lagbundenheter och regelbundenheter och just därigenom döljer vetenskapens nära samband med praktiska intressen, men Habermas menar att det är en kritik som i lika hög grad drabbar de antika vetenskapsteoretikerna.

Husserl förefaller ha menat att hans fenomenologi, just genom att den så strängt upprätthåller distinktionen mellan verkligheten och våra varseblivningar av den, dels har avslöjat objektivismens ohållbarhet och dels frigjort sig från psykologiskt betingade intressen. I en mening är således teorin eller kunskapen för Husserl "opraktisk".[2] Det teoretiska förhållningssättet beror av kunskapssökarens förmåga att frigöra sig från "praktiska" problem i verkligheten. Men just genom den tydliga åtskillnaden, som fenomenologin gör, mellan teoretiskt kunskapssökande och verklighetens praktik menar Husserl att den teoretiska kunskapens förhållande till det praktiska livet framträder. Husserls tanke är, att kunskapen om verklighetens väsen (vilket alltså är en helt "opraktisk" fråga) skall manifestera sig i en "ny praktik", som närmast har karaktären av en ny livsstil — då mänskligheten är genomsyrad av kunskapen om tillvarons innersta väsen kommer den också i sin praktik, dvs. i sitt liv, att företräda förnuft, humanitet och ansvar därför att tillvaron innerst inne är förnuftig och god.

Husserls tankegång förutsätter en ontologi av platonskt slag, och det är en ståndpunkt som Habermas inte kan dela. Habermas tillstår att den antika vetenskapens anspråk på inflytande över människors "praktiska" liv vilade på föreställningen att kunskapen var det medium genom vilket världsordningen, kosmos, uppenbarades för människan, och han sammanfattar den antika kunskapsuppfattningen på följande sätt:

> ... theory in the traditional sense was related to life because of its claim to having discovered the paradigm of order in Nature and man. It was only in this, its cosmological role, that Theoria had the power at the same time to orient action... What was needed was not a re-alliance of knowledge with interest by an extension of the influence of theory into practical life; on the contrary, theory through the very concealment of its true interest had acquired a pseudonormative power of its own (a.a., s. 290).

Situationen är alltså den, enligt Habermas, att positivismens föregivna objektivitet inte alls är en nyskapelse av 1800-talets vetenskapsteoretiker. Den objektivism, som föreställde sig att vetenskapligt arbete kan bedrivas oberoende av mänskliga intressen, präglade även antikens vetenskap, vilket Husserl, fortfarande enligt Habermas, inte uppfattat.

För att rätt förstå Habermas analys av det antika vetenskapsidealet måste man emellertid ha klart för sig att hans hänförande av det emancipatoriska kunskapsintresset till detta ideal inte är ett led i en ideologikritisk betraktelse. Habermas gör en distinktion mellan subjektiva (ideologiska) intressen och grundläggande intressen, och han varnar för att bemödanden att komma till rätta med de subjektiva intressenas inflytande, vilket i och för sig är önskvärt, kan leda till att de grundläggande intressenas roll förbises (a.a., s. 294—95). Ur ideologikritisk synvinkel kan t.ex. Platons distinktion mellan jordiska och gudomliga intressen (se t.ex. resonemanget om själen i *Faidros*) ses som försök av Platon att legitimera sitt moraliska patos och därmed underbygga den roll

som de rättrådiga och besinningsfulla (dvs. filosoferna) spelar i Platons samhällsideal (jfr. Wedberg, 1958, s. 59, 77). I detta avseende vilar således Platons kunskapsteori på ett högst "realpolitiskt" intresse. Han ville, på samma sätt som många efter honom, säkerställa samhällsordningen utifrån vetenskapliga principer, och han inser också, precis som långt senare Saint-Simon och Comte, att denna uppgift lättare låter sig lösas om de vetenskapliga principerna förlänas karaktären av oomtvistlig upphöjdhet visavi "krassa" och "jordiska" intressen.

Husserls försök att avslöja positivismens objektivism genom att ställa denna vetenskapsuppfattning i motsats till den antika, misslyckas, menar Habermas, därför att det i själva verket föreligger en påtaglig likhet mellan positivismen och det antika idealet:

> In both cases there is a commitment to a theoretical attitude, with its function of freeing them from dogmatism and the irritating influence of practical concerns, and both find themselves part of the cosmological intention to describe the universe in its regulated order (a.a., s. 287).

Inom naturvetenskaperna är denna föreställning fullt utvecklad inom ramen för den logiska empirismen med sin hypotetiskt-deduktiva metod. Men även humanvetenskaperna och samhällsvetenskaperna har antagit denna grundsyn:

> In effect nineteenth-century historicism has become the positivism of the non-natural sciences (a.a., s. 287).

Inom samhällsvetenskaperna framträder föreställningen om en "ren" kunskap i kravet på värderingsfrihet. Detta krav, menar nu Habermas, ställde emellertid aldrig de antika filosoferna. Omdömen om "det goda livet", sådana dessa framträdde ur filosofernas insikt, uppfattades inte som värdeomdömen utan som manifestationer av den absoluta världsordningen. För dessa filosofer var distinktionen mellan "värde" och "fakta" över huvud taget inte aktuell. Kravet på värderingsfrihet är av senare datum:

> Under the title of "Wertfreiheit" the code has simply been confirmed once more in this field of investigation [dvs. det samhällsvetenskapliga området — min anm.], a code which modern science would like to attribute to the beginnings of theoretical thought in Greek philosophy: psychologically the unconditional commitment to theory, and epistemologically the separation of knowledge from practical concern...
>
> And yet the expression "freedom from value" itself reminds us that the implied assumptions cannot be reconciled with the classical sense of theory. When they are separated from facts, values constitute an abstract "should" in opposition to a pure "is". Values are the nominalistic by-product of a centuries-old criticism of that emphatic concept of Being towards which theory was once exclusively directed. The very name "values", deriving from neo-Kantianism and implying something in respect of which science is supposed to remain neutral, denies the unity ... once intended by theory (a.a., s. 287—88).

Positivismen har således, sammanfattar Habermas, lånat två grundantaganden

från det antika idealet, nämligen för det första det teoretiska förhållningssättets betydelse som metodologiskt instrument och, för det andra, det ontologiska antagandet om en lagbunden och systematisk verklighet, som existerar oberoende av iakttagaren. Teorins praktiska inflytande på människors liv, vilket var en betydelsefull del av det antika vetenskapsidealet, har emellertid positivisterna avskilt från det strikt vetenskapliga och underkastat metodologiska regler för att gardera forskaren mot subjektivitet och föregivet ovetenskapliga hänsynstaganden. En sådan hållning förbiser den transcendentala referensram, eller ungefär den förvetenskapliga utgångspunkt, som ger teoretiska påståenden deras mening och innebörd. Den uppgift som Habermas vill förelägga den vetenskapsfilosofi han själv företräder är att visa mot vilken utomvetenskaplig bakgrund vetenskaplig verksamhet uppträder. Den objektivistiska illusionen om en av människors intressen och värderingar oberoende kunskap avslöjas då, menar Habermas, genom att de kunskapskonstituerande intressena bakom vetenskaplig forskning påvisas.

Jag har valt att behandla Habermas förberedande argument ganska utförligt då hans kritik av positivismen och hans tes, nämligen att vetenskaplig verksamhet ytterst vilar på vissa utomvetenskapliga intressen, innebär ett ifrågasättande av just det som längre betraktats som det grundläggande kriteriet på vetenskaplig verksamhet. Så till vida är hans analys kontroversiell, även om han idag inte är ensam om att företräda den ståndpunkten (se avsnitt 4.2). Hans utgångspunkter, i första hand uppfattningen om det nära släktskapet mellan positivismen och den antika vetenskapstolkningen, är också nödvändiga att förstå inför den presentation av de kunskapskonstituerande intressena som utgör Habermas egentliga uppgift, och till vilken jag nu övergår.

Habermas urskiljer tre huvudtyper av vetenskaplig verksamhet: de *empiriskt-analytiska* vetenskaperna (t.ex. fysik och kemi), de *historiskt-hermeneutiska* vetenskaperna (t.ex. litteraturvetenskap) och *handlingsvetenskaperna* (t.ex. nationalekonomi och sociologi). De empiriskt-analytiska vetenskaperna kännetecknas av ett *tekniskt kunskapsintresse*. Detta kunskapsintresse svarar mot en önskan att kontrollera verkligheten. Det är dock inte enbart frågan om någon slags teknologisk kontroll över naturens krafter, utan Habermas menar att den empiriskt-analytiska metoden motsvarar ett intresse hos människan att objektivera verkligheten; vetenskapens logiska och deduktiva system "fångar" in verkligheten och ger den en objektiverad form som gör den hanterlig för människan i hennes strävan efter kunskap om den. De empiriskt-analytiska vetenskapernas satser är inga direkta återspeglingar av verkligheten, utan uppfattas av Habermas som kunskapsteoretiska konstruktioner med vilkas hjälp människan *framställer* verkligheten som objekt för sitt (tekniska) handlande.

De historiskt-hermeneutiska vetenskaperna arbetar från en annorlunda metodologisk utgångspunkt. Kunskapen sökes inom dessa genom att forskaren

försöker upprätta en form av "intellektuell kommunikation" med sitt studieobjekt — inte genom att han reducerar det till en analytisk modell som tillhandahåller hypoteser vilka kan underkastas experimentell kontroll. Den humanistiske forskaren kan inte, som naturvetenskapsmannen, objektivera sitt studieobjekt och så att säga ställa sig vid sidan av det och än mindre manipulera det. Inte heller kan humanisten fritt välja position visavi sitt studieobjekt. Historicismen utgör, menar Habermas, ett försök att objektivera humanvetenskapernas studieobjekt genom att hävda forskarens möjligheter att anlägga olika perspektiv och så till vida "experimentera" med skilda tolkningar. Den lösningen tillbakavisas av Habermas som menar att hermeneutisk kunskap endast kan vinnas genom att forskaren upprättar "förbindelselinjer" mellan det studerade problemet och den egna situationen:

> The world of traditionally inherited meanings reveals itself to the interpreter only to the extent to which his own world thereby becomes transparent to him at the same time. The man who understands the traditional meanings provides a link between the two worlds: he comprehends the factual content of what is handed down by applying the tradition to himself and his situation (a.a., s. 293).

De hermeneutiska vetenskapernas kunskapsintresse benämner Habermas *praktiskt*. Termen är, som Sverker Gustavsson påpekat, tvetydig (Gustavsson, 1971, s. 301), men Habermas tycks mena att hermeneutisk vetenskap drivs av en ambition att bevara och utvidga den gemensamma förståelsen inom en tradition, och att samförstånd med avseende på tolkningen av förhållandet mellan traditionen (historien) och den egna situationen är en förutsättning för handlande. Hermeneutisk kunskap svarar, med denna tolkning, mot ett praktiskt behov hos människor, nämligen deras önskan att förstå sin egen situation.

När det gäller den tredje huvudgruppen av vetenskaper, handlingsvetenskaperna, så gör Habermas en distinktion mellan nomologiskt orienterade handlingsvetenskaper och kritisk samhällsforskning. De förstnämnda utgöres av exempelvis sådant som nationalekonomi och sociologi, som, utformade med naturvetenskaperna som förebild, söker lagbundenheter (invarianser) i den ekonomiska och sociala "sfären". En kritisk samhällsvetenskap går emellertid längre. Den nöjer sig inte med att försöka finna de eventuella lagarna för mänskligt beteende och samhälleligt liv, utan den frågar också i vad mån de funna lagbundenheterna är uttryck för en naturlig nödvändighet eller om de bottnar i ideologiska värderingar och i så fall är möjliga att förändra. Den kritiska samhällsforskningens kunskapsintresse kallar Habermas *emancipatoriskt*, och dess uppgift är att frigöra människor från handlingsförlamande föreställningar. Björn Eriksson har i sin avhandling *Om den sociologiska analysen av kunskap* beskrivit kunskapssociologins uppgift som att "upplösa förstelnade kunskaper så att dessas handlingskaraktär framgår och därigenom kan göras till föremål för rationell analys och bearbetning" (Eriksson, 1972,

s. 48), och det är en formulering som torde kunna appliceras på Habermas bild av den kritiska samhällsforskningens emancipatoriska kunskapsintresse.

Det bör kanske påpekas att Habermas i anslutning till diskussionen av samhällsforskningens kunskapsintresse ger termen "emancipatoriskt" en något annorlunda innebörd än när han använder den för att karaktärisera det antika vetenskapsidealet. Den antika vetenskapen var emancipatorisk *enbart* i den meningen att den frigjorde förnuftet från sinnliga "vanföreställningar", medan den kritiska samhällsvetenskapen har en mera långtgående syftning. Den vill klargöra om de förhållanden den studerar är *nödvändiga*. Sverker Gustavsson har också anmärkt att:

> I den mån så inte är fallet räknar Habermas med att människorna — till följd av den belysning som den kritiska samhällsforskningen skänker — blir benägna att praktiskt ingripa i samhällets organisation. Sålunda kan genom ideologikritik vad som först *tedde sig* empiriskt tvingande upphöra att vara nödvändigt (a.a., s. 304).

*

Så långt Habermas argumentering för den mänskliga kunskapens beroende av kunskapskonstituerande intressen. För att verkligen förstå Habermas argumentering är det emellertid, som Gustavsson påtalat, nödvändigt att man klargör för sig hur Habermas uppfattar förhållandet mellan människan och hennes kunskap. Hans allmänna syn kan därvid sägas innebära att kunskapen uppfattas som det *medium* genom vilket människan manifesterar sin särart, eller, med Gustavssons formulering:

> Kunskapen är inte blott ett instrument för anpassning till givna förhållanden utan även i minst lika hög grad det medel varigenom distinktionen mellan djur och människa kan upprätthållas (a.a., s. 300).

Låt oss titta lite närmare på Habermas moderna version av Protagoras sats att "människan är alltings mått". För att förstå Habermas ståndpunkt kan det vara fruktbart att renodla två kunskapsuppfattningar av diametralt olika slag. Den ena uppfattar kunskapen som ett *instrument* med vars hjälp människan löser vissa konkreta problem, t.ex. sådana som rör anskaffandet av föda eller skyddet mot naturens krafter. För denna kunskapsuppfattning är frågan om människans *uppgift* eller målsättning med livet oproblematisk.

Den andra kunskapsuppfattningen trycker på att kunskapen om livet är *målet* för människans verksamhet, och Habermas menar, om jag förstått honom rätt, att kunskapen har båda dessa funktioner. För Habermas är kunskapen inte enbart ett instrument för lösandet av vissa problem utan den är också den instans som definierar problemen och ger dem en innebörd:

> ... society is not just a system of self-preservation. There is also a restless urge, present as libido

in the individual, which has unharnessed itself from the functions of self-preservation and presses towards Utopian fulfilment... Therefore the processes of cognition, which are inseparable from the creation of society, cannot function only as a means of maintenance and reproduction of life; they serve equally to establish the very definitions of this life. However basic survival may seem, in mankind it is always an historical event: for it measures itself in relation to what a society tends to regard as the good way of life. My *second thesis* runs therefore: knowledge is an instrument for selfpreservation just to the same extent as it transcends mere selfpreservation (Habermas, 1966, s. 296).

Den fråga Habermas här söker besvara gäller kunskapens *väsen* — inte frågan om vad kunskap handlar om eller vilka krav vi bör ställa för att acceptera den. Poängen i hans resonemang, som jag tolkar det, är att kunskapen inte bara är ett så där i största allmänhet bra verktyg för lösandet av överlevandets problem. Kunskapen är också, och i lika hög grad, den instans varigenom människan fastställer sin identitet, dvs. klargör för sig själv hur hon står i förhållande till sin totala omgivning. Tillskrivs kunskapen denna uppgift, så framstår den som det fundament på vilket det mänskliga samhället ytterst vilar.

*

Mot de tre kunskapsintressena svarar vidare tre olika typer av *vetande*. Mot det tekniska intresset svarar *informationer*. Det praktiska intresset motsvaras på vetandets nivå av *tolkningar*, vilka har till uppgift att klargöra vad som är möjligt att göra inom ramen för en gemensam tradition. Till det emancipatoriska intresset, slutligen, hör *analyser*, vilkas uppgift är att frigöra medvetandet från förstelnade kunskaper.

Detta system av kunskapsintressen och mot dem svarande former av vetande har sitt ursprung i tre fundamentala samhällselement, nämligen *arbete, språk* och *auktoritet*. Ur arbetet, dvs. den aktivitet med vars hjälp människan säkrar sin existens, växer det tekniska kunskapsintresset fram och reser krav på informationer. Genom språket lär människan känna historien och traditionen, vilket stimulerar det praktiska kunskapsintresset att söka en tolknng, dvs. en undersökning av den förhandenvarande situationens förhållande till traditionen och ett klargörande av vad som är möjligt att göra inom ramen för denna tradition. Den (politiska) auktoritetens sammanhang utgör ramen för det emancipatoriska kunskapsintresse, som genom analys söker frigöra människan från de inskränkningar i handlingsfriheten som inte är av naturen nödvändiga.

*

Habermas framställning kan kanske inte karaktäriseras som särskilt "förförisk". Resultatet av min läsning av honom avviker eventuellt också från de slutsatser som en läsare, mer förtrogen med den tradition av tysk idealistisk filosofi med vilken Habermas upprätthåller sina förbindelser bakåt, skulle dra.

Men jag har ändå valt att dröja ganska utförligt vid hans resonemang, och det av tre skäl. Det första är av mera allmän karaktär, medan de två följande har mera direkt relevans för bestämningen av litteraturvetenskapens problem.

För det första uppfattar jag Habermas analys som ett intressant argument för värdet av humanistisk forskning, och utan att för den skull hävda att litteraturvetenskapen och sociologin är i trängande behov av sådana argument, så kan ändå den tveksamme hämta en viss tillförsikt hos Habermas.

För det andra innebär hans undersökning, att en bestämning av en vetenskaps uppgift inte kan ta sin utgångspunkt i *enbart* ett antagande om en självständig, av människor oberoende verklighet. För litteraturvetenskapens vidkommande betyder det en kritik av såväl den forskningstradition som betraktar litteraturen som en helt autonom estetisk företeelse som den tradition som ser litteraturen som uteslutande ett socialt dokument.

För det tredje gör Habermas ett försök att fastställa den mänskliga kunskapens karaktär, och hans resonemang leder till att de kunskapskonstituerande intressena tillskrivs en grundläggande betydelse. Resonemanget är genomgående riktat mot den naiva objektivism som bl.a. 1800-talets positivism representerar, och för litteraturvetenskapens vidkommande finns här en intressant utgångspunkt för kritik av den speglingsteoretiska "litteratursociologi" som växer fram under 1800-talet, och vars grunddrag, föreställningen om ett nära samband mellan litteratur och samhälle, senare återkommer i varierande former.

I nedanstående schematiska framställning har jag sammanfattat de förhållanden Habermas beskriver och till den sammanfattningen fört exempel på litteraturvetenskapliga tillämpningar, som, menar jag, kan sägas svara mot respektive kombination av kunskapsursprung, kunskapsintresse och typ av vetande.

Kunskapens materiella ursprung	Kunskaps-intresse	Typ av vetande	Litteratur-vetenskaplig tillämpning
Arbete	Tekniskt	Informa-tion	Historicism Komparatism Positivistisk litteratursociologi Marxistisk litteraturkritik
Språk	Praktiskt	Tolkning	Nykritiken Perspektivism Sociologisk interaktionism
Auktoritet	Emancipa-toriskt	Analys	Idelogikritisk litteraturteori (Brecht, Marcuse)

Vi är nu mogna att sammanfatta innebörden av litteraturvetenskapens probelm på kunskapsintressets nivå. I sin mest grundläggande form bildas problemet av en motsättning i frågan om vilket mänskligt intresse litteraturvetenskaplig kunskap skall tillfredsställa. Å ena sidan har vi att räkna med förekomsten av en litteraturvetenskap som drivs av ett tekniskt kunskapsintresse, dvs. en ambition att objektivera den litterära traditionen i syfte att tillhandahålla informationer om hur, med en lätt travesti av von Rankes programförklaring, det faktiskt ligger till. Denna forskningsinriktning eftersträvar vad som kunde kallas *intellektuell kontroll* över den litterära traditionen.

Mot denna ståndpunkt kan den hermeneutiskt inriktade och av ett praktiskt kunskapsintresse stimulerade litteraturvetenskapen ställas. Den ser som sin uppgift att öppna och vidmakthålla förbindelser med en historisk tradition. Det väsentliga är inte den intellektuella kontrollen utan *dialogen*. För den hermeneutiska litteraturvetenskapen framstår det som väsentligt att undvika att bli en "manipulatör" av teoretiska ståndpunkter. I stället förutsätts litteraturforskaren inta en mera "förtrolig" och förutsättningslös attityd till sitt studieobjekt. Hans uppmärksamhet är i hög grad inriktad på den egna situationen, och han avlyssnar den litterära traditionen i syfte att förstå den egna situationen.

Båda dessa förhållningssätt är problematiska. Det första har kritiserats för att leda till absolutism och dogmatism; det andra för att risken för en ofruktbar relativism anses föreligga. Den tredje av de kunskapstyper som Habermas presenterar, den kritiska analys som framspringer ur ett emancipatoriskt intresse, har ingen inarbetad motsvarighet inom den litterära traditionen. Däremot finns ansatser i den riktningen, och i själva verket tror jag man kan beskriva vissa litteratursociologiska varianter som försök att styra det litteraturvetenskapliga arbetet mot uppgiften att upplösa förstelnade tanke- och kunskapsformer. Att fullfölja dessa strävanden framstår som en viktig uppgift för en litteraturvetenskap som vill vara en levande kraft i samhällsutvecklingen. Men dit är vägen lång, och i det här arbetet kommer jag inte att ha möjlighet att följa den till dess slut. Avsikten med ovanstående renodling av vetenskapens förutsättningar har i stället syftat till att skapa en utgångspunkt för diskussionen av vad som är problematiskt i litteraturvetenskapen. För att emellertid bättre förstå den situation i vilken litteratursociologin kommit att framstå som en vitaliserande litteraturvetenskaplig ansats måste dock litteraturvetenskapens problem ytterligare bestämmas, och därför vänder jag mig nu till problemet på den vetenskapsteoretiska nivån.

1.2 Litteraturvetenskapens vetenskapsteoretiska problem

I början av detta kapitel beskrevs litteraturvetenskapens problem som en

motsättning mellan en historiskt medveten respektive en historiskt omedveten litteratursyn. Denna distinktion har en motsvarighet på den vetenskapsteoretiska nivån, och uppträder även där i form av två mot varandra stående förhållningssätt. Det ena hävdar att litteraturvetenskapens uppgift är att producera *förklarande* kunskap, medan det andra betonar att målet är *förstående* kunskap. Det första förhållningssättet inspirerar till kausalt inriktad forskning, och huvuduppgiften är att finna orsaken till den studerade händelsen. Den förståelseinriktade forskningen söker efter betydelsen, innebörden, hos studieobjektet.

En metod att närma sig detta problem tar sin utgångspunkt i den begreppsliga distinktionen mellan *ideografiska* och *nomotetiska* vetenskaper. Ideografiska vetenskaper sysslar med i tiden och rummet avgränsade händelser, medan nomotetiska vetenskaper ägnar sig åt händelser som inte är specifika för bestämda tids- och rumskategorier (Galtung, 1970, s. 22). Men uppenbarligen finns gränsfall, där det kan vara svårt att avgöra om en viss vetenskaplig ansats hör till endera av de två formerna, och Galtung framhåller, för övrigt med en referens till Aristoteles, att:

> Rather, they represent two different foci: the detailed, realistic, concrete description and explanation of something meaningfully interrelated; and the testing of general, less realistic, more abstract propositions about something scattered and not in the same sense interrelated by the unity of time, space and action, like classical drama (a.a., s. 23).

Galtung framhåller vidare att dessa två typer av vetenskapliga strategier inte bör uppfattas som rivaliserande. Snarare bör de, säger han, ses som komplement till varandra: nomotetisk (generaliserande) kunskap kan ge ideografiskt (partikulariserande) studium anvisningar om teoretiska referensramar och "sensititzing concepts", medan ideografisk verksamhet kan tillhandahålla hypoteser vilka kan prövas och eventuellt inordnas i en nomotetisk ansats.

Besläktad med distinktionen nomotetiskt-ideografiskt är åtskillnaden mellan *synkroniskt* och *diakroniskt* studium. Synkroniskt studium är sådant som behandlar problem som inte begränsas av rumsliga kategorier men som däremot uppträder i ett någorlunda väl avgränsat tidsintervall. I en diakronisk undersökning, å andra sidan, kan studieobjektet klart lokaliseras i rummet medan det däremot uppträder över längre tidsintervall. Att skriva ett lands litteraturhistoria är en diakronisk uppgift, medan ett försök att finna ett generellt samband mellan t.ex. en litterär genre och den sociala strukturen innebär en synkronisk ansats. Poängen med dessa distinktioner är att sociologin, åtminstone idealtypiskt, har framställts som en nomotetisk och synkronisk vetenskap, dvs. som en vetenskap som söker generaliserande kunskap om icke-tidsbundna fenomen, medan litteraturvetenskapen snarare brukar beskrivas som ideografisk och diakronisk, dvs. som ett partikulariserande studium av händelser över tiden. Sociologin gör med andra ord vissa

anspråk på att söka generell kunskap präglad av universalitet. Ett av sociologins problem är att denna strävan inte sällan resulterar i *trivialitet* — sociologins slutsatser blir så till den milda grad generella och universella att anknytningen till det ursprungliga problemet går förlorad. Problemet är, för sociologins vidkommande, inte nytt, och debatten på senare år har i hög grad ägnats frågan om sociologins teoretiska status och inriktning i syfte att förena kravet på universalitet med kravet på mening, informationsvärde och problemanknytning (se t.ex. Asplund, 1970 b; Mills, 1971 och Winch, 1970; se äv. kap. 4 i detta arbete).

Med en viss förenkling — men med en förenkling av det slag som ofta är nödvändig för att något över huvud taget skall kunna sägas — kan sociologins svårigheter att verkligen skänka nomotetisk kunskap sägas ha resulterat i ett ökat intresse för ideografiskt studium. Som tecken på intresset för ideografiskt-synkroniskt studium kan den s.k. aktionsforskningen anföras, dvs. studier där forskaren följer en händelse på nära håll och eventuellt deltar i den, och det därmed ökade intresset för kvalitativa metoder (mjukdata).

Litteraturvetenskapen, å andra sidan, förefaller att ha kämpat i motsatt riktning. Den har uppfattat sin ideografiska och synkroniska karaktär som en belastning och strävat efter att uppnå den nomotetiska vetenskapens status. Denna utveckling, som inleddes i början av 1800-talet, syftade till att frigöra litteraturvetenskapen från dess partikularistiska inriktning och ge den karaktären av lagsökande vetenskap. Vad dessa försök innebar skall jag återkomma till (avsnitt 2.3), och då blir det även aktuellt att undersöka varför denna i själva verket sociologiska ansats förändrades i riktning mot psykologisk reduktionism. I detta avseende utgöres litteraturvetenskapens problem, för den som upplever Louis de Bonalds och Madame de Staëls *ansats* som något positivt, dels av dess oförmåga att tillgodogöra sig ett samhällsvetenskapligt perspektiv och dels av den lösning som konfrontationen med utkastet till en litteratursociologisk ansats till sist fick — nämligen uppsplittringen i en historiskt orienterad, komparativ och genetisk litteraturforskning med ambitionen att förklara å ena sidan, och en estetiskt förankrad och kring det litterära verket centrerad forskning i syfte att förstå och värdera å den andra. Helt avgörande för föreliggande studie är uppfattningen att möjligheterna för en fruktbar förening mellan litteraturvetenskap och sociologi ingalunda är uttömda, men att svårigheterna med den litteratursociologi som ändå bedrivs i hög grad beror på avsaknaden av en diskussion om vilka *problem* och *frågor* en litteratursociologi skulle kunna besvara.

1.3 Kvantitativa metoder i den litteraturvetenskapliga analysen

Litteraturvetenskapen har alltid varit en empirisk vetenskap. Dess utgångspunkt är det empiriska studiet av litterära texter och förhållanden med

relevans för dessa texter. Dess metodologiska problem, som den för övrigt delar med andra humanvetenskaper, är att man saknar exakta empiriska metoder. Ambitionen att vara exakt har också satt sin prägel på den metodologiska debatten inom litteraturvetenskapen.[3]

Denna strävan mot exakthet aktualiserades ungefär samtidigt som den historiska medvetenheten började sätta sin prägel på litteraturstudiet, dvs. under upplysningstiden. Intresset för kvantitativa metoder, och den starka tilltron till matematikens och statistikens möjligheter, skall därvid förstås som en följd av det djupa intryck naturvetenskapsmännen, framför allt naturligtvis Newton, gjorde på den tidens humanister. Dessa uppfattade naturvetenskapernas system, och metoderna för studiet av det, som ett föredöme. Madame de Staël är i detta avseende en direkt arvtagare till upplysningstiden och tänkare som La Mettrie och Condorcet. I sitt arbete om litteraturens förhållande till de samhälleliga institutionerna skriver hon också:

> ... if you take a hundred thousand persons at random you can make a fair approximation of the proportion who are enlightened, weak, wicked, and intellectually superior. You can determine this even more precisely if you introduce into the calculation the influence of the interests of class, that is, as in physics, the momentum that a certain slope or inclination gives to movement..
>
> Why should we not one day succed in drawing up tables that would contain the solution of every political issue in accordance with statistical information and precise data collected on every country? One might then say the following: If we want to govern a particular people, we must require such and such a sacrifice of individual liberty—consequently, certain laws and a certain regime are appropriate to that realm. Or: For a country of a particular wealth and size, such and such a degree of force is necessary in the executive power—consequently, a certain degree of authority would be proper in one region though regarded as tyrannical in another (de Stael, 1965, s. 228).

Bortsett från Madame de Staëls optimism beträffande de kvantitativa metoderna som källa till kunskap, så visar ovanstående citat på ytterligare två saker, nämligen för det första på den världsuppfattning som är en förutsättning för ett kvantitativt studium av den karaktären, och, för det andra, på den "forskningspolitik" eller, med Habermas term, det kunskapsintresse som inspirerade Madame de Staël och hennes meningsfränder.

När det gäller den första punkten, världsuppfattningen, så bör man vara klar över att exakthetsambitionen och intresset för kvantitativa metoder, vilket kommer till klart uttryck i citatet ovan, växte fram ur en mekanistisk världsbild; naturen och människan uppfattades som mekanismer eller rent av maskiner, och forskarens uppgift blev att kartlägga mekanismens konstruktion. Den romantiska strömningen i början av 1800-talet, representerad av t.ex. tänkare som Fichte och Schelling, hävdade som bekant en annorlunda världsuppfattning, men upplysningsidealet blev det som kom att dominera sedan det övertagits av positivisterna under mitten av 1800-talet.

"Forskningspolitisk" svarar Madame de Staëls grundsyn mot ett tekniskt

kunskapsintresse. Hennes avsikt var att söka sådana kunskaper att kontroll över människor och samhällen möjliggjordes. I själva verket representerar detta synsätt ursprunget till vad som i våra dagar brukar kallas "social engineering".

*

I syfte att teckna en bild av hur litteraturvetenskapen sökt tillgodogöra sig exakta, empiriska metoder vill jag granska några moderna, svenska försök att använda kvantitativa metoder i litteraturvetenskaplig forskning. För det ändamålet vill jag något diskutera ett par arbeten av Gunnar Hansson, Peter Hallberg och Karl Erik Rosengren.

I sin avhandling *Dikten och läsaren* från 1959 redovisar Gunnar Hansson (Hansson, 1970 a) resultaten av en experimentell undersökning av diktupplevelsen. Hanssons utgångspunkt är en kommunikationsteoretisk modell av den litterära processen. Denna modell gör två grundläggande antaganden om den litterära processens karaktär. För det första betonar modellen den estetiska upplevelsens släktskap med andra typer av erfarenheter. Denna tankegång, som återgår till tänkare som John Dewey och I.A. Richards, understryker således den estetiska upplevelsen principiella likhet med andra, mera "vardagsbetonade", upplevelser. För det andra spelar i den kommunikationsteoretiska modellen läsaren en framträdande roll. Dikten tänks förutsätta såväl författaren som läsaren, men inte sällan beskrivs läsaren som den som fullbordar det komplexa skapelsearbete som ligger bakom diktupplevelsen.

Läsarnas upplevelse av dikten blir således det centrala problemet för Hansson, och hans studie är ett försök att med hjälp av kvantitativa metoder beskriva denna upplevelse.[4] En sådan uppgift aktualiserar emellertid omedelbart en klassisk svårighet för beteendevetenskaperna, nämligen frågan om förhållandet mellan inre tillstånd (attityder, dispositioner, upplevelser) och människors språkliga rapportering av dessa tillstånd. Hansson är medveten om detta problem (Hansson, 1970 a, s. 31—32), men tvingas ändå acceptera vad som kunde kallas den operationalistiska lösningen av problemet. Dikten antas "producera" upplevelser, vilka i sin tur ger upphov till vissa kommentarer. Dessa uppfattas av Hansson som en slags funktioner av upplevelserna, och av den anledningen är det, menar Hansson, möjligt att dra vissa slutsatser om de bakomliggande upplevelserna. Om vi betraktar triaden dikten-upplevelsen-kommentaren inser vi omedelbart att den rymmer två problematiska relationer: dels den mellan dikten och upplevelsen och dels den mellan upplevelsen och kommentaren. Den förstnämnda utgör inget problem för Hansson. Även om han garderar sig mot beskyllningen att omfatta en extrem relativism (a.a., s. 27), så ingår i hans grundsyn uppfattningen att det inte finns någon "normalupplevelse" eller "sann" upplevelse av dikten. Dikten blir vad

varje enskild läsare gör den till. Av den anledningen utgör förhållandet mellan dikten och läsaren inte något problem för Hansson. Men häri ligger i själva verket svagheten i Hanssons ansats, ty de enda slutsatser som hans material tillåter är *jämförelser* mellan olika gruppers sätt att uppfatta de förelagda texterna. I den meningen är Hanssons arbete snarare beteendevetenskapligt än litteraturvetenskapligt till sin karaktär. Även om vi bortser från att Hanssons mätresultat inte är så exakta som man kanske skulle vilja kräva för en regelrätt kvantitativ analys, så kvarstår frågan om vad det egentligen är som Hansson har försökt mäta.

I själva verket visar Hanssons undersökning, som jag ser det, att en kvantitativ och experimentell studie av diktupplevelsen, för att bli riktigt meningsfull, inte kan förbise frågan om diktens ontologiska status, dvs. frågan om vad dikt i grund och botten är för slags företeelse. På den punkten präglas Hanssons framställning av en kluvenhet som i sista hand torde kunna återföras på osäkerhet rörande frågan om vad dikt är för slags fenomen. I avhandlingens teoretiska inledning anför Hansson en motsättning mellan två sätt att tala om diktupplevelsen på — objektspråket och upplevelsespråket — där det förstnämnda kretsar kring det litterära objektet och dettas innebörd, medan det andra handlar om läsaren och dennes (subjektiva) upplevelse (a.a., s. 47). Motsättningen mellan dessa språk är emellertid, menar Hansson inledningsvis, överdriven: "Det är samma fenomen — tolkningen och upplevelsen av diktens text — som beskrivs med hjälp av två olika språkbruk ..." (a.a., s. 48). Längre fram, i den egna analysen, kommer Hansson emellertid att arbeta med en motsvarande distinktion mellan två sätt att beskriva diktupplevelsen, vilka samtidigt implicerar två bestämda litteraturuppfattningar. Det ena trycker på betydelsen av intellektuell förståelse av budskapet (jfr. objektspråket) och betonar således litteraturens idémässiga karaktär. Det andra betonar den emotionella helhetsupplevelsen av verket (jfr. subjektspråket) och ser litteraturen som inspirationskälla till associativt skapande (a.a., s. 188—89). Av Hanssons framställning att döma är han sympatiskt inställd till den nykritiska traditionens betonande av den emotionella helhetsupplevelsen och läsarens frihet vad gäller tolkningen. Denna benägenhet att bortse från diktens relation till utomlitterära förhållanden och följaktligen också från frågan om huruvida försökspersonerna *rätt* uppfattat dikten skapar emellertid svårigheter för Hansson *när han skall utvärdera sitt experimentella material.*

I sitt resonemang om det experimentella utfallet av försökspersonernas läsning av Fredmans epistel nr 43 tillmäter han således den idémässiga aspekten stor betydelse och ägnar avsevärt utrymme åt att påvisa att många av försökspersonerna *missuppfattat* innehållet i dikten. Denna iakttagelse i sin tur leder till bestämda synpunkter på ifrågavarande dikts lämplighet för vissa läsarkategorier (a.a., s. 191—223).

Denna motsättning mellan de inledningsvis deklarerade intentionerna och den efterföljande analysen utgör ingen förödande svacka i Hanssons arbete;

däremot delar jag inte hans uppfattning att svårigheterna beror på att metoderna ännu inte är få förfinade eller exakta. Det problematiska med Gunnar Hanssons analys är att dess begränsningar är inbyggda redan i utgångspunkten — i den variant av kommunikationsmodell som Hansson arbetar utifrån. Hanssons resultat är oproblematiska, även om de eventuellt är en smula triviala, om man bortser från diktens förhållande till läsarupplevelsen.[5]

För att den kommunikationsteoretiska modellen av den litterära processen skall kunna användas framgångsrikt måste den, som jag ser det, utvidgas till att även omfatta diktens förhållande till den utomlitterära verkligheten. Som en viktig litteratursociologisk uppgift framstår då att klargöra diktens förhållande till denna verklighet, och till den frågan skall jag senare återkomma (kapitel 3). Här vill jag bara understryka att utan ett klargörande av diktens förhållande till verkligheten blir varje påstående, oavsett hur exakt det är, om läsarupplevelser ganska ointressant. För att kvantitativa data skall bli till värdefulla informationer fordras att vi kan argumentera för innebörden, betydelsen, hos dessa data.

*

Peter Hallberg har i en uppsats (Hallberg, 1966 b) pläderat för nyttan av statistiska hjälpmedel i den litteraturvetenskapliga analysen. Hallbergs utgångspunkt är den i och för sig invändningsfria iakttagelsen, att kvantitativa omdömen spelar en mycket framträdande roll även i "traditionell" humanvetenskaplig verksamhet. I den situationen innebär, menar Hallberg, en siffermässig presentation av data inte någon radikalt ny metod utan snarare en systematisering av en redan inarbetad praxis.

De exempel på statistisk analys av litterära material som Hallberg tillhandahåller ger dock vid handen att denna typ av verksamhet lätt tenderar att bli snarare lingvistisk än litteraturvetenskaplig till sin karaktär. Hallbergs framställning kretsar kring sådana saker som frekvenslistor rörande ordvalet hos skilda författare och författare från olika tidsperioder. Ur såväl litteraturvetenskaplig som litteratursociologisk synvinkel är det givetvis av stort intresse att undersöka vad sådana frekvenslistor kan användas till. Den intressanta frågan gäller med andra ord vilken typ av problem denna statistiska lingvistik kan tänkas belysa.

Hallbergs resonemang kretsar kring tre problemområden där han tänker sig att den kvantitativa metoden är ett värdefullt hjälpmedel, nämligen 1) för analys och karaktäristik av litterära stilar och skolbildningar, 2) för analys och karaktäristik av diktverk och 3) för författarkaraktäristiker.

Hallberg bemöter själv den övergripande invändningen mot det av honom föreslagna arbetssättet, när han konstaterar (a.a., s. 35) att "statistiken inte röjer något som man inte kan varsna den förutan", men han tillägger att

metodens berättigande ligger i att den mera exakt och systematiskt visar något bestämt i de verk eller den tradition som analyseras. Men är det svaret helt tillfyllest? Jag är rädd att den kvantitativa metoden erbjuder något mer komplicerade problem än Hallbergs tycks tro. Innan jag emellertid preciserar min kritik skall jag som hastigast återge några av Hallbergs slutsatser.

Hallberg redovisar resultatet av en statistisk sammanfattning av de trettio vanligaste adjektiven i tre diktsamlingar, nämligen Levertins *Legender och visor*, Frödings *Stänk och flikar* och Karlfeldts *Hösthorn*. Denna sammanställning använder Hallberg därefter i syfte att karaktärisera de tre författarnas verk. Om Levertins diktning heter det t.ex.:

> Det finns en grupp adjektiv i *Legender och visor* — *svart, grå, tung, död, blek, trött*: med sina inalles 153 exempel hamnar de alla bland de tio främsta — som visar tydligt samband med pessimistiska, morbida och dekadenta stämningar (a.a., s. 24).

Här använder Hallberg vissa ord som *indikatorer* på vissa "stämningar". Huruvida det rör sig om drag i författarens personlighet, eller om "stämningarna" bör uppfattas som hörande till en period framgår inte, men det är i och för sig av mindre betydelse för det metodologiska resonemang jag i det här sammanhanget vill föra. Det problematiska rör nämligen förhållandet mellan de indikatorer som Hallberg mäter och det som dessa indikatorer representerar. Häri föreligger en slående parallellitet mellan Hallbergs problem och en grundläggande svårighet i beteendevetenskapliga sammanhang, bl.a. då man önskar mäta attityder.

Frödings diktning karaktäriseras av Hallberg på följande sätt:

> Till Frödings framtidsvision av en ny och lyckligare mänsklighet knyter sig en rad exempel på *fri* och *ung*... Till samma betydelsesfär som *ung* och *fri* hör hos Fröding ordet *trotsig*. Visserligen förekommer det bara fyra gånger i *Stänk och flikar*... I gengäld har samtliga fyra fall en central och mättad innebörd (a.a., s. 26).

Även här antas vissa ord indikera vissa egenskaper, i det här fallet drag i en författares personlighet, men här spelar andra kriterier än i Levertins fall den viktigaste rollen. Hallberg motiverar den betydelse han tillskriver ordet "trotsig" med dess "centrala och mättade innebörd", trots att ordet endast förekommer i några få fall. Jag har ingen anledning att polemisera mot Hallbergs karaktäristik av Fröding, men vill påpeka att den snarare förefaller vara ett resultat av en traditionell, kvalitativ, metod än av en statistisk analys. Samma *ad hoc*-karaktär vidlåter Hallbergs karaktäristik av Karin Boye:

> Just begreppet verklighet har hos Karin Boye en särskilt mättad innebörd. Visserligen uppträder adjektivet *verklig* inte mer än 6 gånger i hennes poesi (vilket sannolikt ändå är en relativt hög frekvens), men det får i gengäld en stark pregnans som uttryck för en längtan att få realisera det egna jaget helt och fullt (a.a., s. 30).

Sammanfattningsvis så innebär Hallbergs ansats ett försök att, med kvantitativa metoder, *mäta* vissa egenskaper hos några författare genom att använda deras dikter ungefär som en sociolog kan använda ett ifyllt frågeformulär för en attityd- eller personlighetsundersökning. Därvid ställs Hallberg inför ett av den empiriska beteendevetenskapens grundproblem, nämligen mätproblemet. Med Blalock (1971) kan detta problem sägas bestå i svårigheten att överbrygga klyftan mellan teorins och empirins språk. När, på den empiriska nivån, något betraktas som en indikator på en underliggande egenskap inställer sig nämligen omedelbart validitetsproblemet, dvs. frågan om huruvida indikatorn verkligen mäter det den är avsedd att mäta.

Validitetsproblemet kan i princip ges två lösningar. Den ena är den operationalistiska lösningen, och den innebär i korthet att det underliggande begreppet identifieras med indikatorn. ("Som morbid och dekadent karaktäriserar vi en författare som har så och så hög frekvens av orden *svart, grå, tung* etc. i sin diktning.") Strikt operationalism erbjuder dock betydande problem. Framför allt innebär denna hållning att alla begrepp som inte kan definieras i termer av specificerade operationer måste utgå ur resonemanget.

Den andra metoden att lösa validitetsproblemet innebär, fortfarande enligt Blalock, att indikatorerna kopplas till de (i sig omätbara) teoretiska begreppen med hjälp av kausala modeller, där resonemangets underliggande antaganden redovisas. Denna teknik innebär i korthet att såväl mätbara som omätbara variabler inkorporeras i en modell (som t. ex. kan utformas som ett grafiskt diagram) och förbinds med varandra av en explicitgjord teori. Denna ansats beskriver Blalock som ett försök att brygga över klyftan mellan de två språk med vilka vetenskaplig forskning bedrivs, nämligen det teoretiska språket och det empiriska språket (a.a., s. 23—24). Svårigheten med empirisk forskning på det samhällsvetenskapliga området består i att dessa två språk inte låter sig förenas med någon typ av logisk argumentation, utan, med Blalocks ord:

> ... a correspondence between two concepts, one in each language, must be established by common agreement or a priori assumptions (a.a., s. 24).

Ett sätt att åstadkomma denna korrespondens utgörs alltså av den operationalistiska lösningen, men det är en lösning som Blalock finner mindre lyckad. Den metod han själv förespråkar innebär att forskaren gör en klar åtskillnad mellan sådana variabler för vilka värden kan uppmätas och sådana som inte direkt låter sig mätas.

Blalock vidareutvecklar detta resonemang genom att föra in en distinktion mellan begreppen *huvudteori* och *hjälpteori*. Blalock tänker sig forskningsprocessen i två steg. Arbetet inleds med att en huvudteori koncipieras. Under arbetet med denna behöver forskaren inte bekymra sig om teorins prövbarhet. Huvudteorins uppgift är inte att generera hypoteser för empiriskt bruk utan att redovisa de antaganden som ingår i forskarens resonemang, och därmed

upplysa om vilka överenskommelser forskaren önskar träffa med sina kritiker.

För empirisk prövning av huvudteorin erfordras vad Blalock kallar en hjälpteori. Denna teori konstrueras utifrån överväganden om studieobjektet, populationen och frågan om vilka mätinstrument som kan komma att användas. Hjälpteorin är med andra ord en slags motsvarighet till huvudteorin, men avsedd för det empiriska språket.

Denna lösning innebär naturligtvis inte att det grundläggande problemet om förhållandet mellan teorin och empirin (validitetsproblemet) har eliminerats. Validitetsproblemet gäller ju, om vi följer Blalocks framställning, förhållandet mellan teorins och empirins språk, och empirins språk kan endast ha vad Blalock, med en term lånad från Northrop, kallar en epistemisk korrelation till teorins språk:

> Epistemic correlations—not to be confused with what we usually thing of as correlations, which relate factors known in the same way—join things known in one way to what are in a sense the same things known in another way (a.a., s. 10).

Epistemiska korrelationer förbinder således vad som kunde beskrivas som skilda uppenbarelseformer av samma fenomen. Blalock utvecklar resonemanget om den bräckliga förbindelse mellan teorin och empirin, som de epistemtiska korrelationerna utgör, på följande sätt:

> Epistemic correlations are not themselves directly observed. One postulates, says Northrop, the existence of unobservable objects. The epistemic correlates are set up *ahead of time* between the postulated entities and factors inspected or observed directly... Scientists must agree, by common conventions, on these associations prior to an actual experiment or test of a hypothesis. In a sense we seem to have two distinct languages, each composed of concepts defined in a very special way. Tests of hypothesis are made in one language; our thinking is done in the other. At last some of the concepts in what might be termed the theoretical language must be associated (through epistemic correlations) with concepts defined operationally (a.a., s. 10).

Utan några försök att skymma ett centralt beteende- och samhällsvetenskapligt metodproblem tillstår Blalock att klyftan mellan de två språken, teorins och empirins, endast kan överbryggas med hjälp av en överenskommelse eller konvention mellan vetenskapssamhällets medlemmar.

Blalock framhåller också att hans förslag i huvudsak är ett försök att linjera upp en slags "arbetsfördelning" för det teoretiska arbetet. Hjälpteorin får inte uppfattas som något förlösande knep; i själva verket har man att räkna med att denna fas i det teoretiska arbetet sätter betydligt snävare gränser för det vetenskapliga arbetet än vad huvudteorin gör, vilket beror på kvaliteten och räckvidden hos de empiriska metoderna inom beteende- och samhällsvetenskaperna. Blalocks syfte med sitt resonemang är att tydligt visa på dessa gränser och därmed också ange hur nära ett gränsöverskridande man kan komma.

Här kan vi återvända till Hallbergs litteraturvetenskapliga analys. Därvid

bör det framstå som klart, att bakom de karaktäristiker han anför ligger en huvudteori om vissa samband mellan språkliga uttryck och mänskliga egenskaper. I Hallbergs fall är inte detta särskilt komplicerat, och det förklarar också varför hans resultat inte är särskilt kontroversiella. I princip bör vi emellertid kunna föreställa oss litteraturvetenskapliga problem, rörande t.ex. förhållandet mellan en viss period eller en viss nation och dessas litteratur, då det för analysen blir väsentligt att huvudteorier utvecklas och redovisas innan de empiriskt prövbara hjälpteorierna formuleras. Hallbergs ansats innebär, som jag ser det, en systematisering utifrån vissa "vardagspsykologiska" insikter. Att använda statistiska metoder för beskrivningar av den anförda typen förefaller emellertid att vara en onödig omväg. Vad litteraturvetenskapen, i den mån den intresserar sig för förhållandet mellan litteratur och utomlitterära faktorer, behöver är någon form av teoretiskt paradigm som kan fungera som en huvudteori i Blalocks mening, dvs. *dels* tala om vilka antaganden som måste göras för att det studerade fenomenet skall kunna begripas och *dels* generera prövbara hjälpteorier. Att åstadkomma en sådan teoretisk referensram framstår som en viktig uppgift.[6]

*

I sin avhandling, *Sociological Aspects of the Literary System*, söker Karl Erik Rosengren beskriva den litterära miljön eller det litterära klimatet med hjälp av en utpräglat kvantitativ metod. Hans syfte är således att beskriva ett fenomen som längre intresserat litteraturvetare med en i det här sammanhanget ny metod, nämligen innehållsanalys. Hans arbete framstår också i metodologiskt avseende som det mest ambitiösa bland dem jag här tar upp.

Rosengrens arbete kretsar inte kring det litterära verket och syftar inte heller till att öka vår kunskap om enskilda författarpersonligheter, utan avser att beskriva det litterära systemet. Så till vida ansluter sig Rosengrens studie till den tradition som till sina moderna pionjärer räknar sådana som Escarpit och Fügen (vilka presenteras i avsnitt 2.1).

Rosengren hyser en stark tilltro till sin metod, och han beskriver den som reliabel, valid och objektiv (Rosengren, 1968, s. 33, 144). Jag skall inte här diskutera den tekniska sidan av Rosengrens arbete, men däremot vill jag något dröja vid hans modell och det till denna hörande validitetsproblemet.[7]

Rosengrens syfte är således att skapa ett kvantitativt "mått" på den litterära miljön, och hans utgångspunkt är antagandet att frekvensen av författaromnämnanden i bokrecensioner, under förutsättning att dessa systematiskt registreras, ger en god bild av en tidsperiods litterära klimat. Hur skall denna tes beläggas? Problemet består ju inte i att räkna författarnamn i ett antal recensioner — det är en helt okomplicerad uppgift. Svårigheterna inställer sig när man vill hävda att en sådan förteckning av författarnamn verkligen säger

något bestämt om en viss period. Rosengren konstaterar att det inte finns något oberoende "mått" på litterär miljö som kan användas för ett validitetstest. Han får nöja sig med att försöka etablera "some sort of face validity" (a.a., s. 32), och sammanfattningsvis så utgår han därvid från de synpunkter som traditionellt arbetande litteraturhistoriker kommit fram till, och finner då god överensstämmelse mellan deras resultat och utfallet av sin egen metod.

I Rosengrens studie "uppträder" således den litterära miljön i två former. Dels föreligger den i form av beskrivningar som återfinns hos traditionellt arbetande litteraturhistoriker, och dels representeras den av ett stort antal registrerade författaromnämnanden. Rosengren har, helt naturligt, utfört sitt tänkande i den traditionella litteraturvetenskapens språk, vilket han också tillstår (a.a., s. 25). Därefter har han konstruerat en elegant metod för att kvantitativt studera den litterära miljön. Med Blalocks termer kan vi på så vis urskilja en huvudteori och en hjälpteori.

Nu vill jag hävda att Rosengrens studie, och de modeller den resulterat i, förutsätter, för att bli meningsfull, den traditionella litteraturvetenskapens teori, dvs. vad som här har kallats huvudteori. Rosengrens insats består i att han utvecklat en prövbar hjälpteori som genererat vissa hypoteser. Utan huvudteorin skulle det emellertid vara omöjligt att över huvud taget värdera utfallet av hans metod. För att inse detta behöver vi bara tänka på vad som hade hänt om resultatet av Rosengrens studie kraftigt avvikit från den bild av den litterära miljön som traditionell litteraturvetenskap arbetat fram.

Den intressanta fråga som inställer sig på den här punkten gäller huruvida Rosengren kan antas ha påvisat, en gång för alla, att hans metod är helt valid, varför den i fortsättningen kan användas utan några sidoblickar till andra metodiska vägar. Jag är inte säker på att så är fallet, och det av två skäl. För det första är den av Rosengren konstruerade hjälpteorin förfarande behäftad med flera svårigheter — man kan således invända mot hans sätt att arbeta med författaromnämnanden, vilket också Harald Swedner gjort (Swedner, 1968, s. 214—18). För det andra kan det inte förutsättas att den litterära miljön, i vid mening, kan definieras på samma sätt, i termer av omnämnanden, även i fortsättningen. En författares förmåga att hålla sig levande, i bildlik mening, beror i dag inte, på samma sätt som under 1880-talet eller 1950-talet, på recensenternas förhållningssätt. Därtill har det litterära systemet, för att använda den termen, blivit alltför komplicerat.[8]

Det finns således ingen anledning att förmoda att de kvantitativa metoderna helt kan ersätta de traditionella humanvetenskapliga metoderna. Skälet till detta har jag försökt belysa med hjälp av Blalocks resonemang om förhållandet mellan de två språken och den "arbetsfördelning" han föreslagit mellan huvudteori och hjälpteori. Det huvudsakliga teoretiserandet måste försiggå på det teoretiska språk som definitionsenligt inte syftar till att vara direkt empiriskt mätbart. Det bör understrykas att Blalocks resonemang gäller samhällsvetenskaperna i allmänhet och inte enbart t.ex. tvärvetenskapliga

ansatser med humanistiska inslag. Tvärtom, problemet om hur klyftan mellan teorins och empirins språk skall överbryggas är ett generellt problem, och det är väsentligt att denna svårighet uppmärksammas av den humanistiska forskning som tar kvantitativa metoder i sin tjänst.

1.4 Frågan om litteraturvetenskapens studieobjekt

En ganska allmänt förekommande distinktion inom litteraturvetenskapen särskiljer ett *utomlitterärt* studium från ett *inomlitterärt*. Det utomlitterära studiet befattar sig med vad man uppfattar som relevanta faktorer i författarens omgivning, i vid mening, i syfte att förklara de litterära verkens utformning. Hos Wellek och Warren heter det sålunda:

> Litteraturvetenskapens mest utbredda och blomstrande metoder befattar sig med bakgrund, miljö och yttre orsaker... Även om det 'yttre' studiet kanske bara är ett försök att tolka litteraturen med hänsyn till dess sociala sammanhang och den föregående utvecklingen, blir det i bästa fall till en 'kausal' förklaring, som gör anspråk på att utreda och till sist återföra litteraturen till dess ursprung (Wellek & Warren, 1967, s. 63).

Denna forskningstradition växte fram under början av 1800-talet och räknar bland sina föregångare tänkare som Louis de Bonald och Madame de Staël. Helt grundläggande för denna form av utomlitterärt studium var antagandet om något slags avhängighetsförhållande mellan litteratur och samhälle, och så till vida markerar framväxten av detta utomlitterära intresse en sociologisk, eller åtminstone samhällsvetenskaplig, inriktning av det litteraturvetenskapliga arbetet (jfr. Fügen, 1964, s. 8).

Den läsare som, till skillnad från författaren till dessa rader, lever mitt uppe i en litteraturvetenskaplig verksamhet kan kanske uppfatta denna renodling av två litteraturvetenskapliga strategier som förgrovad. Avsikten med den är emellertid att söka beskriva litteraturvetenskapens problem, och därvid kan, som jag ser det, en schematisering av detta slag tillåtas. I den litteraturvetenskapliga verksamheten, åtminstone sådan den bedrivs i dagens Sverige, torde dock motsättningen vara mindre accentuerad. Under alla förhållanden har jag ingen anledning att tro, att de svenska litteraturforskare som beskriver situationen på följande sätt gör sig skyldiga till oreflekterad skönmålning:

> Det finns här ingen skarp gräns mellan ett yttre och ett inre studium, tvärtom har de en mycket bred forskningszon gemensamt. Mot bakgrunden av ett sådant fall ter sig det programmatiska kontrasterandet av historisk forskning och nykritik som en något slagordsmässig förenkling (Gustafsson m.fl., 1970, s. 15).

Min beskrivning av litteraturvetenskapens problem på studieobjektets nivå är således inte gjord i syfte att polemisera utan i avsikt att diagnosticera.

Wellek och Warren urskiljer tre huvudformer för det yttre studiet (a.a., s. 63—64): 1) försök att återföra litteraturen på biografiska och psykologiska data; 2) försök att förklara litteraturen ur ekonomiska, sociala och politiska förhållanden och 3) försök att förklara litteraturen som en produkt av tidsandan (die Zeitgeist). De är emellertid skeptiska mot det utomlitterära studiet med motiveringen att denna ansats är starkt beroende av "deterministiska kausalmetoder" (a.a., s. 64). Fügen har senare intagit en liknande position, men samtidigt underbyggt den grundligare genom att införa distinktionen mellan sociallitterär metod (*sozialliterarische Methode* — Fügen, 1964, s. 25 ff.) och litteratursociologi, där den förstnämnda ansatsen i korthet innebär en strävan att förklara och förstå enskilda verk med hjälp av socialhistoriska fakta. Med Fügens terminologi skulle det Wellek och Warren kallar utomlitterärt studium närmast motsvara en infallsvinkel byggd på sociallitterära metoder. Jag skall återkomma till detta problem i samband med diskussionen av de olika innebörder som litteratursociologin kan ges (kapitel 2).

Sammanfattningsvis så vilar den tveksamhet, som Wellek och Warren känner inför det utomlitterära studiet dels på uppfattningen att litteraturen inte låter sig förbindas med någon speciell utomlitterär faktor; litteraturen ingår, menar de, i en större och mer komplicerad helhet, och dels på en stark skepsis rörande möjligheterna att i det här sammanhanget tillämpa en kausalt inriktad analys. Wellek och Warren skriver:

> Men det är uppenbart att ett orsaksstudium aldrig kan avgöra problem som har med beskrivning, analys och värdering av något sådant som ett litterärt konstverk att göra. Orsak och verkan är inkommensurabla — det konkreta resultatet av dessa yttre orsaker, själva konstverket, kan aldrig förutsägas (a.a., s. 63).

I den mån denna synpunkt skall uppfattas som ett avståndstagande från den mera naivt optimistiska litteraturvetenskap som i positivistisk anda och i Taines efterföljd strävar efter att fastlägga lagbundna relationer mellan litterära verk och utomlitterära faktorer, så föreligger, som jag ser det, ingen anledning till polemik. Däremot vore det olyckligt om Welleks och Warrens ståndpunkt uppfattas som ett argument mot *varje* försök att i den litteraturvetenskapliga analysen tillgodogöra sig utomlitterära kriterier. Det är självfallet inte litteratursociologins ambition att enbart skapa verktyg för prediktioner på det litterära fältet, men mer om detta längre fram.

*

Wellek och Warren företräder själva vad som brukar kallas ett nykritiskt synsätt. Den nykritiska skolan betonar den litterära processens karaktär av kommunikationssituation och uppfattar således litteraturen som en förmedlare av informationer mellan en sändare och mottagare. Detta synsätt i sin tur

riktar det litteraturteoretiska intresset mot den litterära texten. För nykritikerna framstår det noggranna textstudiet (*close-reading*) som nyckeln till litteraturvetenskaplig forskning. Wellek och Warren deklarerar sin egen ståndpunkt på följande sätt:

> Den naturliga och förnuftiga utgångspunkten för ett litteraturvetenskapligt arbete är tolkningen och analysen av själva de litterära verken (a.a., s. 127).

Denna ansats brukar benämnas inomlitterär, och självfallet har den, som redan antytts, implikationer för hur diktverkets karaktär kommer att uppfattas. Kritikerna av den inomlitterära strategin brukar beskylla dess företrädare för att odla en esoterisk esteticism, och alldeles oavsett hur vi känslomässigt upplever den beskyllningen, så är den debatten symptomatisk för litteraturvetenskapens problem sådant det kommer till uttryck på studieobjektets nivå. Wellek och Warren uttrycker sin egen litteraturuppfattning på detta sätt:

> Konstverket betraktas sålunda som ett helt system av tecken eller en struktur av tecken som tjänar ett speciellt estetiskt syfte (a.a., s. 129).

Slutligen, och det är väsentligt, så spelar läsaren för nykritikerna en viktig roll i den litterära processen. Läsarens medskapande är av central betydelse för litteraturens slutliga förverkligande, även om Wellek och Warren inte går så långt att de tillskriver läsaren en betydelse jämförbar med författarens:

> Den verkliga dikten måste sålunda uppfattas som en struktur av normer som endast delvis förverkligas i de många läsarnas faktiska upplevelser (a.a., s. 138).

När det gäller frågan om vad litteraturvetenskapen skall syssla med föreligger således en motsättning mellan dem som betonar betydelsen av det utomlitterära studiet respektive dem som förordar ett inomlitterärt studium.

Det utomlitterära studiets förespråkare hävdar att litteraturvetenskapens primära uppgift är att fastställa de litterära verkens förbindelser med dels annan litteratur och dels faktorer i den sociala och historiska bakgrunden. Den litteraturvetenskapliga forskning som bedrivs efter dessa linjer brukar benämnas *komparativ*.

Den komparativa metoden har, med Fjord Jensens ord, ofta fått formen av "en perspektivlös jakt på likheter" (Fjord Jensen, 1969, s. 48), och dess grundfel, enligt denne, är dess benägenhet att anta att litterära påverkningar sker i form av enskildheter, medan man i stället har att räkna med att denna typ av litterärt inflytande sker i form av helheter. Fjord Jensen är själv kritiskt inställd till den positivistiska komparatismen, och, förefaller det mig, företräder som alternativ till denna en hållning som kan beskrivas som en strukturalistiskt inspirerad litteraturforskning med nykritisk anstrykning.[9]

Denna kritik av den utomlitterära ansatsen bottnar dock i sista hand i misstro mot metodens möjligheter att verkligen kasta ljus över litteraturens väsen, dvs. öka förståelsen av vad litteratur egentligen är för något och vad enskilda diktverk betyder. Så till vida representerar Fjord Jensen en typ av litteraturforskning som befinner sig någonstans mellan traditionell litteraturvetenskap och litteraturkritik. Detta argument torde också vara huvudpunkten i kritiken av den komparativa och genetiskt biografiska litteraturforskningen, och av det skälet finns det anledning att något dröja vid det.

Den s.k. nykritiken (*the new criticism*), till vilken således Fjord Jensen är positivt inställd, representerar en litteraturvetenskaplig syn där kritikerns roll är framträdande. Som tidigare antytts betonar denna skola att litteraturforskningen uteslutande skall bedrivas inom de ramar som den litterära texten utgör. I sin mest renodlade form kommer denna verksamhet således att bestå av enbart textanalys.

Denna grunduppfattning — litteraturen som något visavi samhället självständigt — kommer klart till uttryck hos T.S. Eliot, en av nykritikens pionjärer, som redan på 1920-talet formulerade tanken på att diktverk i någon mening "lever sina egna liv" (se Eliot, 1969, s. x).

Synen på dikten som något unikt, som något som lever i kraft av sig själv och som ett visavi samhället och andra utomlitterära faktorer självständigt fenomen, är således grundläggande för nykritikens litteraturuppfattning och följaktligen också för den forskning som utgått från detta synsätt. Wimsatt och Brooks (1964) ägnar avsevärt utrymme åt en diskussion av Eliots ståndpunkt, speciellt med avseende på dess konsekvenser för vår uppfattning om litteraturens och författarens roll. Frågan är om författaren, i Eliots framställning, har reducerats till en "automation who secreted his poem in some unconscious and brainless way" (Wimsatt och Brooks, 1964, s. 665), eller om författaren skall uppfattas som en person som medvetet och skarpsinnigt uttrycker bestämda meningar om verkligheten. Wimsatt och Brooks förnekar att Eliots ståndpunkt innebär en reduktion av författarens roll på det sätt som angivits, och deras lösning på problemet har ett speciellt litteratursociologiskt intresse. De skriver nämligen:

> Indeed, Eliot's metaphor about the poems "life" and his suggestion that the poet's primary task is to foster and nurture that life are not incorrigibly irrational. It is possible to argue that the poem, like a growing plant, naturally grows toward the light and unless interred with tends to grow straight (a.a., s. 676—77).

Författarens uppgift gäller således i första hand litteraturen, och hans ansvar omfattar i främsta rummet litteraturen och språket. Eliot har själv mycket tydligt fastlagt som sin mening att författaren "endast indirekt har några förpliktelser mot sitt folk" (Eliot, 1958, s. 17) och att hans uppgift i stället gäller dikten. Denna lösning av problemet, där det litterära verket uppfattas som en organism och författaren som en fostrare och vårdare av denna organism, ger

ett tydligt uttryck för Eliots, och många av nykritikernas, organiska litteratursyn.[10]

Denna organiska litteraturuppfattning präglar i kanske än högre grad en annan av nykritikens förgrundsgestalter, nämligen Allen Tate. Tate vänder sig med skärpa mot varje speglingsteoretisk ansats, dvs. varje försök att se litteraturen som en avspegling av den utomlitterära verkligheten eller som ett empiriskt påstående. Men Tate förnekar samtidigt att litteraturen endast kan uppfattas som en projektion av författarens inre. Författaren framstår i stället för Tate som en person med förmågan att avslöja det djupare liggande mönster som den mänskliga erfarenheten är sammansatt av. Tates grundsyn sammanfattas av Wimsatt och Brooks på följande sätt:

> One must be careful in assigning very precise meanings to phrases like "grow out of the material" and "implicit in ... the whole experience," which are themselves figurative. But surely they seem to discountenance the view that the imagination is merely whimsical. They suggest that the imagination obeys laws implicit in the human psyche. They even seem to demand the assumption that all human experience is finally one.
>
> Tate, it is true, never states these assumptions in so many words, ... But the assumption that man exists and that his fundamental oneness transcends the inumerable differences that set apart individual men and set apart men of various cultures and periods of history seems implicit here. Perhaps it should be brought to light and stated quite flatly. For it may be the necessary assumption if we are to undertake to talk about poetry at all. Unless we can assume it, we necessarily abandon any concept of an aesthetics of poetry in favour of a tabulation of various kinds of social and personal expressions (Wimsatt & Brooks, 1964, s. 677—78).

Ovanstående sammanfattning, och den avslutande deklarationen, är belysande i två avseenden. För det första framstår klart det organiska och konsensusteoretiska anslaget. Tates litteratursyn förutsätter vissa bestämda antaganden om människans och samhällslivets natur. Dessa antaganden i sin tur representerar litteraturens förbindelselinjer med den utomlitterära verkligheten. I den meningen är det, som jag ser det, t.o.m. möjligt att tillämpa ett speglingsteoretiskt resonemang på Eliots och Tates (och även Wimsatts och Brooks) litteratursyn, och hävda att dessa teoretiker menar att litteraturen avspeglar en fundamental enhet eller överensstämmelse människor emellan. Wimsatt och Brooks har alldeles rätt, när de påpekar att dessa antaganden bör komma klart till uttryck — men detta påpekande innebär också en väsentlig modifikation av den ortodoxa nykritikens doktrin. Närmare bestämt innebär det att litteraturen tänks avspegla vissa *föreställningar* eller *teorier* om verkligheten. Däremot accepteras naturligtvis inte tanken på att litteraturen skulle äga förmågan att direkt avspegla den sociala verkligheten. Detta framgår av det nyss anförda citatets avslutning, vilket är den andra punkt jag vill dröja något vid.

Här framställs som det enda alternativet till den modifierade nykritiska doktrinen en "traditionell" speglingsteori, och man kan förmoda att Wimsatt

och Brooks har haft någon form av marxistiskt inspirerad litteraturteori i tankarna (jfr. a.a., s. 468). Detta pekar fram mot de forskningsideologiska implikationer som striden mellan anhängarna av ett utomlitterärt respektive ett inomlitterärt studium har. På denna punkt föreställer jag mig att diskussionen kan föras framåt endast om man är klar över att debatten inte i första hand gäller speglingsteorins problem (som är åtskilliga, vilket jag skall återkomma till), utan snarare handlar om motsättningen mellan en *idealistisk* och en *materialistisk* grundsyn i frågan om litteraturens förhållande till samhället. Formulerat på detta sätt blir litteraturvetenskapens problem på studieobjektets nivå inte en fråga om huruvida utomlitterära faktorer över huvud taget skall tillmätas betydelse, utan mer en fråga om *vilken typ* av utomlitterära faktorer som har relevans.

Man kan emellertid, utöver frågan om vilken typ av utomlitterära faktorer som kan tänkas äga relevans, fråga sig *pa vilket sätt* utomlitterära faktorer har betydelse för förståelsen av diktverket. Den frågan — på vilket sätt är kunskapen om utomlitterära faktorer betydelsefull — kan ställas oberoende av den hållning man intar i dispyten mellan materialister och idealister och riktar åter intresset mot den grundläggande fråga varmed jag inledde min diskussion av litteraturvetenskapens problem, nämligen frågan om litteraturvetenskapens kunskapsintresse. I syfte att belysa det problemet vill jag knyta an till T.S. Eliots resonemang om historisk medvetenhet och undersöka om detta kan ges en sådan sociologisk tolkning, att innebörden av det praktiska kunskapsintressets sätt att använda traditionen något klargöres.

*

I essän *Tradition and the Individual Talent* från 1919 lägger Eliot fram sin tes om diktverkets självständighet och beskriver hur "the progress of an artist is a continual selfsacrifice, a continual extinction of personality" (Eliot, 1969, s. 53). Med hjälp av en analogi beskriver Eliot författarens roll som katalysatorns — författaren "utlöser" en reaktion som resulterar i ett diktverk utan att själv påverkas därav. Men för att kunna fungera som litterär katalysator krävs, menar Eliot, vissa egenskaper hos författaren, och det är i det sammanhanget som han poängterar betydelsen av historisk medvetenhet. I centrum för Eliots intresse står hela tiden diktverket, men varje verk framstår för honom som en del av en lång, och levande, tradition. Att hålla denna tradition vid liv är författarens uppgift, men ett fullföljande av denna "livsuppehållande" uppgift får inte innebära en slavisk anpassning till det förgångna:

> Tradition is a matter of much wider significance. It cannot be inherited, and if you want it you must obtain it by great labour. It involves, in the first place, the historical sense, which we may call nearly indispensable to anyone who would continue to be a poet beyond his twenty-fifth year; and the historical sense involves a perception, not only of the pastness of the past, but of its

> presence; the historical sense compels a man to write not merely with his own generation in his bones, but with a feeling that the whole of the literature in Europe from Homer and within it the whole of the literature of his own country has a simultaneous existence and composes a simultaneous order. This historical sense, which is a sense of the timeless as well as of the temporal and of the timeless and the temporal together, is what makes a writer traditional. And it is at the same time what makes a writer most acutely conscious of his place in time, of his contemporaneity (a.a., s. 49).

Att en prominent representant för en riktning som, inte bara av dess kritiker, karaktäriserats som ahistorisk här pläderar för betydelsen av historisk medvetenhet är uppenbarligen problematiskt. Eliot har förmodligen inte menat, att hans läsare närmare skall efterforska innebörden av den historiska medvetenhet han talar om, utan nöja sig med de antydningar han ger i slutet av ovanstående citat.

Rent principiellt kan emellertid "historisk medvetenhet" innebära åtminstone två saker, beroende på hur historien uppfattas. Å ena sidan kan historien uppträda som "monument" över svunna tider, dvs. som något definitivt och dessutom ofta som något förebildligt. Å andra sidan kan historien ha karaktären av bakgrund eller "resonanslåda" till människors försök att förstå sin samtid. I den situationen fungerar inte historien i första hand som *norm* för handlande, utan snarare som *instrument* för överväganden. Historisk medvetenhet i den första bemärkelsen, som alltså lätt kan övergå i förstelning, måste således skiljas från den form av historisk medvetenhet som utgör ett led i en ständigt pågående omprövningsprocess.

I det följande är jag inte så mycket intresserad av vad Eliot "innerst inne" kan ha avsett med sin historiska medvetenhet, men däremot intresserad av vad den historiska medvetenheten kan användas till. Därför vill jag gå vidare, och med utgångspunkt från Eliots framställning undersöka hur innebörden av historisk medvetenhet kan tolkas och ges en sociologisk formulering.

Eliots betonande av uppfattningen att kunskap om det förgångna är en förutsättning för kunskap om, och förståelse av, det innevarande är en central punkt. Eliots tanke förefaller vara den, att det närvarande definieras av det som varit eller, mera bildlikt, att människors förhållande till sin samtid bestäms av andra människors förhållande till *sin* samtid. Men det är inte, menar Eliot, frågan om ett ensidigt avhängighetsförhållande. Eliot uppfattar historien, i vid mening, som en organisk helhet, och denna helhet kallar han *traditionen*. När människor introducerar något nytt i utvecklingen, i det här fallet ett litterärt verk, så förändras inte bara den förhandenvarande situationen utan även traditionen som helhet (a.a., s. 50).

Den historiska medvetenhet som Eliot pläderar för måste då rimligtvis antas tjäna ett klargörande och orienterande syfte; med dess hjälp tänker sig Eliot att människan lättare skall förstå sig själv och sin situation.

Historisk medvetenhet innebär således, för Eliot, en medvetenhet om det förgångnas aktualitet, en insikt om betydelsen av det som varit för det som är.

Det är fullt klart att detta synsätt väl korresponderar till Eliots allmänpolitiskt sett konservativa hållning, men av större intresse i det här sammanhanget är att samma tankegång, formulerad på ett förbluffande likartat sätt, återfinns hos tänkare som i ideologiskt avseende klart skiljer sig från Eliot. Det gäller i första hand Jürgen Habermas, men även Karl Mannheim och C. Wright Mills har argumenterat för betydelsen av historisk medvetenhet på ett sätt som har klar släktskap med Eliots.

Men vad skall den historiska medvetenheten användas till? Vilken typ av informationer om det förgångna skall den utvinna? Det är problematiska frågor, vilka i sin tur bottnar i frågan om hur Eliot tänker sig att traditionen eller, med hans egen term, "den existerande ordningen", och förändringar i den, bestäms. Är "ordningen" och förändringen produkter av utommänskliga, t.ex. materiella, faktorer, eller beror de av det mänskliga intellektets förmåga att systematisera respektive omstrukturera sina iakttagelser? Ställs frågan på det sättet framgår det att den utgör en variant av den klassiska filosofiska motsättningen mellan en materialistisk och en idealistisk uppfattning.

Även om Eliot tillstår att utvecklingen och förändringen kanske i sista hand endast är uttryck för "a complication in economics and machinery" (a.a., s. 52), så tycks han ändå mena att detta är av underordnad betydelse jämfört med den förändring som medvetenheten om det förgångna representerar.

Eliots synsätt kan emellertid inte karaktäriseras som ortodox idealism. Framför allt saknas hos Eliot den utvecklingsoptimism som kännetecknat modern idealism allt sedan Hegel och som har en samhällsvetenskaplig motsvarighet i 1800-talets positivism. Snarare förefaller han i teoretiskt avseende föregripa ett sociologiskt resonemang som börjar framträda på 1930-talet, när G.H. Meads socialfilosofi blir bekant, och som givits benämningen *symbolisk interaktionism*.

Betraktad som en socialpsykologisk teori kan interaktionismen sägas betona den betydelse som andra människors uppfattning av oss har för vår självuppfattning och vidare, som en följd av detta, den roll andras definition av företeelser i vår omgivning har för vår egen bestämning av dessa företeelser. Interaktionismen vilar således på antagandet, att vår förmåga att definiera och förstå oss själva och vår situation är avhängig våra sociala relationer i vid mening. I analogi med detta resonemang skulle vår uppfattning av vår historiska situation, vår position i en ständigt föränderlig process, betingas av de informationer som det förgångna "utsänder". Traditionen utgör en sådan informationskälla och ur den symboliska interaktionismens perspektiv är förmågan att utnyttja denna informationskälla kärnan i vad som kunde kallas historisk medvetenhet.

Jag skall längre fram (avsnitt 2.7) återanknyta till den symboliska interaktionismen och undersöka i vad mån den utgör ett fruktbart litteratursociologiskt perspektiv.

1.5 Litteraturteori och kunskapsintresse — en sammanfattning

Den föregående diskussionen har syftat till att fastställa karaktären hos litteraturvetenskapens problem på olika nivåer. Sammanfattningsvis kan det sägas, att detta problem vuxit fram ur en ambition, som i och för sig inte delas av alla litteraturvetare, att utveckla litteraturvetenskapen till en lagsökande och mera exakt empirisk vetenskap. Bakgrunden till denna ambition kan kanske beskrivas som misstro visavi såväl traditionellt genetiskt-komparativt studium som renodlat textstudium, och debatten har också varit livligast på det metodologiska området.

Genomgången tog sin utgångspunkt på kunskapsintressets nivå och fördes därefter över den vetenskapsteoretiska nivån och den metodologiska nivån till studieobjektets nivå. På metodologins och studieobjektets nivåer framträdde problemet tydligast, och jag tillät mig en renodling av två förhållningssätt vad gäller frågan om hur litteraturvetenskap bör bedrivas: det utomlitterära respektive det inomlitterära studiet. Den motsättningen motsvaras i sin tur av två varianter av uppfattningen om litteraturens förhållande till samhället, nämligen en materialistisk och en idealistisk.

I T.S. Eliots tidiga författarskap menar jag att embryot till en tredje uppfattning om förhållandet mellan litteratur och samhälle finns, och den karaktäriserade jag, efter att ha givit den en sociologisk formulering, som interaktionistisk. Kärnpunkten i det resonemanget var tanken att människan för att över huvud taget kunna förstå sin egen situation och sin tid även måste förstå historien eller traditionen.

Jürgen Habermas framställning, som diskuterades i början av detta kapitel, kan sammanfattningsvis sägas utmynna i två övergripande slutsatser. Den ena handlar om kunskapens *uppgift* och den andra om dess *väsen*. Habermas skiljer således mellan tre olika typer av kunskapsintressen — det tekniska, det praktiska och det emancipatoriska kunskapsintresset — vilka svarar mot tre olika slag av uppgifter för kunskapen. Det praktiska kunskapsintresset, som intresserar mig mest i det här sammanhanget, svarar mot hermeneutisk, dvs. ungefär insiktssökande, forskning. Motivet bakom denna forskningsinriktning är en önskan att förstå det studerade fenomenet i syfte att samtidigt kasta ljus över den egna situationen. Rent allmänt kan syftet med föreliggande arbete sägas vara att bl.a. undersöka i vad mån litteratursociologin kan bli en verksamhet som svarar mot ett praktiskt kunskapsintresse.[11]

Habermas andra slutsats rör kunskapens väsen och förstås kanske lättare om man utgår från en renodling av två uppfattningar om kunskapens väsen, där den ena betonar kunskapens karaktär av *instrument* för lösandet av (konkreta) problem, och där den andra trycker på tanken att kunskapen om livet, i vid mening, är ett viktigt *mål* för människans verksamhet. För Habermas framstår inte kunskapen som uteslutande ett instrument för lösandet av överlevandets problem; för honom är kunskapen *i lika hög grad*

den instans varigenom människans *mänsklighet* manifesterar sig. Annorlunda uttryckt, i frågan om vilken typ av verksamhet som är mest fundamental för människan, jämställer Habermas sådan verksamhet som ytterst syftar till artens fortbestånd med sådan vars mål är att definiera situationen och ge den dess historiska mening.

Det är här som kravet på historisk medvetenhet kommer in i bilden. Eliots tanke är ju, sammanfattningsvis, att historisk medvetenhet, dvs. kunskap om traditionen, är en nödvändig förutsättning för förståelse av och medvetenhet om den innevarande situationen. Den uppgift Eliot tillskriver denna kunskap om traditionen svarar således, menar jag, mot Habermas praktiska kunskapsintresse. På en helt central punkt, nämligen i uppfattningen om det förgångnas betydelse för vår uppfattning om det förhandenvarande, är Eliot och Habermas, trots alla olikheter i övrigt, uppenbarligen överens. Detta är viktigt av två skäl. För det första har jag anfört Habermas resonemang i syfte att lägga en grund för en utveckling av litteraturvetenskapen i syfte att undvika, med Habermas term, den "objektivism" som präglar vad som brukar kallas positivistisk litteraturforskning. För det andra förde oss granskningen av Eliots litteraturteoretiska diskussion till en "tredje ståndpunkt" mellan en materialistisk speglingsteori och den modifierat nykritiska doktrin som jag valde att karaktärisera som idealistisk, nämligen den interaktionistiska.

Mot denna bakgrund framstår som en övergripande uppgift att undersöka i vad mån ett litteratursociologiskt angreppssätt kan byggas utifrån den grund som Habermas och Eliots resonemang erbjuder. Den uppgiften måste emellertid få anstå till efter en granskning av den litteratursociologi som faktiskt förekommer. Den granskningen är ämnet för det andra kapitlet av föreliggande arbete, men jag tror ändå att det kan vara värdefullt, både som en sammanfattning och som en bakgrund till den fortsatta diskussionen, med en preliminär bestämning av uppgiften för den litteratursociologi jag vill argumentera för.

*

Litteraturvetenskapen är — trots att disciplinen vid svenska universitet inte längre benämns litteraturhistoria — en historisk vetenskap. Den är historisk både så till vida att den sysslar med sådant som tillhör historien som epok och i så måtto att den ägnar sig åt historiska företeelser, dvs. människor, händelser och samhällen. Det som emellertid skiljer litteraturvetenskapen från andra historiskt inriktade vetenskaper är naturligtvis att disciplinens huvudsakliga studieobjekt, skönlitteraturen, är av en ganska speciell karaktär. Frågan om varför man kommit att ägna skönlitteraturen ett särskilt intresse kan vid första påseende förefalla onödig; uppenbarligen praktiseras litteraturvetenskap och dessutom sker det i institutionaliserade former. Den uppgift jag förelagt mig

gör dock den frågan oundviklig, vilket till stor del beror på att det angreppssätt jag vill diskutera, och också i viss mån argumentera för, saknar en egen tradition ur vilken ett svar på frågan om skälen för ett sociologiskt litteraturstudium kan utkristalliseras.

Mot bakgrund av den hittills förda diskussionen vill jag således motivera det speciella litteraturintresset med argumentet, att den kunskap som litteraturstudiet skänker oss utgör en, av i och för sig flera, nödvändiga förbindelselinjer såväl bakåt i tiden som åt sidan i samtiden, utan vilka någon egentlig kunskap om oss själva eller vår framtid inte är möjlig. I den speciella meningen är litteraturvetenskapen en historisk vetenskap, och som sådan handlar den också ytterst sett om människan, både som individ och samhällsvarelse (jfr. Svanberg, 1968, s. 17).

Som historiskt fenomen utgör litteraturen en källa till kunskap om människor och samhällen. Samhällsforskare har också använt litteraturen som utgångspunkt för samhällsstudier (se t.ex. Coser, 1963). Inte sällan reser emellertid denna ansats metodologiska problem, då skönlitteraturen av olika skäl inte anses svara mot de krav som modern samhällsvetenskap ställer på sitt källmaterial. Men är inte detta en generell svårighet för varje form av litteratursociologi? Svaret på den frågan är, menar jag, beroende av hur man formulerar litteratursociologins uppgift. Om man betraktar litteratursociologin som ett sociologiskt delämne, utmärkt av att litteraturen används som data, omfattas den naturligtvis av de metodologiska och källkritiska regler som gäller för databearbetning inom sociologin. Samma sak gäller naturligtvis om litteratursociologin betraktas som en *metod* inom litteraturvetenskapen. Om man däremot ser litteratursociologin som en mera självständig disciplin med uppgift att förklara, tolka och värdera litterära texter i syfte att etablera de förbindelselinjer till traditionen utan vilka förståelse av det innevarande är omöjlig — om litteratursociologin ges den uppgiften, så ställer sig frågan om litteraturens tillförlitlighet i källkritiskt avseende i en annan dager. I den situationen blir det väsentligt att efterforska litteraturens sociala innebörd, dess *särart* som historiskt dokument.

Föreliggande arbete syftar inte till att lösa de problem som kan uppstå då "konventionell" sociologi tillämpas på det litterära fältet. I den mån min studie faller inom ramen för en metodologisk diskussion, så gäller denna således de teoretiska och begreppsliga förutsättningarna för en litteratursociologi, som ser som sitt grundproblem frågan om i vad mån och i vilken utsträckning litteraturen verkar som en förbindelselänk mellan de nu levande människorna och historien.

Den fråga jag ställt mig — och som jag hoppas att i åtminstone någon mån kunna föra framåt — är således följande: Hur skall ett litteratursociologiskt studium bedrivas när syftet med detta studium är att belysa förhållandet mellan å ena sidan människorna och deras handlingar och å den andra historien, samhällsutvecklingen. Formuleringen är allmän, och kanske också

en smula programmatisk, men jag tror den kan motiveras med det önskvärda i att på ett så tidigt stadium som möjligt ange i vilken riktning denna undersökning vill söka sig fram.

2. Litteratursociologi — problemställningar och angreppssätt

Termen "litteratursociologi" betecknar ingen etablerad vetenskaplig disciplin på det sätt som termerna "litteraturvetenskap" eller "sociologi" gör. Även om litteratursociologiska problem har diskuterats ganska länge — Madame de Staël och Louis de Bonald, som verkade kring sekelskiftet år 1800, brukar beskrivas som litteratursociologins pionjärer — så har ämnet inte utvecklat några traditioner eller skolbildningar med samma tydliga profil som de båda "moderdisciplinerna" gjort. Av den anledningen är det inte möjligt att här anknyta till redan förefintliga tankelinjer och utifrån en sådan plattform vidareutveckla ämnets teori. I den situationen kan det förefalla, som om ett vetenskapshistoriskt studium i syfte att linjera upp de tankelinjer och diskussioner som ändå föreligger, vore en angelägen uppgift.

Den uppgiften måste jag emellertid lämna, men det vore förmätet att hävda att det skulle bero på att uppgiften som sådan faller utanför ramen för föreliggande arbete.[1] För att i någon mån kompensera denna brist vill jag försöka en kompromisslösning, som kanske har den fördelen, att den kan vara vägledande vid ett försök att mera uttömmande återge litteratursociologins utveckling. Med en sammanfattande formulering skulle avsikten med föreliggande kapitel kunna sägas vara, att från ett vetenskapsteoretiskt perspektiv söka systematisera litteratursociologins problemområde. Syftet är således begreppsutredande och probleminventerande.

*

Innan jag kan ta itu med dessa uppgifter måste emellertid ett annat problem beröras, nämligen den oklarhet som skapas av de flytande gränserna mellan termerna "litteraturteori" och "litteraturkritik". När jag här talar om litteraturkritik bortser jag dock från den typ av kritik som utövas i recensioner; denna form av kritik är ganska lätt att skilja från litteraturteoretisk verksamhet. I stället menar jag att vi här snarast har med ett terminologiskt problem att göra. Det, som på vissa håll benämns litteraturteoretisk eller litteraturvetenskaplig verksamhet, kallas inom andra traditioner för litteraturkritik.

Detta problem har redan, utan någon egentlig diskussion, introducerats i framställningen, så till vida att jag i inledningskapitlet använt mig av synpunkter från litteraturkritiskt håll (Eliot, Wimsatt & Brooks) för att klargöra min uppfattning om litteratursociologins uppgift. Problemet gäller således frågan om, och i så fall på vilket sätt, synpunkter som rubriceras som kritiska kan användas som grundlag för litteraturvetenskaplig verksamhet.

Frågeställningen är naturligtvis, vilket lätt inses, en variant på det mera generella problemet om förhållandet mellan kritisk och vetenskaplig verksamhet, vilket i sin tur bottnar i objektivitetsproblemet.

Frågan blir inte lättare att reda ut därför att vissa litteraturteoretiker föredrar att beskriva sin verksamhet som *vetenskaplig* kritik. Bakom den benämningen ryms nämligen verksamheter av skiftande slag och med varierande utgångspunkter. Kurt Aspelin (1970 a, s. 6) har t.ex. påpekat att det ofta är omöjligt att klart skilja mellan en marxistisk litteraturanalys och en litteratursociologisk. Detta behöver emellertid inte innebära, att *endast* den marxistiska analysen kan göra anspråk på att kallas litteratursociologi, vilket också Aspelin framhåller. Att den verksamhet, som med marxistisk terminologi betecknas som kritisk ofta sammanfaller med vad som inom samma tanketradition uppfattas som vetenskap, bottnar i de mycket omfattande anspråk som den marxistiska teorin reser:

> Ett preliminärt svar kunde kanske erhållas, om man fastställde att den marxistiska konstsynen inte kan isoleras från de grundläggande marxistiska teoribildningarna kring samhällets övriga sociala nivåer, ekonomi, politik, ideologi etc., eller kring de filosofiska och historiska utgångspunkterna (dvs. dialektiken och historiematerialismen). Den hör hemma i den allmänna marxistiska vetenskapen om samhället och historien. Som sitt fundament har den marxismens "kritiska", "totala" verklighetssyn och dess historiska perspektiv... (Aspelin, 1970 a, s. 6—7).

Om således med kritik förstås sådan verksamhet som granskar verkligheten i syfte att finna former och argument för förändring — det må sedan gälla tekniska ting och förhållanden, samhällssystem eller konst — så är det fullt klart att kritisk verksamhet i och för sig kan bedrivas på ett vetenskapligt sätt. En diskussion av den marxistiska litteraturkritiken måste således ta hänsyn till den roll den mera allmänna marxistiska samhällsteorin spelar för de litteraturteoretiska övervägandena. I själva verket torde det vara rimligt att karaktärisera marxistisk litteraturkritik som en i huvudsak samhällsvetenskaplig verksamhet, där uppgiften är att med utgångspunkt från de grundläggande marxistiska doktrinerna — i första hand teorin om förhållandet mellan bas och överbyggnad och dess motsvarighet på det kunskapsteoretiska området, nämligen teorin om kunskapens materiella bas (återspeglingsteorin) — söka utvärdera litterära verk (jfr. Hansen, 1968, s. 9).

Så långt kan frågan om huruvida den marxistiska kritiken förtjänar att betecknas som vetenskaplig huvudsakligen uppfattas som ett terminologiskt spörsmål. Mer komplicerad blir frågeställningen däremot om den marxistiska kritiken, och dess allmänteoretiska förutsättningar, underkastas en litteratursociologisk prövning. Hans Norbert Fügen har i sin bok *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie* (1964) granskat i vad mån den marxistiska litteraturteorin uppfyller de krav Fügen menar att man gör ställa på litteratursociologin . Fügen har därvid renodlat tre grundfrågor för litteratursociologin samt därefter undersökt marxismens behandling av dessa frågor. Med

marxistisk terminologi kan, menar Fügen, dessa frågor ges följande formuleringar:

1. Die Frage nach der (kausalen) Abhängigkeit des literarischen Schaffens von der lebendigen Wirklichkeit; sie hängt eng zusammen mit der ontologisch-metaphysischen Problematik der marxistisch-leninistischen Widerspiegelungstheorie;

2. die Frage nach dem Verhalten der Literatur zur proletarischen Revolution (Parteilichkeit);

3. die Frage nach der (inhaltlichen) Übereinstimmung literarischer und seinsautonomer Wirklichkeit; sie hängt zusammen mit der erkenntnistheoretischen Problematik der Widerspiegelungstheorie (Fügen, 1964, s. 68).

Fügen har därefter givit dessa tre frågor en mera allmän formulering för att därigenom demonstrera att dessa frågor i själva verket är identiska med frågor som litteraturteoretiker inom andra traditioner ställer. Därvid framträder de tre frågorna:

1. als Frage nach der Abhängigkeit der Literatur von der Gesellschaft;

2. als Frage nach Objektivität und Werturteilsfreiheit der Literaturbetrachtung;

3. als Frage nach den ausserästhetischen, dem Bereich des Sozialen entnommenen Wertmassen und nach der von diesem Wertungsprinzip ausgehenden Wirkung auf die besondere Einstellungen zur Literatur, auf das soziale Grundverhältnis (a.a., s. 69).

Fügens undersökning av den marxistiska litteraturkritikens sätt att närma sig och diskutera dessa frågor resulterar sammanfattningsvis i slutsatsen att det föreligger stora skillnader mellan denna litteratursyn och den verksamhet för vilken Fügen vill reservera termen "litteratursociologi". Detta resultat är egentligen inte särskilt överraskande och i grund och botten inte heller särskilt kontroversiellt — de flesta av de marxister som Fügen diskuterar skulle säkerligen ha instämt med honom, även om *deras* argument för samma slutsats radikalt skiljer sig från Fügens. Låt oss därför titta lite närmare på Fügens sammanfattning av sin analys av den marxistiska litteratursynen, men låt mig också säga att jag i följande citat i första hand vill fästa uppmärksamheten på de informationer citatet ger av Fügens egen uppfattning av litteratursociologin, snarare än på de visavi marxismen kritiska slutsatserna.

Wir können nun zusammanfassend noch einmal die Hauptkriterien hervorheben, durch die sich die marxistische Literaturbetrachtung von einer empirischen Literatursoziologie differenziert und die auch eine terminologische Unterscheidung angebracht erscheinen lassen:

1. Auch wenn die marxistische Lehre und die darauf fussende Literaturbetrachtung das Basis-Überbau-Verhältnis manchmal modifiziert, letzten Endes hält sie doch an einer monokausalen Determination der Literatur (Überbau) durch sozialökonomische Ursachen (Basis) fest.

2. Die Marxistische Literaturbetrachtung bestreitet in der theoretischen Rechtfertigung des Prinzips der Parteilichkeit und in seiner praktischen Anwendung die Möglichkeit einer dem Ideal der Objektivität weitgehend angenäherten und Wertungsfreien Wissenschaft.

3. Die Marxistische Literaturbetrachtung löst durch die Unterwerfung des literarischen Inhalts unter das Mass einer ausserliterarischen Wirklichkeit die dem literarischen Werk entgegengebrachte kulturspezifische Einstellung auf; damit geht auch der Anspruch des literarischen Werkes verloren, als eigenständige Wirklichkeit zu gelten. Demgegenüber lässt die Literaturso-

ziologie diese eigentumliche, sich in der Literatur manifestierende Wechselbeziehung zwischen Schriftsteller und Leser als Kulturtatsache unangefochten bestehen und erhebt sie in ihrer Eigenart zum Objekt ihrer Betrachtung. Gerade dieses traditional geregelte eingenartige Grundverhältnis zwischen Schriftsteller einerseits und Leser und Kritiker andererseits benutzt sie als Ausgangspunkt dafür, die Literatur als ein Soziales Phänomen zu betrachten (a.a., s. 104).

Fügens huvudkritik riktar sig alltså mot de marxistiska grundantagandena. Dessa är, menar han, oförenliga med ett empiriskt, objektivt och värderingsfritt studium av det litterära systemet. Det är möjligt att det förhåller sig på det sättet — däremot är det inte givet att denna iakttagelse diskvalificerar varje litteratursociologiskt försök som inte uppfyller Fügens krav.

Huvudpunkten i det nyss förda resonemanget har emellertid varit att understryka, att det förhållandet att den marxistiska traditionen betraktar sig som kritisk inte bör leda till att dess litteratursyn omedelbart avfärdas som ovetenskaplig eller irrelevant. Traditionens grundläggande argument bör kunna granskas oberoende av dessas förhållande till andra vetenskapsuppfattningar. Att detta problem, dvs. den upplevda motsättningen mellan en objektivistisk och en kritisk vetenskapsuppfattning, ändå antagit sådana proportioner kan, som jag ser det, återföras på två saker, nämligen dels försöken att modellera samhälls- och humanvetenskaperna efter naturvetenskapliga ideal och dels den ideologiska klyfta som utbildats mellan företrädarna för de olika synsätten. I föreliggande arbete är en av mina avsikter, vilket framgår av det inledande kapitlet, att undersöka i vad mån litteratursociologin kan ges en annorlunda inriktning än den som svarar mot en snävt objektivistisk orientering.

Det är emellertid inte bara den marxistiska traditionen som håller sig med en kritik som gör anspråk på vetenskaplighet. Vi har redan mött beteckningen "Den nya kritiken", och nykritikens anspråk på vetenskaplighet får ett klart uttryck i riktningens arbetssätt. Fjord Jensen (1969, s. 142 f.) har sammanfattat innebörden av den nykritiska metoden, och därvid framhållit att det nykritiska studiet för det första kretsar kring den litterära texten, dvs. är textkritiskt (och inte gäller t.ex. författarbiografier eller sociala förhållanden). Textanalysen kännetecknas vidare av att den är en självständig målsättning. Den syftar till förståelse av texten och präglas av trohet mot texten, och forskaren söker inte lösa upp det litterära verket i t.ex. socialt betingade faktorer eller återföra inslag i det på antaganden om författarpersonlighetens roll. Metodiskt utmärks nykritikens textanalys av den s.k. närläsningen; en teknik som i korthet präglas av exklusiv koncentration på texten utan sidoblickar på utomlitterära förhållanden. Denna hållning bottnar i sin tur i nykritikens uppfattning av litteraturen som en självständig enhet (autonomidoktrinen). Textanalysen kännetecknas också av att texten betraktas som en relationell enhet, dvs. som en slags speciell "verklighet" med ett eget liv präglat av spänningar respektive balans mellan dess delar. Över huvud taget kännetecknas nykritiken av att den

ganska väl svarar mot vissa av de generella krav man vanligtvis brukar ställa på vetenskaplig verksamhet. Den arbetar utifrån en koncipierad modell, eller paradigm, av litteraturen och genomför detta studium med en uttalad målsättning och med definierade metoder.

Omdömena om nykritiken är emellertid växlande, även om debatten kring den numera avtagit i intensitet. Fjord Jensen ställer sig mycket positiv och ser i nykritiken en lyckad förening mellan litterärt engagemang och vetenskaplig litteraturforskning (Fjord Jensen, 1969, s. 149 f.). Harry Järv hör till dem som kraftigt angripit nykritiken ur ett ideologikritiskt perspektiv, och för honom framstår nykritiken i första hand som en reaktionär rörelse på kulturens område (Järv, 1953, s. 41 ff.). På en punkt föreligger dock en viss samstämmighet i uppfattningen av nykritikens roll, och det gäller synpunkten att nykritikens mera beständiga insats ligger i att den riktade intresset mot den litterära texten och således betonade den grundliga textanalysens betydelse (se Jonsson, 1971, s. 171 och Järv, 1953, s. 45).

Kritikerns uppgift brukar sägas vara trefaldig: att förklara, tolka och värdera de litterära verken. Denna målsättning i sig innebär naturligtvis inte att kritikern automatiskt avhänder sig varje anspråk på vetenskaplighet. Avgörande för hur vi betraktar kritikens förhållande till vetenskapen är självfallet *hur* denna trefaldiga uppgift löses. För en kritik med andra anspråk än det rent polemiska förutsätter denna arbetsuppgift vissa grundläggande antaganden. David Daiches påpekar redan inledningsvis i sin bok *Critical Approaches to Literature* (1956) att han sett som sin uppgift att klargöra såväl litteraturens karaktär som kritikens. Hans framställning kretsar därefter kring frågan om hur olika kritiker under skilda tidsperioder besvarat frågan om litteraturens karaktär, funktion och värde.

I Wimsatt och Brooks arbete *Literary Criticism* spelar de litteraturteoretiska övervägandena en framträdande roll — i själva verket förefaller författarna att ha haft ambitionen att sammanfatta sina synpunkter i en övergripande teori, och fragment av en sådan återfinns i det avslutande kapitlet (Wimsatt & Brooks, 1964, s. 752 ff.).

Detaljerna i de litteraturteoretiska tankegångarna i dessa arbeten är här av underordnad betydelse. Jag har med dessa synpunkter endast önskat framhålla två saker, nämligen dels att det många gånger är svårt att dra en strikt gräns mellan kritik och vetenskap på det litterära området och dels, vilket kanske är intressantare, att litteraturkritiskt verksamhet också kan bedrivas på ett vetenskapligt sätt och att litteraturkritiska synpunkter av det skälet förtjänar att beaktas. Jag vill således understryka, att det förhållandet att ett resonemang har sitt ursprung i en kritikergärning eller kommit att betraktas som kritisk/värderande inte i och för sig kommer att föranleda mig att avfärda resonemanget; i min framställning av litteratursociologin och dess tankelinjer kommer jag att tillgodogöra mig kritikersynpunkter i den mån dessa består den granskning jag underkastar dem.

*

Varje försök till idéhistorisk översikt, som inte gör anspråk på att vara en fullständig historieskrivning, ställs inför problemet att finna den form som gör det möjligt att säga något om vad som är strategiskt viktigt i utvecklingen för vår förståelse av i vilken riktning och på vilket sätt traditionen kan utvecklas. Detta problem är i högsta grad aktuellt i föreliggande arbete. Mitt intresse för litteratursociologin, och min önskan att göra ämnet till ett instrument för diskussionen av frågan om hur enskilda människor och deras liv förhåller sig till samhällets "liv" och utveckling, gör det nämligen nödvändigt att granska den, låt vara ganska mångfacetterade, litteratursociologiska traditionen.

I syfte att diskutera litteratursociologin sådan den hittills praktiserats vill jag utgå från distinktionen mellan *sociologisk litteratursociologi* och *litteraturvetenskaplig litteratursociologi*. Termerna kan förefalla en smula klumpiga eller rent av motsägelsefulla, och jag vill omedelbart understryka deras rent heuristiska uppgift. Distinktionen syftar till att i den följande översikten markera en tudelning av litteratursociologin som jag menar är väsentlig att ha i minnet om man vill söka förstå den litteratursociologi som bedrivs och dess problem. Distinktionen anger således formen för den idéhistoriska översikten och dennas uppgift, vilken är att systematisera ett *problem*, inte den historiska utvecklingen.

Den sociologiska litteratursociologin tar sin utgångspunkt i uppfattningen att litteraturen är ett socialt fenomen av i princip samma slag som en rad andra sociala fenomen. Detta sociala fenomen tänks vidare ingå i vad man kallar det litterära systemet, och den sociologiska litteratursociologin ser som sin huvudsakliga uppgift att studera det mänskliga beteende som sker inom ramen för det litterära systemet.

Med litteraturvetenskaplig litteratursociologi avser jag en litteratursociologi som närmar sig sitt studieobjekt på ett annorlunda sätt. Denna typ av litteratursociologi intresserar sig inte i första hand för det litterära systemet utan, vilket kan förefalla som en paradox, ställer frågor om det sociala systemet. Den litteraturvetenskapliga litteratursociologin undersöker inte i första hand författares, förläggares, kritikers och läsares *beteende*. I stället betraktar den litteraturen som en form av kunskap eller som ett medium, vilket riktar intresset mot förhållandet mellan litteratur och verklighet. Det är dess intresse för *relationen* mellan litteraturen och utomlitterära faktorer som gör det motiverat att karaktärisera den litteraturvetenskapliga litteratursociologin som mer intresserad av det sociala än det litterära systemet.

Det problematiska med denna distinktion är naturligtvis min bestämning av den litteraturvetenskapliga litteratursociologins innebörd. Var går, kan man då fråga sig, gränsen mellan litteratursociologi och sociologi om litteratursociologin ges denna innebörd?

Om det nu vore så att allmän sociologi, sådan den praktiseras i dag, präglades av det grundproblem jag uppställt för litteratursociologin, så skulle frågan i föregående mening verkligen blotta en öm punkt, och ett svar på

frågan skulle ge vid handen att litteratursociologin endast är en underavdelning till den allmänna sociologin med det förbehållet att den använder litteraturen som källmaterial. Men så är alltså inte fallet; sociologin är i dag ingen entydig företeelse till vilken ett visst slag av litteraturstudium kan anpassas och kallas litteratursociologi. Parallellt med de litteraturvetenskapligt inriktade resonemangen måste, vilket senare kommer att varseblivas, en diskussion av litteratursociologin även omfatta en diskussion av sociologin (och en sådan följer också i det fjärde kapitlet).

Jämför man ovanstående förslag till terminologi med andra förslag, så finner man, att det jag kallar sociologisk litteratursociologi ganska väl sammanfaller med det Fügen (1964) och Rosengren (1966) rätt och slätt benämner litteratursociologi och den forskningsinriktning som Lars Furuland (1970) beskriver som "forskning om det litterära systemet och den litterära processen".

Den inriktning jag kallar litteraturvetenskaplig litteratursociologi har däremot ingen exakt motsvarighet hos dessa författare. Det som antingen kallas "sociologisk litteraturforskning" (Fügen, Rosengren) eller "socialhistorisk och socialpsykologisk speglingsforskning" (Furuland) begränsar sig till en verksamhet som "i den traditionella litteraturhistoriens anda vill bidra till 'förståelsen av verket', fast den mera betonar materiella och sociala än andliga och litterära faktorer i sina undersökningar" (Rosengren, 1966 s. 111). Det utmärkande för den sociologiska litteraturforskningen är således att den inte ser annorlunda på sin uppgift än vad traditionell litteraturvetenskap gör, medan den däremot skiljer sig från denna vad gäller metoderna för studiet. I grund och botten betyder detta att den sociologiska litteraturforskningen, sådan den bedrivits av t.ex. Hippolyte Taine eller Arnold Hauser, vad gäller kunskapsintresset inte skiljer sig nämnvärt från konventionell genetisk-komparativ litteraturforskning. Båda dessa forskningsinriktningar söker "lagbundenheter" även om de letar på olika håll. Detta hindrar emellertid inte att den sociologiska litteraturforskningen, såsom den här kortfattat beskrivits, är besläktad med det jag benämner litteraturvetenskaplig litteratursociologi. Man kunde uttrycka det så att den sociologiska litteraturforskningen utgör en utgångspunkt, och en viktig sådan, för den litteraturvetenskapliga litteratursociologin.

2.1 Sociologisk litteratursociologi

Utgångspunkten för den sociologiska litteratursociologin är uppfattningen att litteraturen utgör en komponent i vad man kallar det litterära systemet. Uppgiften för denna typ av litteratursociologi är att studera de processer som äger rum inom ramen för detta system. Den kanske grundligaste redovisningen av denna ståndpunkt återfinns hos Hans Norbert Fügen i hans *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie* (1964).

Fügens ambition är att avgränsa litteratursociologin från två typer av litteraturvetenskaplig verksamhet, nämligen dels den socialhistoriska litteraturvetenskapen och dels den estetiskt/kritiskt inriktade litteraturvetenskapen. När det gäller frågan om litteratursociologins förhållande till sociologin respektive litteraturvetenskapen väljer Fügen följdriktigt att knyta litteratursociologin till sociologin:

> Da die Aufgabe dieser Arbeit darin besteht, zur Klärung literatursoziologischer Methoden und Hauptprobleme beizutragen, die Literatursoziologie aber von Anfang an als Teildisziplin der Soziologie und damit von der Literaturwissenschaft gescheiden betrachtet worden ist, liegt es nicht in der die folgenden Unterabschnitte bestimmenden Absicht, die Literaturwissenschaft nach Wesen und Aufgabe vollständig darzustellen (Fügen, 1964, s. 21).

Fügen betraktar med andra ord litteratursociologin som en deldisciplin inom sociologin — som en speciell sociologi. Detta leder till att litteratursociologin, såväl när det gäller metoderna som objektet för studiet, har att rätta sig efter den allmänna sociologins krav (a.a., s. 14). För att således få en klar bild av hur Fügen föreställer sig litteratursociologin bör man i första hand granska hans bestämning av sociologin. Fügen är emellertid ganska sparsam med synpunkter på den allmänna sociologin, vilket säkert till stor del beror på att han inte uppfattat sociologin som särskilt problematiskt i det här sammanhanget. Sociologin representerar för Fügen en färdig disciplin med utvecklade metoder och teorier till vilken det gäller att anpassa studiet av det litterära systemet. Vissa antydningar om hur Fügen ser på sociologin ges dock:

> Da die Soziologie das soziale, d.h. intersubjektive Handeln sum Forschungsgegenstand hat, ist sie nicht am literarischen Werk als ästhetischem Gegenstand intressiert, sondern Literatur wird nur insofern für sie bedeutsam, als sich mit ihr, an ihr und für sie spezielles zwischenmenschliches Handeln vollzieht. Die Literatursoziologie hat es demnach mit dem Handeln der an der Literatur beteiligten Menschen zu tun; ihr Gegenstand ist die Interaktion der an der Literatur beteiligten Personen (a.a., s. 14).

Litteratursociologins studieobjekt är således, enligt Fügen, de mellanmänskliga relationer som det litterära systemet initierar, och det är, hävdar han vidare, litteratursociologins uppgift att empiriskt studera detta fenomen. Hur Fügen uppfattar det litterära systemet klargöres av hans presentation av "die Problemkreise der empirischen Literatursoziologie". Presentationen, som ges i form av ett diagram, urskiljer systemets aktörer — författare, förmedlare och läsare — samt dessas positioner, dels inom vissa subsystem — författarkretsen, bokhandels- och bibliotekskretsarna samt publiken — och dels inom samhällssystemet. Aktörerna, och kretsarna, tänks vidare interagera med varandra, och det är denna interaktion som är litteratursociologins huvudsakliga studieobjekt. Fügen är ganska fåordig om vad detta studium mera konkret skall syfta till, men att döma av kommentarerna till presentationen av litteratursociologins problemområde, så består disciplinens första uppgift i att kartlägga de socialt betingade relationerna mellan systemet delar, dvs. en rent deskriptiv ansats (a.a., s. 105 ff.).

Lars Furulund har presenterat en modell av det litterära systemet som till sina grunddrag är besläktad med Fügens, men som på flera punkter överträffar dennes i fråga om detaljerna i det litterära systemet. Furulund framställer vidare systemet i form av ett flödesdiagram, och anger därmed hur han uppfattar den litterära processens dynamik (Furuland, 1970, s. 188—197).

Fransmannen Robert Escarpit närmar sig frågan om litteratursociologins uppgift från samma utgångspunkt som Fügen, dvs. han betonar starkt litteraturens karaktär av socialt fenomen. Hans bok *Litteratursociologi* (1970) diskuterar litteratursociologins problem i termer av produktion, distribution och konsumtion av litteratur, dvs. samma problemkretsar som Fügen urskiljer. Escarpits ansats är vidare också empirisk och kvantitativ så till vida att den fäster stort avseende vid allehanda bokstatistiska uppgifter, och den är sociologisk i den meningen att den riktar intresset mot författarna som yrkesgrupp, distributörerna som förmedlande organ samt skilda publikgruppers sätt att deltaga i den litterära processen:

> Det är alltså genom studiet av objektiva, systematiskt utnyttjade fakta och utan förutfattade meningar som man bör närma sig litteraturen... De statistiska uppgifterna gör det möjligt att få fram de stora linjerna i litteraturen. Dessa måste då tolkas med hjälp av objektiva fakta av annan art, vilka erhållits genom studium av de sociala strukturer som omger litteraturen och av de tekniska resurser den är beroende av: politiska system, kulturinrättningar, samhällsklasser, sociala skikt och grupper, författarens, bokhandlarens och förläggarens ekonomiska och juridiska ställning, språkproblem, bokens historia etc. (Escarpit, 1970, s. 34—35).

James H. Barnett är kritisk mot de samhällsvetare som studerat konsten utan att tydligt markera sin särart visavi socialhistorikern, konsthistorikern och kritikern (Barnett, 1961, s. 198). Ett nytt angreppssätt, som kan ersätta den historiskt förankrade infallsvinkeln som namn som Madame de Staël, Karl Marx, Max Weber och Levin Schücking representerar, är, menar Barnett, nödvändigt för att konstsociologin skall utvecklas:

> Today, the sociologist needs a different approach to the problem of the relationships of art and society... It is high time for sociologists to abandon this exclusive concentration on works of art and emulate scholars in other disciplines by extending their area of interest to embrace the artist and the art public as well. This could be done by conceiving of art as a process in which the artist, the work of art, and the art public are interacting elements (a.a., s. 209—10).

Barnett uppfattar således konstnären/författaren som helt central, och föreslår att konstsociologen koncentrerar sitt studium på denne: hans karriär och publikens reaktion på honom, men också de sociala strukturer, normer och regler som gäller för konstnären i dennes yrkesutövning (jfr. Dornbusch, 1964). Barnett menar dock att konstsociologin ännu befinner sig på ett så tidigt utvecklingsstadium att disciplinen tills vidare får nöja sig med att vara datainsamlande och deskriptiv i syfte att:

> ... ascertain the over-all dimensions of this field. Only then will it be possible to formulate and test hypotheses that will yield generalizations applicable to all or to certain types of art (a.a., s. 213).

Sammanfattningsvis så tycks Barnett mena, att så snart konstsociologin övervunnit sina initialsvårigheter så ligger fältet öppet för formuleringen av generella hypoteser rörande förhållandet mellan kultur och samhälle.

Det är framför allt två saker som utmärker detta synsätt. För det första betonas att litteraturen är en social institution av i princip samma slag som en rad andra sociala institutioner, och för det andra, vilket följer av det föregående, framhåller man att de metoder som sociologin har utvecklat för studiet av de sociala institutionerna bör användas för studiet av det litterära systemet. Sitt kanske mest pregnanta uttryck har denna forskningsstrategi givits av Alphons Silbermann. I essän *Konstsociologin — en definition* (1970) lägger Silbermann fram sin uppfattning om hur konstsociologisk forskning bör bedrivas, och han argumenterar ihärdigt mot den uppfattning som låter vad han kallar konstens socialhistoria gå under beteckningen konstsociologi. Den punkt i Silbermanns kritik av den socialhistoriska metoden som är mest intressant mot bakgrund av syftet med föreliggande arbete rör förhållandet mellan historia och sociologi. Silbermann skriver:

> [Man kan] invända "att sociologins utveckling som vetenskap beror av att man så småningom gör sig fri från detta slags historiefilosofi" såväl i det förflutna som i sig självt, eftersom både nuet och den existensiellt viktiga morgondagen annars kanske inte kommer att få sin rätta plats. Det är iögonenfallande hur till och med den sociologiskt inriktade konstvetenskapen i de engelsktalande länderna producerar arbeten vilka från sociologisk synpunkt i huvudsak förfarande behandlar förna tiders konst. Ändå kan detta med all säkerhet inte vara vad konstvetenskapen syftar till; ty den har i likhet med konstsociologin — om dessa båda vetenskapsgrenar skall äga något existensberättigande — en dubbel uppgift: för det första att analysera det mänskliga beteendet, särskilt beteendemönstren och förändringarna i dessa; för det andra att definiera normerna på sådant sätt att möjligheten till praktiskt handlande kvarstår (Silbermann, 1970, s. 44—45).

I likhet med Barnett hävdar således Silbermann att konstsociologin måste frigöra sig från det historiska perspektivet för att kunna göra anspråk på att vara en *sociologisk* vetenskap. Silbermanns konstsociologi är modellerad med den s.k. strukturfunktionalismen som förebild, och den framstår också som en sociologisk deldisciplin snarare än som en tvärvetenskaplig ansats. Dess studieobjekt är konsten som social process, "socioartistiska förlopp" (a.a., s. 57), konstnären och dennes sociala ställning och relationer samt konstpubliken. Till sin konstsociologi knyter Silbermann slutligen tre förhoppningar:

> När vi kombinerar de olika forskningslinjerna för att få en helhetsbild, ser vi att den empiriska konstsociologins främsta syfte är att belysa den dynamiska karaktär som det sociala fenomen som kallas "konst" har i sina olika uppenbarelseformer. För detta fordras en analys av de olika företeelserna i konstvärlden sedda i korrelation till varann och en sådan analys kan naturligtvis inte utformas enligt de speciella värdeomdömen som medlemmarna i varje samhälle bildar sig ur sin egen speciella livsuppfattning: den måste stå i överensstämmelse med struktur- och funktionsanalysens förutsättningar.
>
> På så sätt uppnår konstsociologin sitt andra syfte: en allmänt taget begriplig, övertygande och

vetenskapligt fullgod metod att närma sig konstverket, eftersom den visar hur förhållandena kunnat bli sådana de är, under hänsynstagande till de förändringar som äger rum och som har ägt rum.

Därefter kan konstsociologin inrikta sig på sitt tredje mål, detsamma som varje vetenskap uppställer för sig: att formulera lagar vilka gör det möjligt att förutsäga att en viss händelse troligen kommer att leda till en viss annan händelse (a.a., s. 59).

Utifrån denna ståndpunkt har också empirisk forskning bedrivits. I huvudsak rör det sig om publikundersökningar av olika slag, där syftet varit att kartlägga människors kontakter med konst och litteratur. Jag skall inte här diskutera problemen i samband med dessa undersökningar, men däremot dröja något vid frågan om motivet för denna typ av empiriskt studium av kulturlivet. Escarpit har diskuterat den saken, och hans motivering för behovet av litteratursociologiskt studium är renodlat pragmatiskt. Escarpit menar att det moderna samhället uppvisar en eftersläpning i kulturellt avseende. Medan de materiella och sociala förhållandena förändrats, så har ingen motsvarande utveckling ägt rum på det kulturella planet. Det är kulturpolitikens uppgift att reformera det litterära systemet så att de i kulturellt avseende eftersatta grupperna blir delaktiga av kulturarvet (Escarpit, 1972, s. 424; se även Escarpit, 1970, s. 20 f.). Med Habermas teminologi kan således bakgrunden till Escarpits litteratursociologiska ansats sägas vara ett tekniskt kunskapsintresse; med hjälp av denna forskning föreställer sig Escarpit att det litterära systemet skall kunna underkastas samhällelig styrning och således förändras på det sätt som kulturpolitiska målformuleringar anger.[2]

Escarpit är dock klar över att ett litteratursociologiskt studium inte helt kan bortse från litteraturens egenart, och han omfattar också ett litteraturteoretiskt synsätt på beteendevetenskaplig grund. Detta synsätt kan närmast beskrivas som en kommunikationsteoretisk modell:

We are thus led to conceive of literature as a two-way communication in which an original message is broadcast by the writer to a community of readers, whose response to him takes the shape of thoughts, words, acts, and other messages, which react on one another and on the writer himself (Escarpit, 1972, s. 419).

Det är också mot denna bakgrund som Escarpit bestämt hävdar att det inte är möjligt att bedriva litteratursociologi utan att samtidigt studera läsarna sociologiskt (a.a., s. 423). Hans teoretiska modell anger således inte bara hur han uppfattar litteraturens egenart, utan tjänar också som argument för det övergripande system-paradigm som Escarpit ansluter sig till, och den iakttagelsen riktar intresset mot det viktiga problem som samtliga här presenterade varianter av litteratursociologin har gemensamt. Denna gemensamma nämnare utgöres av den typ av *sociologi* till vilken dessa litteratursociologiska ansatser vill söka anpassa litteraturstudiet. Det problematiska i dessa litteratursociologiska försök ligger då, menar jag, inte så mycket i de svårigheter som alltid åtföljer försöken att åstadkomma en konstruktiv förening mellan två discipliner, *utan beror snarare på de svårighe-*

ter som den sociologiska komponenten erbjuder. Skälet till att den empiriska litteratursociologin nått så relativt begränsade framgångar bottnar således i att den typ av sociologi som är inblandad har sina begränsningar. Det är ett viktigt sociologiskt problem; ingalunda enbart ett litteratursociologiskt problem. Om jag således i det inledande kapitlet hade anledning att diskutera och försöka bestämma litteraturvetenskapens problem, så finns det i fortsättningen alla skäl att också diskutera sociologins problem. Med andra ord, ett försök att formulera en litteratursociologisk arbetsstrategi innefattar inte enbart ett sökande efter en form för anpassningen av det vetenskapliga litteraturstudiet till sociologiska metoder, utan kräver också en granskning av sociologins problem och, förhoppningsvis, dess möjligheter. I analogi med detta gäller vidare, att kritik av vad jag här kallat sociologisk litteratursociologi även måste omfatta en kritisk granskning av den sociologi som ingår i disciplinen.

En litteratursociologisk ansats, som kretsar kring det litterära systemet men som samtidigt framstår som medveten om den sociologiska komponentens problematik, återfinns hos Peter Forster och Celia Kenneford (1973). Deras utgångspunkt är en kritik av vad de kallar "literary sociology", och med den termen avser de sådan litteratursociologi som i första hand intresserar sig för den litterära texten i syfte att kasta ljus över dennas innebörd med hjälp av en sociologisk tolkning. Forster och Kenneford framhåller i stället att litteratursociologin bör betraktas som en sociologisk deldisciplin i den meningen att den ytterst sett har till uppgift att bidraga till den allmänna sociologins teoretiska utveckling. Från den utgångspunkten samt utifrån uppfattningen att litteraturen utgör en del av det mera allmänna begreppet "expressiv symbolism", föreslår Forster och Kenneford därefter en utvecklingslinje för den teoretiska litteratursociologin:

> Thus we argue that the basic problem-area in the sociology of literature is the relationship between expressive symbolism and collective action, the particularly fruitful area being the relationship between expressive symbolism and actor's value-orientations. Sociology of literature can provide a fruitful contribution to the unexplored area of the relationship between expressive symbolism and value-orientations ... We would suggest that it is in this direction that the sociology of literature can be most fruitfully pursued. Using sociology to help our understanding of literature, or *vice versa*, is an interesting exercise, but does not contribute to the development of sociological theory (Forster & Kenneford, 1973, s. 363).

Detta synsätt, som inte är särskilt vanligt i den litteratursociologiska debatten, förefaller väl värt att uppmärksamma och utgör, som jag ser det, den bästa grunden för en sociologisk litteratursociologi. Men även om således Forster och Kenneford är medvetna om behovet av bidrag till den allmänna sociologins teoretiska utveckling, så löser självfallet inte deras förslag den allmänna sociologis teoretiska problem, och jag återkommer till den problematiska sociologin i det fjärde kapitlet.

*

Kritik av den sociologiska litteratursociologin saknas inte heller, och Arne

Melbergs artikel *Litteratursociologi inom och utom systemet* (1973) är, förefaller det mig, en god exponent för en balanserad kritik av den system-paradigmatiska litteratursociologin utifrån en dialektisk ståndpunkt. Melberg hävdar, att den empiriska forskning som begränsar sig till insamling av bokstatistiska data utan klargjorda intressen eller målsättningar riskerar att bli dels ofruktbar och dels systembevarande. Det står klart att hans kritik av "systemteoretikerna" har en viktig utgångspunkt i ideologiska överväganden, men jag tror att det är mödan värt att försöka tränga förbi de barriärer som de ideologiska motiven kan resa och se efter vad hans kritik innebär i litteratursociologiskt avseende. Melbergs första punkt, att forskning utan klargjorda intressen riskerar att bli ofruktbar, blir då en fruktbar frågeställning om vi frågar oss *vilken typ* av intressen det är, som konstruktiv forskning förutsätter. Därvid kan distinktionen mellan å ena sidan inomvetenskapliga eller immanenta intressen och å den andra utomvetenskapliga eller transcendenta intressen vara en god utgångspunkt. Då kan konstateras att anhängarna av den system-paradigmatiska synen numera ansluter sig till uppfattningen att forskningsprocessen ställer vetenskapsmannen inför flera valsituationer, där avgörandena träffas utifrån de intressen forskaren har inför sin uppgift (jfr. Goldmann, 1973 a, s. 111). Här är det emellertid inte, brukar de som förfäktar denna ståndpunkt hävda, fråga om privata eller ens allmänmänskliga intressen, utan intressen som har sin grund i den värdegemenskap som utbildats inom vetenskapssamhället och som ytterst tänks vila på lojalitet med den vetenskapliga uppgiften och inte på sociala eller politiska bindningar. Intressen och målsättningar tillåts således spela en roll i forskningsarbetet under förutsättning att de är inomvetenskapliga eller, annorlunda uttryckt, sammanfaller med vetenskapssamhällets ideal.

Mot denna ståndpunkt kan ställas uppfattningen, att det över huvud taget inte är möjligt att dra en skarp gräns mellan inom- och utomvetenskapliga intressen. Vi behöver inte här fördjupa oss i den diskussionen, men jag vill peka på den under senare år tilltagande medvetenheten om att samhällsforskningen i det här avseendet är speciellt problematisk. Man har, i korthet, hävdat att det inte är möjligt för samhällsforskaren att upprätthålla samma distans till sitt studieobjekt som naturvetaren kan göra, och att detta förhållande inte gör det möjligt att hänföra de "konstruktiva" intressena till enbart forskarrollen.[3] Det intressanta problem som här växer fram gäller om denna egenskap hos samhällsvetenskaplig forskning skall föras in under rubriken "objektivitetsproblemet", vilket hittills ofta varit fallet, eller om vi här har med den mera grundläggande frågan om samhällsvetenskapernas karaktär som vetenskaper att göra. Frågan gäller med andra ord om det över huvud taget är någon mening att söka en lösning på detta spörsmål inom ramen för objektivitetsproblemet, eller om samhällsvetenskaplig forskning snarare bör uppfattas som en social handling, en konkret aktivitet, som genom att den utövas i ett bestämt socialt sammanhang inte kan isoleras till enbart vetenskapssamhället.

Denna synpunkt för oss över till en tredje möjlighet att angripa problemet med intressenas betydelse i forskningsarbetet. Jag tänker på Habermas diskussion om förhållandet mellan vetenskaplig verksamhet och kunskapsintressen. Jag refererade tidigare Escarpits motivering för litteratursociologisk verksamhet, och konstaterade att den kunde förankras i kulturpolitiska överväganden. De som ansvarar för ett samhälles kulturliv, tycks Escarpit mena, behöver kunskaper om detta för att kunna vidtaga åtgärder. Med Habermas terminologi ger Escarpit här uttryck för ett tekniskt kunskapsintresse; studiet av det litterära systemet antas skänka sådana kunskaper att manipulationer av detta system underlättas.

Det förhållandet, att det tekniska kunskapsintresset i stor utsträckning ligger bakom de ansatser jag karaktäriserat som sociologisk litteratursociologi, gör det också lättare att förstå den andra punkten i Melbergs kritik, nämligen hans uppfattning att denna forskning har en tendens att verka systembevarande. Denna synpunkt missförstås lätt, vilket torde bero på att man kan nå fram till den från två olika håll. Å ena sidan kan man hävda, att de som förespråkar system-paradigmet, medvetet eller omedvetet, låter politiskt sett konservativa intressen styra forskningsprocessen, vilket skulle påverka arbetet i systembevarande riktning. Det är en iakttagelse som det förmodligen är möjligt att redovisa vissa empiriska belägg för, även om det utifrån ståndpunkten att endast inomvetenskapliga intressen får styra forskningsprocessen naturligtvis är lika illa om verksamheten påverkas av radikala som konservativa intressen.

Å andra sidan har kritikerna av den system-paradigmatiska sociologin hävdat att det just är den teoretiska modellen, system-paradigmet, som fungerar systembevarande. Denna bedömning brukar framför allt motiveras med argumentet att system-paradigmet inte förmår att handskas med den sociala förändringens problematik. Det är en i det här sammanhanget intressant synpunkt, ty om så är fallet, och under förutsättning att vi betraktar den sociala förändringens problematik som en viktig fråga, så är det fullt klart att den system-paradigmatiska sociologin förtjänar en närmare diskussion, och till den frågan skall jag återkomma i det fjärde kapitlet.

Ytterligare ett sätt att diskutera system-paradigmets systembevarande tendens kunde ta sin utgångspunkt i just det tekniska kunskapsintresse som paradigmet tillfredsställer. Genom att forskningen inom denna tradition ses som ett svar på ett behov av kontroll över kulturlivet och dess yttringar framstår det som naturligt att forskningsresultatet inte avspeglar studieobjektets eventuella grad av dynamik utan snarare tar fasta på att beskriva det litterära systemet som statiskt och oföränderligt.

Melberg, för att återvända till honom, stannar emellertid inte vid dessa kritiska synpunkter. Han knyter vissa förhoppningar till möjligheten att bedriva empirisk forskning på det litteratursociologiska området, men detta kräver för att bli fruktbart, menar han, att två sociologiska ansatser förenas:

För här ligger en antydan om möjligheten att förena de två typer av sociologisk metod jag utgick från i denna uppsats. Hauser fick då representera den ena sidans möjligheter: hans historiska uppläggning, insikt i litteraturens ideologiska karaktär och ideologins klassbundna funktion bereder vägen för en vetenskap, som kan ge övergripande förklaringar och ser dagsläget historiskt, som möjligt att förändra. Då får vi en litteratursociologi, som ser litteraturen i det sammanhang som hela samhället ger, men som kan glömma litteraturens relativa självständighet. Den andra sidan registrerar istället ett självtillräckligt litterärt system — men kan glömma systemets beroende av hela samhällsstrukturen och därmed dess historiska karaktär. Kanske kan man därför se dessa två sidor av litteratursociologi som uttryck för den tvetydighet som finns i all litteratur: den är samtidigt självständig och samhällelig (Melberg, 1973, s. 91).

Jag tror att Melberg kommer åt något mycket väsentligt när han betonar betydelsen av historisk medvetenhet i den litteratursociologiska forskningen, och den iakttagelsen riktar intresset mot ett annat framträdande drag i den sociologiska litteratursociologin, nämligen dess ahistoriska karaktär; denna litteratursociologi utmärks av en skarp gränsdragning mot historiska intressen och metoder, och där ligger argumentationen helt i linje med vad som varit vanligt från "systemsociologernas" sida. För betydelsen av historisk medvetenhet har jag argumenterat i det första kapitlet, men jag vill till det lägga, att jag delar Melbergs besvikelse över att historiskt medveten samhällsforskning ibland tenderat att fastna i vulgärmarxistiska dogmer (jfr. Melberg, 1973, s. 92).

För att sammanfatta: den sociologiska litteratursociologin utmärks av brist på historisk medvetenhet och av en okritisk anpassning till en i själva verket ganska problematisk sociologi. Två ting måste tillföras litteratursociologin för att denna skall kunna bli en disciplin för utforskandet av förhållandet mellan å ena sidan människorna och deras handlingar och å den andra samhället och dess förändring, nämligen historisk medvetenhet och en sociologi som är bättre anpassad till studiet av dynamiken i människans förhållande till sin omgivning. Möjligheterna att formulera en sociologisk strategi som svarar mot förändringskravet skall jag diskutera i det fjärde kapitlet.

2.2 Litteraturvetenskaplig litteratursociologi

Med litteraturvetenskaplig litteratursociologi avser jag den litteraturforskning som ser som sin uppgift att genom studiet av den litterära traditionen och de litterära verken belysa förhållandet mellan enskilda människor och historien.[4]

I anslutning till diskussionen av termfrågan hänförde jag till denna typ av litteratursociologi det Furuland benämnt socialhistoriskt speglingsforskning. Med denna forskningsinriktning avses i korthet sådan litteraturvetenskaplig forskning som söker öka förståelsen av de litterära verken med hjälp av data från den utomlitterära verkligheten: historiska data, uppgifter av geografisk, ekonomisk och politisk natur, socialhistoriska analyser. Med Victor Svanbergs formulering kan man säga att denna forskningsstrategi söker förklara dikt ur

liv (Svanberg, 1968, s. 15), medan dess motsats, närmast nykritiken, söker förklara "dikt ur dikt".

Om en litteraturvetenskaplig verksamhet som på detta sätt arbetar med utomlitterära kriterier kan man naturligtvis ha delade meningar. Debatten mellan företrädarna för de två ståndpunkterna har också stundtals varit livlig, och jag har i någon mån berört denna fråga i inledningskapitlet. Det bör emellertid noteras att denna diskussion, som numera förefaller att ha avtagit i intensitet (Gustafsson, 1970, s. 15), rört *metoderna* för studiet. Även om målsättningen för det litteraturvetenskapliga studiet varierat något mellan de olika riktningarna, så förefaller man inte att ha uppfattat detta som särskilt problematiskt.

Det finns emellertid en klar skiljelinje mellan de socialhistoriskt inriktade speglingsforskarna och de sociologiska litteratursociologerna. De sistnämnda intresserar sig för det litterära *systemet*, medan de förstnämnda i centrum ställer det litterära *verket*. De sociologiska litteratursociologerna söker förstå och förklara interaktionen inom det litterära systemet, medan speglingsforskarna i första hand intresserar sig för litteraturens förhållande till, om man så vill, det sociala systemet.

Ur diskussionen om den sociologiska litteratursociologin urkristalliserades tre grundproblem, nämligen: 1) frågan om den historiska medvetenhetens roll, 2) frågan om förhållandet mellan kunskapsintresse och forskningsinriktning och 3) frågan om hur den sociologi skall se ut till vilken det litteratursociologiska studiet skall knytas. Dessa tre problem — historiemedvetenhetens, kunskapsintressets och sociologins — är de komponenter kring vilka den fortsatta undersökningen kommer att kretsa. Avsikten med detta arbete är ju att formulera en litteratursociologisk forskningsinriktning som präglas av historisk medvetenhet, ett praktiskt kunskapsintresse och en sociologi som förmår att ta hänsyn till den sociala dynamiken.

I fortsättningen av detta kapitel skall jag presentera några bidrag till vad jag kallat den litteraturvetenskapliga litteratursociologin. Denna är emellertid inte lika lätt att bestämma som den sociologiska litteratursociologin. Den sistnämnda uppträder i huvudsak i en skepnad, medan den litteraturvetenskapliga litteratursociologin representeras av flera, sinsemellan ganska olika forskningsinriktningar som endast har det gemensamt att de ställer det litterära verket i centrum i stället för det litterära systemet.

Av det skälet är vissa inledande begreppsbestämningar motiverade. Nyss hänvisade jag till Victor Svanbergs distinktion mellan sådan litteraturvetenskap som förklarar dikt ur liv respektive sådan som förklarar dikt ur dikt. Det står fullt klart att den första av dessa ansatser — den som söker förklara dikt ur liv — måste hänföras till vad Furuland, bland andra, karaktäriserat som socialhistoriskt inriktad speglingsforskning och således närmast höra hemma under vad jag här benämner litteraturvetenskaplig litteratursociologi. Men utöver denna inriktning, där kunskap om litteraturen är huvudmålet och där

samhällsstudiet representerar en metod för uppnåendet av detta mål, är det naturligtvis också möjligt att föreställa sig en litteratursociologi som ser som sin uppgift att, för att apostrofera Svanberg, *förklara liv ur dikt*.

Jag vill således i fortsättningen skilja mellan två typer av litteraturvetenskaplig litteratursociologi, nämligen dels sådan som studerar litteraturen med hjälp av samhällsvetenskapliga analyser ("dikt ur liv") och dels sådan som studerar sociala fenomen med hjälp av litterära analyser ("liv ur dikt").

I Svanbergs formulering återfinns verbet "förklara". Hans strategi går ut på att något (dikten) förklaras med hjälp av något annat (livet). Att vetenskaplig verksamhet tänks resultera i *förklaringar* av de studerade fenomenen är en uppfattning som såväl litteraturvetenskapen som sociologin under 1800-talet övertog från naturvetenskaperna. I det första kapitlet diskuterade jag innebörden av denna uppfattning för litteraturvetenskapens vidkommande, och jag konstaterade att en skiljelinje mellan den s.k. nykritiken och den genetiska komparatismen just utgöres av uppfattningen om vetenskapens grundläggande målsättning. Nykritiken betonade speciellt att det vetenskapliga litteraturstudiet i första hand syftar till *förståelse* av de litterära verken, medan kompatismen strävar efter att förklara dessas ursprung. Även inom den sociologiska debatten har, som bl.a. Tom och Elisabeth Burns (1973, s. 16—17) påpekat, distinktionen mellan förklara och förstå spelat en framträdande roll. Å ena sidan har man hävdat, att det är sociologins uppgift att *förklara* de sociala processerna. Denna uppfattning i målsättningsfrågan implicerar också en bestämd syn på den sociala verkligheten; denna betraktas om sammansatt av objektiva, av människan oberoende realiteter som det i princip är möjligt att studera med samma metoder som naturvetenskaperna. Å andra sidan har det betonats, att samhällsvetenskapens uppgift är att sträva efter *förståelse* av de strukturer av mening och innebörd som är utmärkande för mänskliga sammanhang. Den första ståndpunkten brukar associeras med Emile Durkheims namn, medan den andra ofta knyts till Max Weber och dennes s.k. *Verstehen*-metod. Med utgångspunkt från dessa båda pionjärer på sociologins område är det också möjligt att teckna två ganska distinkta traditioner. Bland Durkheims efterföljare återfinns då flera av den moderna strukturfunktionalismens främsta företrädare: Robert K. Merton, Talcott Parsons, Paul F. Lazarsfeldt och Samuel Stouffer, för att nu nämna några. Den av Weber inspirerade sociologin uppvisar kanske inte samma kontinuitet i utvecklingen som funktionalismen, men Peter L. Berger, C. Wright Mills och Jürgen Habermas kan anföras som representanter för Verstehen-skolans moderna företrädare.

Såväl litteraturvetenskapen som sociologin präglas sålunda av åtskillnaden mellan en förklarande och en förstående ansats med avseende på den metodologiska grundsynen. Detta förhållande, distinktionen mellan förklara och förstå, kombinerat med den tidigare anförda distinktionen vad gäller litteratursociologins uppgift gör det möjligt att ställa upp följande fyrfältstabell:

	Dikt ur liv	Liv ur dikt
Förklarande ansats	I	II
Förstående ansats	III	IV

Det första fältet representerar då vad som tidigare kallats socialhistorisk speglingsforskning. Dess ambition är att förklara dikten med hjälp av sociala och historiska data (Madame de Staël, Taine m.fl.).

I det andra fältet återfinns den typ av litteratursociologi som använder litteraturen som källmaterial i syfte att förklara "livet", och den termen skall här, liksom i fortsättningen, förstås i vid bemärkelse, dvs. den omfattar den sociala och mänskliga verkligheten utanför litteraturen. När man t.ex. använder litteraturen som informationskälla vid studiet av en personlighet eller en samhällsklass i förklarande syfte faller verksamheten inom denna sektor.

Det tredje fältet representerar vad jag vill kalla den kunskapssociologiska varianten av litteratursociologin. Här är syftet att förstå det litterära verkets innebörd — inte att förklara dess uppkomst eller speciella utformning — och i det arbetet använder man sig av en samhällsvetenskaplig analys.

Det fjärde fältet, slutligen, är svårast att med några få ord karaktärisera. Målsättningen är att lära något om livet i vid mening, och metoden är någon form av litteraturstudium. En utredning av hur det studiet kan tänkas tillgå är, som jag ser det, en av denna undersöknings huvuduppgifter. Detta betyder emellertid inte att jag endast uppfattar sådan verksamhet som faller inom det fjärde fältet som "riktig" litteratursociologi; det betyder endast att jag uppfattar den verksamheten som, i jämförelse med de andra tre, mest problematisk.

I syfte att ge en överblick över den litteratursociologiska forskningen avser jag nu närmast att med utgångspunkt från denna indelning något diskutera de fyra forskningsansatserna. Avslutningsvis vill jag, på samma sätt som i fallet med den sociologiska litteratursociologin, söka ringa in de för denna typ av litteratursociologi gemensamma och viktiga problem som måste diskuteras för att litteratursociologin skall kunna utvecklas.

2.3 Att förklara dikt ur liv

Den litteraturvetenskapliga litteratursociologin är ingen ny företeelse. Om vi med denna forskningsinriktning menar en strävan att förklara litterära företeelser med hänvisningar till historiska, sociala eller geografiska förhållanden, så är det fullt rimligt att, vilket många gjort, återföra

litteratursociologin till 1800-talets begynnelse och över huvud taget till den tradition inom humanvetenskaperna som kallas historicismen. På detta sätt brukar också den moderna litteraturvetenskapens ursprung beskrivas:

> Som litteraturvetenskapen bedrivits i vårt land är den ett karaktäristiskt uttryck för den genomgripande omvandling av kultursyn och människouppfattning som utkristalliseras just mot slutet av 1700-talet. Ett sätt att ange innebörden i denna omdaning är att lägga tyngdpunkten vid begreppet historicism. Den termen innebär för litteraturens del i första hand två saker, att det individuella, det särpräglade ställs i centrum för intresset och att utvecklingstanken, föreställningen om kulturens fortskridande mot allt högre stadier — ofta illustrerad med analogier från organismernas värld — avlöser kravet på efterbildning av klassiska mönster (Jonsson, 1971, s. 11).

När det gäller ursprunget till strävandena att förklara dikt ur liv är enigheten bland litteratursociologerna påfallande. Som traditionens pionjärverk betraktas i allmänhet Anne Louise Germaine de Staël-Holsteins *De la Littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales*, som utkom år 1800.

Tidigare hade litteraturforskningen närmast varit av filologisk karaktär, men under intryck av framför allt matematikens och naturvetenskapernas framsteg under 16- och 1700-talen växte inom human- och samhällsvetenskaperna nya metoder fram. Det som framför allt tilltalade humanister och samhällsvetare var att naturvetarna föreföll att ha bevisat att tillvaron var ett ordnat system som följde vissa lagar, vilka det i princip var möjligt att kartlägga, vilket i sin tur skänkte människan en unik makt över naturen. Mot den bakgrunden strävade nu humanister och samhällsvetare efter att modellera sin verksamhet med naturvetenskaperna som föredöme. Därvid övertog man naturvetarnas grundläggande antagande om tillvarons ordning och överförde det till den humanistiska och sociala sfären, och man tänkte sig att även denna del av verkligheten i grund och botten var ett ordnat system som följde bestämda lagar. Man kom således att inrikta forskningen på sökandet efter det sociala livets motsvarigheter till naturlagarna.

Det är i det perspektivet som Madame de Staëls litteratursociologiska insats bör ses. Inför granskningen av hennes litteratursociologiska synpunkter finns det också all anledning att hålla denna grundsyn på vetenskapens uppgift och möjligheter i minnet, ty att den spelar en framträdande roll för hennes syn på syftet med ett studium av förhållandet mellan litteraturen och samhället har hon själv omvittnat (se avsnitt 1.3).

I inledningen till sitt arbete om förhållandet mellan litteratur och samhälle deklarerar Madame de Staël att hennes syfte är att undersöka det inflytande religion, seder och lagar har på litteraturen *och* det inflytande litteraturen utövar på dessa institutioner. Det är värt att notera att hon är klar över att litteraturen står i ett reciprokt förhållande till samhället; hon tänker sig således att även litteraturen har ett samhällsinflytande.

Vilken bild av förhållandet mellan litteratur och samhälle tecknar då Madame de Staël? I själva verket handlar hennes framställning mindre om

samhällsinstitutionernas inflytande på litteraturen och mer om det gynnsamma inflytande på människorna, och i sista hand samhället, som litteraturen, enligt hennes uppfattning, kan tänkas utöva. Hon diskuterar utförligt litteraturens förhållande till vissa speciella mänskliga egenskaper och tillstånd: dygd, ryktbarhet, frihet och lycka. I korthet föreställer hon sig att litteraturen äger en särskild förmåga att bidraga till förverkligandet av dessa ideal. Litteraturen kan inspirera till ett dygdigt leverne (Madame de Staël, 1965, s. 134), den bidrar till ryktbarhet (a.a., s. 136), litteraturen är en förutsättning för frihet, genom att den är det instrument varigenom tänkandet och uttrycksförmågan utvecklas (a.a., s. 137) och, slutligen, litteraturen skänker ett lyckligare liv (a.a., s. 141). Någon frågar sig kanske hur allt detta skall gå till, och det är en berättigad fråga, men till den kan läggas att på den punkten lämnar oss Madame de Staëls framställning i ovisshet. I det här sammanhanget är emellertid detaljerna, och bristerna, i hennes framställning av underordnad betydelse; vad jag vill fästa uppmärksamheten på är den allmänna ansatsen, och frågan gäller om i vad mån denna kan betraktas som litteratursociologisk.

Först kan konstateras att meningarna om huruvida Madame de Staël lyckats etablera något speciellt samband mellan litteraturen och samhället går starkt isär. Morroe Berger hör till dem som är mest välvilligt inställd i den frågan:

> The sociology of literature today is of three kinds. First, there are studies of the writer and the audience: their social origin and their relations through the works of art and in the market place. Second, there are studies of literature to determine what it tells us of the social life of the time and place in which it was created. Third, there are efforts to explain literature by showing its relation to the social life from which it has emerged. Madame de Staël, as I have tried to show, did something in each of this domains. She ... thereby set forth a large number of specific observations and a mode of analysis that add to our understanding of the relation of literature to social institutions and serve to illustrate how this understanding may be promoted (Berger, 1965, s. 73—74).

Andra, som Milton C. Albrecht (1954) eller Jacques Leenhardt (1967)[5] är mer reserverade när det gäller resultatet av Madame de Staëls undersökning. Bergers positiva bedömning av hennes litteratursociologiska insats är på sätt och vis en smula överraskande, eftersom han också är klar över att Madame de Staël egentligen snarare är samhällsvetare än litteraturforskare (Berger, 1965, s. 62). Den iakttagelsen ger, föreställer jag mig, också nyckeln till förståelsen av Madame de Staëls författarskap. Det är som samhällsfilosof — som kollega, men inte alla gånger meningsfrände, till Montesquieu och Rousseau och som föregångare till Comte — hon bör betraktas, och för att förstå hur hon föreställde sig förhållandet mellan litteratur och samhälle måste man bilda sig en uppfattning om hur hon önskade se samhället utformat. Gör man det framträder en samhällsuppfattning som är organisk till sin karaktär; en bild av samhället som hierarkiskt uppbyggt och strängt elitistiskt. Grundläggande är moralen och dygden, och den hållningen måste ses som en reaktion mot den franska revolutionens ideal. På dess grund, hävdar Madame de Staël precis som senare Saint-Simon, Comte och Durkheim, skall samhället byggas. Hon

går så långt i denna uppfattning, att när de moraliska idealen konfronteras med de naturvetenskapliga, så tvingas de senare ge vika:

> Philosophy today must rest upon two bases, morality and calculation. But there is one rule from which we must never depart: whenever the calculations does not agree with morality, the calculations are false, however incontestable its exacitude may appear at first glance... (Madame de Staël, 1965, s. 230).

Madame de Staël var således i första hand samhällsfilosof och samhällsdebattör, men det som givit henne plats i den litteraturvetenskapliga traditionen är naturligtvis hennes försök att koppla samman litteratur och samhälle. Som bl.a. Leenhardt påpekat är hennes frågeställning intressant och nydanande, medan hennes svar, i den mån de kan urskiljas, dels är vaga och dels otillräckliga. Ur litteraturvetenskaplig synvinkel representerar hennes problemställning något av en pionjärinsats, medan däremot hennes arbete ur ett samhällsvetenskapligt perspektiv förbleknar vid sidan av Montesquieus, Rousseaus, de Bonalds och de Maistres, för att nämna några samtida samhällsfilosofer. Detta är kanske förklaringen till att hon, trots att hon alltså i första hand bör betraktas som samhällsvetare, inte lyckats försvara en plats i den sociologiska traditionen men däremot kommit att bli något av en föregångare i den litteraturvetenskapliga.

Madame de Staël brukar således sägas introducera den litteraturvetenskapliga forskningstradition som såg som sin uppgift att utreda förhållandet mellan litteraturen och samhället, men hennes i många avseenden klart sociologiska ansats framstår trots allt som en ganska isolerad företeelse i 1800-talets litteraturvetenskapliga tradition. Under intryck av den framväxande positivismens förhoppningar om att finna de sociala och kulturella motsvarigheterna till de naturlagar som med sådan framgång demonstrerats av naturvetenskaperna under 15- och 1600-talen, och inspirerad av tidens aristokratiska samhällsideal med dess betonande av de "stora individernas" betydelse för utveckling och framåtskridande, förändrades den litteraturvetenskapliga historicismen i riktning mot vad som skulle kunna kallas psykologisk reduktionism. Hippolyte Taine står för eftervärlden som denna forskningsinriktnings andlige fadder, vilket hans ofta citerade programförklaring i inledningen till hans engelska litteraturhistoria väl omvittnar:

> What is your first remark on turning over the great, stiff leaves of a folio, the yellow sheets of a manuscript,—a poem, a code of laws, a confession of faith? This, you say, did not come into existence all alone. It is but a mould, like a fossil shell, an imprint, like one of those shapes embossed in stone by an animal which lived and perished. Under the shell there was an animal, and behind the document there was a man. Why do you study the shell, except to bring before you the animal? So you study the document only to know the man... It is a mistake to study the document as if it were isolated (Taine, 1906, s.2)

> Is Psychology only a series of observation? No; here as elsewhere we must search out the causes after we have collected the facts. No matter if the facts be physical or moral, they all have their causes; there is a cause for ambition, for courage, for truth, as there is for digestion, for muscu-

lar movement, for animal heat. Vice and virtue are products, like vitriol and sugar; and every complex phenomenon arises from other more simple phenomena on which it hangs (a.a., s. 10—11).

Kritikerna av den positivistiska påverkningsforskningen, speciellt den utformning Taine ger den, har beskyllt den för att förenkla, uppmuntra till ett sökande efter, många gånger ovidkommande, detaljer i en författares biografi och själsliv och resultera i en mekanistisk bild av litteraturen och dess ursprung. Dessutom har metoden anklagats för att i första hand vara ägnad ett studium av människan (för all del bakom verket) och inte det litterära objektet, dvs. texten.[6]

*

Madame de Staël och Hippolyte Taine representerar två poler i den utveckling som lett fram till den litteraturforskning som ser som sin uppgift att förklara dikten genom en analys av liv och samhällsförhållanden. Victor Svanberg har, som jag ser det, på ett föredömligt sätt formulerat en strategi för en litteratursociologi som ställer litteraturen i centrum — inte ett samhällsideal som hos Madame de Staël — och som pläderar för betydelsen av en historiskt medveten, humanistisk sociologi som metodiskt hjälpmedel — inte en psykologisk reduktionism av Taines modell.

Svanbergs utgångspunkt är att litteraturvetenskapens uppgift är att förklara litterära verks uppkomst (Svanberg, 1968, s. 15). Som jag tidigare påpekat menar Svanberg att två vägar leder till det målet. Den väg han själv förordar söker förklaringen genom studiet av utomlitterära kriterier. Svanberg tillstår att litteraturvetenskapen även framledes måste räkna med att arbeta med sina traditionella metoder, textanalysen och studiet av författarpersonligheten, men understryker att utöver dessa metoder:

> ... har litteraturhistorien en tredje uppgift. Den är att undersöka, om och på vad sätt vanligt, regelmässigt, kollektivt mänskligt liv bestämmer diktens gestaltning och innehörd. Vid lösandet av denna uppgift blir litteraturhistorien ett led i vetenskapen om människan som natur- och kulturvarelse (Svanberg, 1968, s. 17).

Här är det inte fråga om att argumentera för litteraturens gynnsamma inflytande på vissa mänskliga egenskaper eller ett försök att lansera en deterministisk teori om litteraturens beroende av vissa sociala eller psykologiska företeelser. I stället framträder två andra idéer hos Svanberg. Den första gäller föreställningen om ett samband mellan mänskligt liv och litteraturens utformning, och den andra rör frågan om litteraturvetenskapens väsen.

Svanbergs utveckling av den första idéen ger en anvisning om hur han uppfattar litteratursociologins arbetsmetoder. Det sociologiska momentet utgöres för Svanberg inte av ett studium av det *litterära* systemet, utan av ett studium av det *sociala* systemet:

> Vetenskapen om människan som samhällsvarelse är den enda säkra grundvalen för en litteraturhistorisk forskning, som vill gå utanför diktverkens inbördes sammanhang och deras samband med författarindividualiteter (a.a., s. 18).

Svanbergs formulering är på den här punkten ganska allmän, och i syfte att klarare teckna konturerna av litteratursociologins arbetsmetoder är det nödvändigt att något precisera på vilket sätt vetenskapen om människan som samhällsvarelse kan tillföra den litterära analysen något nytt. Därvid kan åtminstone tre möjligheter urskiljas. Dels kan det samhällsvetenskapliga inslaget närmast ges karaktären av en historisk vetenskap, dvs. en vetenskap som tillför litteraturanalysen upplysningar om hur den bakomliggande verkligheten faktiskt var beskaffad. Som exempel på ett litteraturvetenskapligt arbete som på detta sätt söker berika den litterära analysen med historiska uppgifter och sociologiska data kan Lars Furulands avhandling *Statarna i litteraturen* (1962) anföras. Den underliggande tankegången hos Furuland är att verklig kunskap om den litterära gestaltningen av ett motiv förutsätter kunskaper om den verklighet motivet avspeglar.[7]

Men det samhällsvetenskapliga inslaget kan också ges en annan innebörd. Det kan utgöras av kunskaper om de mera allmänna "lagar" och principer som gäller för människan som samhällsvarelse. Insikter i vissa sociologiska och socialpsykologiska mekanismer skulle kunna tänkas tillföra den litterära analysen väsentlig information.

För det tredje, slutligen, så tillhandahåller vetenskapen om människan som samhällsvarelse även synpunkter på olika sätt att närma sig och söka förstå fundamentala mänskliga och samhälleliga problem. Sociologin är inte uteslutande en metod för insamlandet av informationer om samhället och dess institutioner. Sociologin representerar också ett speciellt sätt att angripa och försöka diskutera sociala problem. Bland sociologins klassiker är också det socialhistoriska och problemmedvetna elementet särskilt framträdande. Den sociologiska traditionen rymmer åtskilligt av resonemang kring fundamentala mänskliga problem, och i några fall har också ur dessa resonemang teorier om människan och samhället vuxit fram.

Denna tredje möjlighet förefaller mig speciellt löftesrik för litteratursociologins vidkommande. Ett litterärt studium som förmår tillgodogöra sig samhällsvetenskaplig teoribildning skulle sannolikt ha goda möjligheter av såväl förklara vissa motivs speciella gestaltning som förstå dessas innebörd.

På sociologins område finns redan framställningar som redovisar hur diskussionen kring vissa centrala frågeställningar förts och utvecklats. Robert A. Nisbeth går t.ex. i *The Sociological Tradition* (1972) igenom hur sociologins klassiker angripit och diskuterat fem centrala problemområden: 1) frågan om samhällets "väsen", 2) auktoritetens roll, 3) klasser och status, 4) det heligas betydelse och 5) alienationens innebörd. En något annan infallsvinkel representeras av Irving M. Zeitlin, som i *Ideology and the Development of Sociological Theory* (1968) håller samman sin framställning av de sociologiska

teoriernas framväxt genom att förankra den i teoriernas förhållande till ideologiska ståndpunkter. Ett tredje angreppssätt, som kanske kan visa sig fruktbart, återfinns hos Fred Polak, som i sin bok *The Image of the Future* (1973) tagit fasta på den roll framtidsvisioner inom såväl litteraturens som samhällsvetenskapens områden spelat för människors beteende. Utifrån uppfattningen att de optimistiska framtidsvisionerna, som präglade bl.a. den första hälften av 1800-talet, numera fått ge vika för pessimistiska och passiviserande visioner tecknar Polak en ganska mörk bild av framtiden.

Det gemensamma för dessa framställningar är att de redovisar hur människor under olika tider och från i huvudsak samhällsvetenskapliga utgångspunkter sökt besvara de fundamentala frågorna om människans yttersta väsen och samhällets grundläggande karaktär, maktens innebörd, förhållandet mellan den enskilda människan och samhället, villkoren för fredlig samexistens samt förutsättningarna för social förändring. Då dessa problem också utgör framträdande litterära motiv borde litteratursociologin utan tvekan i sin analys kunna tillgodogöra sig sociologins synpunkter.

Jag nämnde tidigare att Svanbergs programförklaring även omfattar en delvis ny syn på litteraturvetenskapens uppgift. Ur min synpunkt är detta inte särskilt problematiskt. Jag har redan tidigare (avsnitt 1.5) sagt, att den litteratursociologi jag pläderar för ansluter till den sociologiska traditionens grundproblem, dvs. syftar till att belysa frågan om människan som samhällsvarelse snarare än att kasta ljus över det litterära systemets processer.

Det stora problem som Svanbergs ansats reser gäller emellertid den "klassiska" frågan, nämligen frågan om litteraturens förhållande till samhället. Den frågan är samtidigt av en så övergripande karaktär att den förtjänar att behandlas för sig och inte under en underrubrik i framställningen. Jag återkommer således till frågan om förhållandet mellan litteratur och samhälle (kapitel 3), och i det sammanhanget skall jag också något diskutera den marxistiska synen på detta litteratursociologiska problem.

2.4 Att förklara liv ur dikt

De litteratursociologiska försöken att förklara liv ur dikt har ofta inneburit att man använt skönlitteraturen som informationskälla. Det kan numera också hända att läroböcker i sociologi innehåller referenser till litterära verk som källa till kunskap om sociala förhållanden. Leslie *et al.* (1973, s. 31) konstaterar t.ex. att många av den sociologiska traditionens frågeställningar uppmärksammats och diskuterats av skönlitterära författare långt innan sociologin framträdde som vetenskap. Lewis A. Coser har i volymen *Sociology through Literature* (1963) samlat ett antal skönlitterära texter med motiveringen att dessa ger oss väsentliga informationer om samhälleliga förhållanden. Därutöver är det ganska lätt att finna exempel på områden som inte är

tillgängliga för ett sociologiskt studium av konventionellt slag, vare sig det är frågan om enkäter/intervjuer eller deltagande observation, utan där endast litterära vittnesmål tillhandahåller de informationer vi kan anse oss behöva. Detta kan vara fallet vid t.ex. studiet av förhållandena i koncentrationsläger.[8]

Det gemensamma för dessa ansatser är att de använder litteraturen som källmaterial vid studiet av sociala förhållanden. Detta reser helt naturligt ett viktigt metodologiskt problem, nämligen frågan om hur pålitlig skönlitteraturen är som källa vid studiet av sociala och historiska problem. Den frågan kan endast besvaras genom att den övergripande frågan om litteraturens förhållande till samhället diskuteras, vilket sker i kapitel tre, varför jag hänskjuter den diskussionen dit.[9]

Tanken att använda litteraturen som *ersättning* för sociologiska data är emellertid vare sig realistisk eller önskvärd. Den intressanta frågan är i stället om litteraturen eventuellt kan göra någonting som inte sociologin eller historieskrivningen kan tillåta sig, och om det således finns områden där vi verkligen kan vinna ny kunskap genom studiet av litteraturen. Jag vill således dröja något vid frågan om vilka speciella möjligheter litteraturen erbjuder i syfte att förklara "liv".

*

Lucien Goldmanns genetiska strukturalism är såväl en metod för litteratursociologiskt studium som en teori om förhållandet mellan litteratur och samhälle. I detta sammanhang vill jag diskutera den som litteratursociologisk metod.

Goldmann beskriver själv den genetiska strukturalismen som syftande till "positiv forskning" (Goldmann, 1967, s. 494; Goldmann, 1973 a, s. 115), vilket inte får uppfattas som en plädering för en empirisk positivism i Escarpits eller Silbermanns anda, utan snarare betyder att Goldmann uppfattar sin litteratursociologi som en naturalistisk och historiemedveten litteratursociologi. Den genetiska strukturalismen är naturalistisk så till vida att den söker ursprunget till de mentala strukturer som bl.a. litteraturen är ett uttryck för, och den är historisk i den meningen att den söker dessa förklaringar i den sociala situationen och den historiska utvecklingen.

I sista hand är dock litteratursociologin för Goldmann en samhällsvetenskap. Målet för det litteratursociologiska studiet är att skänka kunskap om samhället och historien. Goldmanns utgångspunkt är tanken att litteraturen representerar vissa signifikanta strukturer, och att dessa är mera lättillgängliga i sin litterära skepnad än de är i sin sociala och historiska dräkt (Goldmann, 1967, s. 512). Litteraturen fungerar, tycks Goldmann mena, som en indikator på något som i sin sociala form är utomordentligt komplext och heterogent. Den genetiska strukturalismen är emellertid inte, som nyss antyddes, endast en litteratursociologisk metod: den är också en mera omfattande teori om

mänskligt beteende, och som sådan gör den anspråk på att kartlägga det mänskliga beteendets "universella karaktäristika" (Goldmann, 1973 a, s. 112). Teorin tillbakavisar också tanken att det skulle föreligga en bestämd skillnad mellan de lagar som styr konstnärligt beteende och de som styr människors sociala och ekonomiska liv (a.a., s. 111), och så till vida kan den genetiska strukturalismen beskrivas som en generell och holistisk teori om mänskligt beteende.

Den genetiska strukturalismen utgår från två grundläggande antaganden om förhållandet mellan mänskligt tänkande och verkligheten. Det första av dessa innebär uppfattningen att tänkandet är en del av den sociala verkligheten på så vis att förändringar i tänkandet förändrar den sociala verkligheten (Goldmann, 1967, s. 493). Bakgrunden till detta antagande återfinns hos Hegel, vilket ger en anvisning om den genetiska strukturalismens dialektiska karaktär.

Dess andra grundantagande utsäger att varje mänsklig handling måste uppfattas som ett försök av en individ eller ett kollektiv att påverka en given situation i en riktning som svarar mot det handlande subjektets önskemål. Varje handling är, med andra ord, ett försök att lösa ett konkret problem. Detta antagande pekar på den genetiska strukturalismens materialistiska karaktär, och båda dessa antaganden gör det rimligt att beskriva den genetiska strukturalismens vetenskapsteoretiska grundval som en dialektisk materialism (a.a., s. 494; jfr. Goldmann, 1973 a, s. 115—19).

Goldmann är kritisk mot den typ av positivistisk litteratursociologi som är inriktad på att söka fastställa förhållandet mellan innehållet i enskilda litterära verk och innehållet i någon slags *conscience collective*, och hävdar i stället att:

> The essential relationship between the life of society and literary creation is not concerned with the content of these two sectors of human reality, but only with the mental structures, with what might be called the categories which shape both the empirical consciousness of a certain social group and the imaginary universe created by the writer (Goldmann, 1967, s. 495).

Huvudtanken hos Goldmann är att litterära yttringar — oberoende av genre, stil och innehåll — utgör en strukturell helhet på en överindividuell nivå. Denna strukturella helhet är vidare betydelsebärande, och den signifikanta strukturen hos ett litterärt verk äger en motsvarighet i den utomlitterära verkligheten. Vad denna utomlitterära motsvarighet till den litterära strukturen mera exakt är för någonting, är ganska svårt att fastställa. Goldmann är, som Sven-Eric Liedman (1968, s. 8) papekat, en smula dunkel på den punkten, men det förefaller som om Goldmann tänker sig att ideologier, klassmedvetande och världsåskådningar är exempel på i det här sammanhanget intressanta utomlitterära strukturer (Goldmann, 1973 a, s. 114; Goldmann, 1973 b, s. 314; Goldmann, 1968, s. 2).

Goldmann polemiserar således mot tanken på att litteraturen skulle avspegla någon slags *conscience collective* i Durkheimsk mening. Felet med positivistisk

litteratursociologi, säger Goldmann, är att den stannat vid att söka fastställa sambandet mellan innehållet i litterära fenomen och innehållet i ett tänkt *conscience collective*, och därmed inte förmått gå utöver en mekanistisk och atomistisk analys. Georg Lukács, som är Goldmanns främste inspirationskälla, sökte, menar Goldmann, i stället efter förhållandet mellan de kategorier i vilka såväl litteraturen som samhället struktureras, och Lukács möjliggjorde därigenom, fortfarande enligt Goldmann, jämförelser mellan strukturer av helt olika innehåll (Goldmann, 1973 a, s. 120). Författaren avspeglar, menar Goldmann, inget *conscience collective*; däremot medverkar han i den skapelseakt varigenom detta medvetande manifesterar sig (jfr. a.a., s. 115).

En annan av Goldmanns inspiratörer är Freud, och från denne har han framför allt övertagit den psykoanalytiska *metoden* snarare än de individualpsykologiska teorierna:

> Genetic sociology and psycho-analysis have at least three elements in common, namely: (a) the assertion that all human behaviour forms part of at least one significant structure; (b) the fact that to understand such behaviour it must be incorporated in that structure—which the research worker must bring to light; (c) the assertion that sturcture is really comprehensible only if it is grasped at its genesis, individual or historical, as the case may be (Goldmann, 1967, s. 499).

Goldmanns tanke är således att varje mänsklig handling, och litterära verk är ett bland många tänkbara resultat av mänskliga handlingar, kan beskrivas som en signifikant struktur samt, och det är viktigt, att förståelsen av denna struktur förutsätter att dess ursprung kan förklaras. Därmed står vi inför de hos Goldmann centrala begreppen "förståelse" och "förklaring". Han betonar starkt att förståelse inte har någonting med empati eller identifikation att göra (a.a., s. 499). Förståelse uppnås, menar Goldmann, på rent intellektuell väg — genom att det litterära verkets signifikanta struktur beskrivs så exakt och troget som möjligt och genom att dess ursprung anges. I själva verket är det inte, menar Goldmann, möjligt att upprätthålla en strikt gräns mellan "förståelse" och "förklaring" — snarare har vi här med två aspekter av samma process att göra. Förståelseaspekten utgöres av att den signifikanta strukturen i det studerade fenomenet framtages, och förklaringsaspekten innebär att denna struktur relateras till sitt ursprung. Detta ursprung utgör också det en signifikant struktur. I den mån forskaren vill gå vidare, så tar han denna struktur till utgångspunkt och börjar med att söka göra denna förståelig innan den i sin tur relateras till en annan struktur av än mer omfattande karaktär:

> The research worker will therefore halt his study when he has sufficiently revealed the relationship between the structure studied and the surronding structure to account for the genesis of the former as a function of the latter. He can also, however, of course, carry his research much further: but, in that case, the object of the study changes at a certain moment and what was, for instance, a study on Pascal may become a study on Jansenism or on the *noblesse de robe*, etc. (Goldmann, 1967, s. 501).

Tanken, att ett litteratursociologiskt studium på den genetiska strukturalismens grund kräver såväl förståelse som förklaring och att detta innebär ett

slags pendlande mellan dessa två aspekter i forskningsprocessen, är, som jag ser det, både intressant och i princip begriplig. Det framgår som meningsfullt, att tänka sig att litteratursociologin av sina utövare kräver såväl förmågan att tolka, dvs. söka förstå, litteraturen som förmågan att relatera dessa tolkningar till mera grundläggande sociala strukturer. Såvitt jag förstår, är detta ett sätt att, måhända en smula krystat, formulera en litteratursociologisk variant av Marx teori om förhållandet mellan den materiella basen och den ideologiska överbyggnaden (jfr. Goldmann, 1973 a, s. 113). Om vi bortser från de teoretiska svårigheter som Goldmanns språkbruk reser, så kvarstår emellertid en övergripande invändning mot Goldmanns tanke — en invändning som gäller förklaringsmodellen som helhet. Modellen innebär, som vi sett, ett pendlande mellan förståelse och förklaring, där ett fördjupande av analysen innebär att det som i det första steget utgör explanans i det andra uppträder som explanandum, och där den struktur som i det andra steget används som explanans i det tredje utgör explanandum osv. Det är uppenbart att denna metodologiska strategi löper stor risk att hamna i den oändliga regressionens dilemma. Ur teoretisk ståndpunkt förefaller Marx lösning av detta problem — som kanske kan kallas den *idealistiska* dialektikens problem — nämligen hans fastläggande av att det ytterst är människors materiella förhållanden som bestämmer bl.a. kulturlivets utformning, att vara enklare än Goldmanns. Icke desto mindre är Goldmanns idé stimulerande, och i det fjärde kapitlet skall jag försöka att närmare utveckla hur en sociologisk strategi uppbyggd kring ett pendlande mellan två olika förhållningssätt kan beskrivas.

*

Francis E. Merrills studie av Balzac som sociolog (Merrill, 1966) är ett annat exempel på hur litteraturen kan användas i samhälls- och beteendevetenskapliga syften. Balzac ägde, menar Merrill, förmågan att anlägga ett sociologiskt perspektiv, och Merrill hävdar att Balzacs författarskap på flera punkter föregriper 1900-talets empiriska smågruppsforskning (Merrill, 1966, s. 152). Merrill belyser sin uppfattning genom att ur Balzacs myller av gestalter och grupperingar skilja ut vissa distinkta gruppbildningar, och påvisa hur Balzacs beskrivning av dessa och deras beteende överensstämmer med modern smågrupps- och referensgruppsteori. Bland de gruppbildningar Merrill på detta sätt urskiljer återfinns familjegruppen, vänskapsgruppen, den avvikande gruppen och, mera allmänt, referensgruppen. Merrills reserverar sig visserligen mot invändningen, att data av denna typ inte kan användas i ett empiriskt sammanhang, men hävdar att dessa data faller inom vad "Lazarsfeld calls 'qualitative analysis'—namely, data that are more than illustration but less than definitive proof" (a.a., s. 158).

Merrills studie av Stendhal och dennes roman *Rött och svart* (Merrill, 1961) leder i princip till samma slutsats som Balzac-studien. Här är det den

symboliska interaktionismen som bildar utgångspunkten, och Merrill visar hur de interaktionistiska postulaten, sådana de formulerades av sociologer som Mead och Cooley, manifesterar sig i Stendhals roman. Stendhals hjälte, Julien Sorel, analyseras med avseende på sitt beteende visavi relevanta andra, och Merrill ger följande slutomdöme:

> This essay has explored some of the relationships between literature and society in a single novel and a single facet of personality. The social self has been depicted as the object of different self-attitudes, derived from taking the role of the direct other, the intermediate other, and ideological other; Julien Sorel is one of the characters in fiction that illustrates most clearly this interactionist conception of the self... The social self as seen by modern social psychologists is the product of the real or assumed judgements of others, and in several ways Stendhal anticipated this formulation (a.a., s. 453).

I båda dessa arbeten används ett litterärt material i syfte att belysa vissa fenomen i den sociala verkligheten. Alldeles oavsett hur man ställer sig till sakfrågan i de enskilda fallen, dvs. frågan om Merrill har rätt eller fel, så har dessa undersökningar en viktig sak gemensamt. Det är naturligtvis inte så att Merrills synpunkter "springer fram" direkt ur Balzacs respektive Stendhals texter. Vad Merrill gör är att han *applicerar* ett sociologiskt resonemang på några litterära texter. Han *tolkar* Balzac och Stendhal med hjälp av sociologiska teorier och begrepp. Man kunde uttrycka det så, att en person som vare sig känner till referensgruppsteori eller symbolisk interaktionism vore oförmögen att genomföra Merrills analys. En *sociologisk* förklaring av liv ur dikt förutsätter med andra ord sociologiska kunskaper, dvs. kännedom om sociologiska begrepp och teorier.

Till den som eventuellt knyter vissa pedagogiska förhoppningar till litteratursociologin som instrument för studiet av liv genom dikt kan alltså sägas, att en sådan verksamhet förutsätter specialkunskaper i sociologi. *Denna* typ av litteratursociologi bör då rimligtvis praktiseras av sociologer, och i den mån den anses önskvärd inom litteraturvetenskapen så bör denna disciplin kompletteras med studier i allmänsociologi.

Sammanfattningsvis så domineras denna litteratursociologiska ansats, försöken att förklara liv ur dikt, precis som fallet är med strävandena att förklara dikt ur liv, av det problematiska förhållandet mellan litteratur och samhälle. Det som emellertid är speciellt för undersökningar av i första hand Merrills typ men även Goldmanns är att de förutsätter sociologiska kunskaper. Utan sådana kunskaper är det ju inte möjligt att anlägga det perspektiv som dessa båda litteratursociologer företräder. Det fordras med andra ord en sociologi för att de litterära vittnesmålen skall få sin samhällsvetenskapliga innebörd. Denna iakttagelse antyder ånyo betydelsen av att litteratursociologin klargör för sig hur den vill uppfatta sin sociologiska roll, och det finns således ytterligare ett skäl att diskutera sociologins problem och möjligheter.

2.5 Att förstå dikt genom liv

Innan vi fördjupar oss i de "förstående" ansatserna inom litteratursociologin kan det vara motiverat att som hastigast rekapitulera innebörden av distinktionen mellan "förklara" och "förstå". I korthet implicerar dessa ansatser två alternativa uppfattningar om hur vetenskapsmannen bör närma sig verkligheten.

Den förklarande ansatsen ser som sin huvuduppgift att spåra upp och fastlägga lagbundenheter, att etablera kausala relationer och att, i sista hand, tillhandahålla förutsägelser.

Den "förstående" ansatsen är, kan man kanske säga, något mera blygsam i sina anspråk. Dess mål är att göra de studerade fenomenen intellektuellt fattbara, att så att säga göra tillvaron begriplig genom att etablera en personlig och "intim" relation mellan forskaren och det studerade fenomenet. Den "förstående" analysen skall "möjliggöra en bedömning av mänskliga handlingar utifrån deras rationalitet", skriver Björn Eriksson (1972, s. 59—60), och han tillägger att, "analysen lyckas om man förstår en människas val av handling i en speciell situation".

*

Att söka förståelse av dikten genom livet kan kallas den kunskapssociologiska varianten av litteratursociologin. I vid mening kan kunskapssociologin sägas studera samhällsförhållandenas inverkan på kunskapen (Eriksson, 1972, s. 1). Kunskapssociologin har tagit starka intryck av Marx kritik av idealismen, och en av dess grundläggande postualt hävdar just kunskapens materiella bas. Detta postulat innebär att människors tankar, känslor och kunskaper påverkas av deras materiella, sociala och ekonomiska förhållanden, och en följd av detta är att människors kunskaper inte kan förstas om vi inte samtidigt förstår de bakomliggande, materiella förhållandena. Det är fullt klart att detta synsätt lätt låter sig förenas med den speglingsteoretiska syn som dominerar marxistisk litteraturteori.

Karl Mannheim framstår som en av kunskapssociologins moderna förgrundsgestalter, och Alexander Kern (1942) anknyter till honom i sin framställning av relationen mellan kunskapssociologi och litteratursociologi. Kerns utgångspunkt är att litteraturen bäst beskrivs som en form av kunskap, och att kunskapssociologin därför erbjuder den bästa möjligheten för studiet av förhållandet mellan litteratur och samhälle.

Kern har tagit fasta på Mannheims beskrivning av den kunskapssociologiska "tekniken" (Mannheim, 1960, s. 275 ff.), men då Kerns sätt att presentera denna till sin disposition något avviker från Mannheims framställning skall jag här utgå från den senares beskrivning.

Mannheim uppfattar det som kunskapssociologins uppgift att utröna vilka

de faktorer är, som formar kunskapens innebörd och struktur. När således forskaren står inför ett bestämt studieobjekt, t.ex. ett litterärt verk, så kan den kunskapssociologiska uppgiften sägas bestå i att klargöra vad det är för slags faktorer utanför verket som bidragit till att verket givits sin utformning och sitt innehåll. Den första åtgärden blir då att fastställa vad det är för typ av allmänt synsätt som det studerade fenomenet uttrycker. Mannheim använder här termen "perspektiv" och skriver:

> This involves a clear conception of the perspective of each product of thought and bringing of the perspective thus established into relationship with the currents of thought of which it is a part. These currents of thought, in turn, must be traced back to the social forces determining them (this step has not yet been taken by the history of art in its own domain). (Mannheim, 1960, s. 276).

Denna bestämning av "budskapets" allmänna karaktär, perspektivbestämningen, sker genom att forskaren tillskriver det studerade fenomenet en bestämd karaktär, och Mannheim kallar också detta för "tillskrivandets metod" (*the method of imputation*). Men det får naturligtvis inte vara frågan om ett godtyckligt tillskrivande. Mannheim förefaller mena att metoden innebär ett tillskrivande, eller explicitgörande, av det som är den studerande kunskapsenhetens fundamentala innebörd. Tillskrivandets metod syftar till att tala om vad det studerade fenomenet "i själva verket" betyder och kan, om man så vill, karaktäriseras som en metod för konstruktionen av en ideal-typisk bild. Vanligtvis innebär detta tillskrivande av mening att kunskapssociologen söker visa att vissa idéer eller tankesystem "tillhör" eller utmärker en viss social grupp (jfr. Child, 1941).

Tillskrivandets metod kan praktiseras efter två linjer, menar Mannheim. Den ena av dem innebär att det studerade fenomenet, eller fenomenen, betraktas som integrerade tankesystem och därefter återförs på den dominerande *Weltanschauung* som de uttrycker. Denna variant av metoden, som Mannheim kallar *Sinngemässe Zurechnung*, gör:

> ... explicit the whole of the system which is implicit in the discrete segments of a system of thought. In styles of thought which are not avowedly a part of a closed system, it uncovers the underlying unity of outlook (a.a., s. 276).

Som exempel på ett sådant återförande av ett tankesystem på en grundläggande *Weltanschauung* kan man tänka sig en analys av Tolstojs *Krig och fred* som syftar till att blottlägga den historiesyn som Tolstoj företräder även om denna syn inte omedelbart återfinns i romantexten.

Den andra analyslinjen (*Faktizitätszurechnung*) betraktat den idealtypiska bestämningen av budskapets innebörd som en slags arbetshypotes, och går vidare genom att undersöka i vad mån denna hypotes kan användas vid studiet av andra fenomen. Den första bestämningen underkastas med andra ord en form av empirisk prövning (och vi kan här bortse från de metodologiska svårigheter som den prövningen aktualiserar).

Mannheim knyter ganska stora förhoppningar till sin "*method of imputation*", och han sammanfattar:

> The consistent carrying out of this task of imputation will finally produce the concrete picture of the course and direction of development which has actually taken place... This method offers the maximum reliability in the reconstruction of intellectual development, since it analyses into its elements what at first was merely a summary impression of the course of intellectual history, and by reducing this impression to explicit criteria makes possible a reconstruction of reality. Thereby it succeds subsequently in singling out the anonymous, unarticulated forces which are operative in the history of thought. It does this, however, not merely in the bare form of surmises, nor in narrative terms (which is still the level of our political and cultural history), but rather in the form of the controllable determination of facts (a.a., s. 277).

Därefter vidtar det sista steget i analysen, som innebär att de tankelinjer som extraherats tillskrivs sociologisk relevans. Det är, menar Mannheim, inte tillräckligt att endast återföra dem på en *Weltanschauung*, utan tankelinjerna måste härledas för det första ur de sociala grupper och samhällsklasser som uttrycker dem och för det andra ur den strukturella situationen för dessa grupper och den förändring denna situation undergår inom ramen för sitt historiska sammanhang.[10]

För att förstå attraktionskraften hos Mannheims kunskapssociologi bör man, föreställer jag mig, ta fasta på det övergripande, vetenskapsteoretiska problem som Mannheims teori gör anspråk på att komma till rätta med, nämligen objektivitetsproblemet. Mannheims kunskapssociologi står i ett klart beroendeförhållande till Marx idéer — framför allt gäller det postulatet om kunskapens existensiella bas — men Mannheim sökte samtidigt undvika vad han uppfattade som ekonomisk determinism hos Marx. Idéhistoriskt utgör, kan man säga, Mannheims kunskapssociologi ett försök att smälta samman synpunkter från å ena sidan Marx och å den andra Max Weber, och från den sistnämnde övertog han framför allt *Verstehen*-metoden och uppfattningen av människan som en rationell varelse. Mannheims kunskapssociologi bryter däremot radikalt med den hos tidigare sociologer dominerande uppfattningen, att en samhällsvetenskap byggd efter den naturvetenskapliga modellen i princip har möjlighet att vinna objektiv, dvs. av forskarens värderingar oberoende, kunskap. För Mannheim är det centralt, att de samhällsvetenskapliga kunskaperna alltid måste betraktas i relation till ett visst perspektiv eller grundläggande synsätt. Björn Eriksson har givit följande sammanfattning av Mannheims tankegång:

> Mannheims tankegång verkar vara följande: subjektet och kunskapsobjektet är avhängiga av varandra, det är den oreducerbara grunden för alla betraktelser över samhällsvetenskapens möjligheter. Mannheim löser alltså det relativistiska problemet — som han formulerat det — genom att slopa tanken på att en helt och hållet objektiv, av alla sociala sammanhang oberoende kunskap är möjlig i de historiska vetenskaperna... De resultat och tankegångar man kommer fram till i samhällsvetenskaperna är *alltid* erhållna utifrån visst perspektiv.
>
> ... Poängen med Mannheims term "relationism" är bara att den verklighet man arbetar med och försöker begripa inte är av absolut och objektiv karaktär. Verkligheten finns, men sociolo-

gins problemområde ligger i människans relationer till denna verklighet och dessa relationer är inte lika för alla människor och alla grupper. Detta betyder då att inte heller vetenskapen kan arbeta med universella och "eviga" kategorier. Den tar fasta på olika problem och arbetar med dessa och kommer fram till vetenskapliga resultat som sedan blir relevanta enbart utifrån speciella sammanhang (Eriksson, 1972, s. 23).

Kerns huvudargument för den kunskapssociologiska ansatsen är emellertid att denna gör det möjligt att objektivt utreda förhållandet mellan litteratur och samhälle. Det problematiska med Kerns argumentering är dock att han inte klart skiljer mellan objektivitet i traditionell mening, dvs. värdeneutralitet, och objektivitet i Mannheims mening, dvs. en *explicitgjord värderelativitet*. Kern säger nämligen inledningsvis, att fördelen med den kunskapssociologiska strategin i Mannheims tappning är att den:

... besides furnishing a method for those in search of a technique, offers a breadth of grasp and a hold on objectivity which have not been achieved by those who have attacked the problem from a particular political och economic viewpoint (Kern, 1942, s. 505).

Här är udden riktad mot den ekonomiska determinism som många kritiker av den marxistiska teorin uppfattar som ett uttryck för bristande objektivitet. Kern uppfattar således den kunskapssociologiska "metoden" som överlägsen jämfört med sådana metoder som angriper problemet från en *särskild* ståndpunkt, men poängen med Mannheims metod är ju att den erbjuder en lösning på det problem som, menar Mannheim, beror på att samhällsvetenskapligt studium *alltid* måste bedrivas utifrån en viss ståndpunkt. Mannheims kunskapssociologi eliminerar inte objektivitetsproblemet; däremot erbjuder den en lösning på detta problem. Det skall inte förnekas att Kern observerat denna karaktär hos Mannheims kunskapssociologi, men i sin iver att undvika vad han uppfattar som ekonomisk determinism förefaller han glömma att Mannheims metod gillrar andra fällor. Kern skriver:

In the realm of objectivity, besides offering a controlled procedure, it enables the scholar to bring to light the unarticulated forces operating in the history of thought, and it enables him to expose his own view and to allow for it... In this way the technique avoids the difficulties of economic determinism... And it escapes the difficulties of economic determinism in another way. Without minimizing the importance of economic factors, it recognizes with the American pragmatists the influence of "theoretical", that is, intellectual factors in producing change... (a.a., s. 511—12).

Den enda slutsats man rimligen kan dra när det gäller Mannheims kunskapssociologi och objektivitetsproblemet är, att Mannheims metod, konsekvent genomförd, gör möjligheterna av dölja de värdepremisser man arbetar utifrån mindre. Däremot är ett undvikande av den ekonomiska determinismens problem ingen automatisk följd av Mannheims metod.

Men bortsett från att Kern i sin iver att avvärja en speciell svårighet inte observerar att andra svårigheter dyker upp, så erbjuder Mannheims kunskapssociologi andra, och allvarligare, problem. Arthur Child (1941) har diskuterat Mannheims "method of imputation" i syfte att påvisa att metoden

lider av bestämda motsägelser. Låt oss titta lite närmare på Childs analys.

Det första steget i Mannheims metod, erinrar vi oss, bestod av konstruktionen av en ideal-typ, som kan återföras på en grundläggande *Weltanschauung*. Därefter vidtar ett andra steg, som närmast har karaktären av empirisk prövning av den arbetshypotes som det första steget resulterat i. Det totala tankesystem som koncipieras under det första steget får emellertid inte förstås som någon sammanvägning av enskilda människors tankar eller kunskaper, inte som någon deskriptiv analys av vad människor faktiskt tänker, utan som en av forskaren framställd, idealtypisk bild av gruppens grundläggande tankesystem. Mannheim understryker, att vi aldrig genom observation av enskilda individer kan få fram den intellektuella strukturen, *die Weltanschauung*, i dess helhet, och det av det skälet att:

> [e]very individual participates only in certain fragments of his thought-system, the totality of which is not in the least a mere sum of these fragmentary individual experiences... As soon as the total conception of ideology is used, we attempt to reconstruct the whole outlook of a social group, and neither the concrete individual nor the abstract sum of them can legitimately be considered as bearers of this ideological thought-system as a whole (Mannheim, 1960, s. 52).

Mot denna bakgrund reser Child en rad invändningar mot Mannheims metod. För det första måste man, menar Child, fråga sig vilka skäl det finns att anta existensen av en sådan integrerad helhet av kunskaper om den inte existerar i någon enskild individs medvetande (Child, 1941, s. 205). Dessutom är Mannheims anspråk på att med hjälp av denna av forskaren konstruerade ideal-typ rekonstruera verkligheten mycket problematiskt (a.a., s. 205—06). Slutligen kan vad Child kallar en metodologisk invändning riktas mot Mannheims teori:

> [Mannheim] presents the sociologist of knowledge as first discovering a thought-totality—and why, one may ask, should it come to exist as a totality in the mind of the investigator and in no one else's?—and afterward attempting to find some social group to impute it to. In point of fact, however, only by continually studying ideologies in direct connection with the social groups to which they presumably belong could the investigator even hope to attain results which would not be arbitrary, which would not be merely the products of his own mind, which would not be the cause of his seeking to impose a distorted interpretaion upon reality (a.a., s. 206—07).

Childs omdöme om Mannheims förslag till kunskapssociologisk teknik är således inte särskilt smickrande. Framför allt innebar hans kritik en demonstration av teknikens immanenta svårigheter, och även om Child inte uttryckligen diskuterar objektivitetsproblemet, så måste hans kritik ändå uppfattas som ett starkt argument mot den typ av förhoppningar som Kerns resonemang representerar. Child tar inte upp Mannheims bestämning av kunskapssociologins relationella karaktär, dvs. tanken att kunskapen endast är sann eller falsk i relation till vissa grundläggande perspektiv, men den tanken hos Mannheim, bortsett från att den reser nya svårigheter, hör så att säga hemma i ett senare skede av analysen. Den blir aktuell först sedan de grundläggande perspektiven fastlagts, och det är den processen som Childs diskussion behandlar.

Childs kritik av Mannheims kunskapssociologi, och det förhållandet att Kerns förhoppningar rörande metodens grad av objektivitet vid en kritisk granskning visar sig ogrundade, bör emellertid inte tas till intäkt för ett ensidigt avvisande av den kunskapssociologiska ansatsen. Även om Mannheims metod präglas av inkonsekvens och även om den inte kan betraktas som någon patentlösning på objektivitetsproblemet, så är det inte uteslutet att den kan ha ett stort *heuristiskt* värde. Den fråga vi bör ställa oss gäller således i vad mån ett försök att renodla vissa grundläggande antaganden om verkligheten och det därpå följande försöket att återföra dessa antaganden på sociala grupper i vissa samhällsförhållanden och historiska situationer bidrar till ökad förståelse av innebörden hos, i det här fallet, litterära yttringar av mänsklig kunskap. Att formulera kunskapssociologins uppgift på det sättet innebär dels en förändring av ambitionen — observera att jag inte talar om ambitions*nivån* — jämfört med Mannheims föreställning om kunskapssociologins möjligheter, och dels att frågan om *sociologins* möjligheter rent allmänt åter kommer i förgrunden. Vad en förändring av den kunskapssociologiska ambitionen kan innebära vill jag diskutera här; till den problematiska sociologin skall jag återkomma.

En fruktbar utgångspunkt för ett resonemang om kunskapssociologins möjligheter att bidraga till förståelsen av förhållandet mellan litteratur och samhälle utgöres av distinktionen mellan en *hermeneutisk* analys och en *naturalistisk*. Hermeneutisk analys syftar till förståelse, men inte till vilken förståelse som helst. Man kan säga att hermeneutisk förståelse av ett fenomen innebär att man förmår att intellektuellt handskas med fenomenet. Av det skälet kommer hermeneutisk analys ofta att omfatta försök att finna sätt att tala om det studerade fenomenet på. Vardagslivet rymmer många exempel på hur vi genom att på något sätt formulera språkligt sett begripliga synpunkter på problem söker inordna dem under den mänskliga fattningsförmågan; vårt sätt att tala om döden ger åtskilliga exempel på detta. På samma sätt söker hermeneutisk analys av mänskliga handlingar, t.ex. handlingen att uttrycka en viss ståndpunkt, att förstå denna handlings rationalitet (jfr. Eriksson, 1972, s. 59—60). Hermeneutisk analys innebär ofta, som jag tidigare påpekat (avsnitt 1.1), att forskaren söker etablera en "förtrolig" relation till sitt studieobjekt.

Den naturalistiska analysen söker genom studier av tillvarons lagbundenhet *dels* fastställa villkoren för tillvarons utveckling och *dels*, som en följd av dess inriktning på kausal analys, göra förutsägelser om vad som skall hända. Den naturalistiska analysen bygger på att en klar åtskillnad mellan forskaren och dennes studieobjekt kan upprätthållas; forskaren antas ha en viss distans till sitt studieobjekt.

Det finns, vilket lätt inses, ett klart samband mellan dessa två analysmetoder och Habermas distinktion mellan ett praktiskt och ett tekniskt kunskapsintresse.

Kerns inte särskilt lyckade försök att applicera den kunskapssociologiska

metoden på ett litteratursociologiskt problem beror på, menar jag, att han vägletts av ett tekniskt kunskapsintresse och följdriktigt kommit att betrakta den kunskapssociologiska ansatsen som en naturalistiskt analysmetod. Av skäl som jag anfört fyller emellertid inte Mannheims metod kraven på en naturalistisk analys, och frågan blir då om kunskapssociologin i Mannheims tappning kan "räddas" om den i stället betraktas som en hermeneutisk metod.

Argumentationen i en sådan räddningsaktion kunde föras efter följande linje. Med en allmän formulering är det vetenskapens uppgift att möjliggöra ett rationellt och planmässigt handlande gentemot världen och tillvaron. I sista hand är naturligtvis detta kunskapssökande ett led i människans strävan att skaffa sig kontroll över sina betingelser och sin omgivning. Kunskapssociologin har därvid specialiserat sig på den del av verkligheten som utgörs av kunskaper, idéer och föreställningar. Kunskapssociologins uppgift är *inte* att avgöra huruvida dessa idéer är sanna eller falska, fruktbara eller ofruktbara. Kunskapssociologins uppgift är i stället att göra objektet för sitt studium begripligt som socialt och historiskt faktum. Ett första, och oundgängligt, led i genomförandet av den uppgiften är att studieobjektet, dvs. kunskapsenheten, göres intellektuellt fattbar så att *forskaren* får möjlighet att handla rationellt och planmässigt visavi detta. Kunskapssociologen måste således kunna "umgås" med sitt studieobjekt på ett rationellt sätt. Studieobjektet måste "falla in" i tänkandet på ett naturligt sätt. Här kan vi anknyta till en författare som på ett uppslagsrikt, men ingalunda oproblematiskt, sätt argumenterat för den hermeneutiska analysen inom samhällsvetenskaperna, nämligen Peter Winch, som skriver:

> To ask whether reality is intelligible is to ask about the relation between thought and reality. In considering the nature of thought one is led also to consider the nature of language. Inseparably bound up with the question whether reality is intelligible, therefore, is the question of how language is connected with reality, what it is to *say* something (Winch, 1970, s. 11—12).

Om således Mannheim uppger sina anspråk på att tillhandahålla "criteria of exactness for establishing empirical truths and for assuring their control" (Mannheim, 1960, s. 275), och i stället betraktar sin metod som en teknik för sökandet efter "methodological mastery" över *problemområdet* kunskap-samhälle — en teknik som koncentrerar sig på att formulera regler för hur kunskapssociologen skall tala om sitt problem, dvs. ges en hermeneutisk inriktning — så bortfaller Childs invändning, att metodens på ideal-typisk väg konstruerade tankesystem och dessas anknytning till en grundläggande *Weltanschauung* är logiskt oförsvarbar. De ideal-typiska tankesystemen bör då inte längre betraktas som led i en teori om förhållandet mellan kunskap och samhälle, utan som delar av en *metod* för att över huvud taget säga något om detta problemområde. Den hermeneutiska kunskapssociologin gör inte heller anspråk på att generera prövbara hypoteser; dess uppgift är snarare att formulera mera grundläggande antaganden, vilka kan användas som utgångspunkt för en analys som eventuellt, i ett senare skede, kan överskrida gränserna för den rena hermeneutiken.

Den hermeneutiskt inriktade kunskapssociologin kan med en annan term benämnas *diskursiv analys*. Med en diskursiv analys förstås nämligen, för att anknyta till Björn Eriksson (1972, s. 70—71), en analys som söker fastställa betydelsen hos det studerade fenomenet. Detta kan ske på lite olika sätt; genom ett studium av idésystemens inre konsistens, deras idéhistoriska utveckling, deras beroende av vissa grundläggande, förteoretiska antaganden och genom framtagandet av de värdepremisser resonemanget vilar på. Gemensamt för dessa undersökningar är att de begränsar sig till ett immanent studium, dvs. de försöker inte koppla idéerna till bakgrundsfaktorer eller andra förhållanden i idéernas omgivning. Med andra ord: den diskursiva analysen syftar till att fastställa vad man måste säga för att ett idésystem eller en tankelinje skall bli naturlig, framstå som självklar.

Men den hermeneutiska analysens diskursiva karaktär pekar också på dess svaghet. Risken, att man hamnar i en helt privat eller trivial, common sense-betonad tolkning, kan inte uteslutas. Den renodlade hermeneutiken erbjuder också andra problem, och följande citat från Peter Winch illustrerar den kunskapsteoretiska svårighet som en långt driven hermeneutik reser:

> We cannot say then, ... that the problems of philosophy arise out of language rather than out of the world, because in discussing language philosophically we are in fact discussing *what counts as belonging to the world*. Our idea of what belongs to the realm of reality is given for us in the language we use. The concepts we have settle for us the form of experience we have of the world.. The world *is* for us what is presented through those concepts. That is not to say that our concepts may not change; but when they do, that means that our concept of the world has changed too (Winch, 1970, s. 15).

Den tyngdpunkt Winch här lägger vid begreppsutredande studier på bekostnad av empiriskt studium av verkligheten för tankarna till den form av kunskapsteoretisk idealism som brukar förknippas med George Berkleys filosofi, och som i sin extrema form, solipsismen, knappast låter sig försvaras.

*

En sammanfattande bedömning av kunskapssociologins roll för litteratursociologin pekar på två slutsatser. Först och främst måste förhoppningen om att Mannheims teknik innebär en objektiv metod för studiet av förhållandet mellan kunskap (litteratur) och samhälle överges. I själva verket representerar Mannheims metod det tekniska kunskapsintresse vars svårigheter på det samhällsvetenskapliga området tidigare diskuterats. Om, för det andra, kunskapssociologin bedrivs utifrån ett praktiskt kunskapsintresse, och således ges en hermeneutiskt-diskursiv karaktär, skapas emellertid andra problem. Här uppstår tydligen något av ett dilemma, ty kunskapssociologin kan inte, som Björn Eriksson påpekat, nöja sig med att enbart arbeta på den diskursiva nivån om den vill undvika att hamna i ett trivialt common sense-tänkande.

Kunskapssociologins problem är således tvåfaldigt. Dels har den att klargöra förhållandet mellan kunskap och samhälle, och dels måste den, för att kunna

genomföra sin huvuduppgift, klargöra hur kunskapen som diskurs, dvs. som betydelsebärande företeelse, skall uppfattas. Björn Eriksson menar att den sistnämnda uppgiften just nu är den mest angelägna, och han utgår därvid från att det är kunskapssociologins huvuduppgift att söka sig fram till teorier om förhållandet mellan kunskap och samhälle. Så till vida kan inte kunskapssociologin stå främmande för det tekniska kunskapsintresset. Även kunskapssociologin måste tänka sig att bedriva en naturalistisk analys, dvs., enkelt uttryckt, söka förklara förhållandet mellan de studerade variablerna. Men, fortsätter Eriksson:

> ... detta får inte betyda att man för gott lämnar kunskapen som diskurs. Man måste kunna gå tillbaka efter den naturalistiska utbrytningen. *Syftet med den naturalistiska kunskapssociologiska analysen är att utvidga kunskapen som diskurs.*
>
> Trots att den naturalistiska delen av den hittillsvarande kunskapssociologin är ganska svagt utvecklad är det dock inte den som främst drabbas av kritik utan fastmer den diskursiva initialanalysen. Kunskapssociologin har undvikit att genomföra en ordentlig diskursiv utgångsanalys, vilket medfört att kunskapsbegreppet inte har kunnat ges en ordentlig beskrivning, vilket lett till att man inte haft klart för sig *vad* det är man skulle förklara i den naturalistiska delen av analysen (Eriksson, 1972, s. 71—72).

Som svar på kravet på en diskursiv analys avser jag att i det tredje kapitlet presentera och diskutera några litteratursociologiska teorier, eller åtminstone utkast till teorier, rörande förhållandet mellan litteratur och samhälle.

Den komplicerade frågan om hur litteratursociologin, vars problem i många avseenden sammanfaller med kunskapssociologins, skall kunna ges en naturalistisk metod är, såvitt jag förstår, en fråga som i hög grad rör den allmänna sociologins problem och utvecklingsmöjligheter. Med en reservation för att jag i detta arbete inte har någon möjlighet att lösa den naturalistiska analysens problem i sociologin, hänskjuter jag diskussionen av den frågan till det fjärde kapitlet.

2.6 Att förstå liv genom dikt

Vi har tidigare mött exempel på hur samhällsvetare argumenterat för och använt litteraturen som källa till kunskap om samhället. Därvid kunde två möjligheter urskiljas. Den ena innebar att litteraturen användes ungefär som ett historiskt dokument [11] — medan den andra karaktäriseras av att litteraturen betraktas som exempelsamling på vissa sociala och social-psykologiska processer. Gemensamt för dessa båda ansatser är att de använder litteraturen som data för en analys med naturalistiska ambitioner.

En litteratursociologisk strategi som liknar dessa två, men som skiljer sig från den med avseende på sitt kunskapsintresse, utgöres av den typ av analys som använder litterära dokument för att ställa en diagnos på samhället eller tiden. Tanken bakom denna typ av litteratursociologi är således att litteraturstudiet kan ge vägledning i *uttolkningen* av verkligheten eller, med en

annan formulering, fungera som ett hjälpmedel vid *orienteringen* i tillvaron.

Som exempel på detta sätt att använda litteraturen kan Colin Wilsons arbeten *Outsidern* (1959 a) och *The Age of Defeat* (1959 b) anföras. I det förstnämnda tecknar Wilson bilden av den alienerade nutidsmänniskans situation med hjälp av vittnesmål från författare som Dostojevskij, Kafka, Sartre, Camus och Hemingway, för att nu endast nämna några, och poängen är då den, att dessa författares verk av Wilson betraktas som rapporter eller observationsprotokoll rörande människans situation, och att läsaren genom studiet av dessa dokument hamnar i en slags deltagarposition visavi de mänskliga och sociala problem som de litterära verken omvittnar. Att Wilsons lösningsförslag sådant det framskymtar i *Outsidern* vare sig är samhällsvetenskapligt eller särskilt relevant — det rör sig om en ganska säregen blandning av existensialism, religiös mystik och österländsk religionsfilosofi — är i det här sammanhanget av mera underordnad betydelse.

I *The Age of Defeat* anslår emellertid Wilson ett något annorlunda, och kanske nyktrare, synsätt. Som bokens titel anger handlar framställningen om den pessimism som Wilson menar präglar samtiden, och utgångspunkten är antagandet, att i den mån den moderna litteraturens personer förefaller pessimistiska och besegrade så avspeglar detta något väsentligt om den värld och den tid i vilka deras skapare lever. Även här används således litterära verk som exempel på grundläggande samhällsegenskaper — James Jones *Härifrån till evigheten* och Herman Wouks *Myteriet på Caine* utgör exempel på romaner där *organisationer*, inte personer, är de verkliga "hjältarna" — men till skillnad från *Outsidern* knyts dessa iakttagelser till samhällsvetenskapliga analyser. Wilson anknyter således till sociologer som David Riesman och William F. Whyte och till den förstnämndes distinktion mellan *inner-* och *other-directedness*, varefter de litterära verken tolkas med hjälp av dessa teoretiska och begreppsliga verktyg. Wilson anlägger med andra ord ett sociologiskt perspektiv på den verklighet som litteraturen representerar, och drar därefter sina slutsatser om tillvarons och nutidsmänniskans "tillstånd". Wilsons litteratursociologi förutsätter således, precis som Francis Merrills, en samhällsvetenskaplig terminologi och teoriuppsätning. Hans analys formas av de arbeten av Riesman, Whyte, Packard m.fl. som Wilson använder som analytiska instrument, och hade han skrivit sin bok i dag är det inte uteslutet att han anknutit till sociologer som C. Wright Mills eller Alvin Gouldner.

Wilsons förslag till lösning i *The Age of Defeat* är lättare att förstå jämfört med lösningen i det tidigare arbetet. Det övergripande målet för Wilson är att återupprätta någon slags *inner-direction*, och litteraturens uppgift i det sammanhanget är helt enkelt att kasta ljus över människans frihet och möjligheter, och det skall litteraturen göra, menar Wilson, genom att presentera storartade, fria och moraliskt föredömliga hjältar. I själva verket betraktar Wilson både Riesman och Whyte som exempel på "besegrade" tänkare, förmodligen på grund av deras föga heroiska studieobjekt. Det som

gör hans resonemang en smula svåra att ta ställning till är bl.a. de oklara konturerna i de sociologiska resonemang han för; analysen genomförs med hjälp av nutida organisationsteori, men slutsatserna formuleras i termer som närmast verkar hämtade från Saint-Simon och Durkheim.[12]

Detta är emellertid ingen huvudpunkt i det här sammanhanget. Wilsons ansats — tanken på litteraturen som en slags vittnesmål — förefaller löftesrik och ger anvisningar om hur en förstående litteratursociologi med siktet inställt på samhällsproblem kan tänkas arbeta.

*

En svensk samhällsvetare som också använt litteraturen som diagnostiskt instrument är Herbert Tingsten. Han föreställde sig litteraturen som en slags illustration till idédebatten; litteraturens särart ligger, tycks Tingsten mena, i dess möjlighet att mera nyanserat och verklighetstroget än historieskrivning av facket ge en bild av ett samhälles eller en tidsperiods politiska liv (Tingsten, 1948, s. 420—21).

Tingstens essä om Thomas Mann som politiker kretsar också kring frågan om bakgrunden till Manns politiska utveckling. Tingstens problem är att söka nå förståelse av hur Mann, som under det första världskriget uppträder som hängiven nationalist, under det andra världskriget framträder som internationalist och demokrat. Nyckeln till förståelsen av denna utveckling finner Tingsten i Manns skönlitterära verk. Ur Tingstens analys av dennes författarskap utkristalliserar sig nämligen som ett genomgående tema en stark *individualism* — Manns ideologiska ståndpunkt karaktäriseras av Tingsten som en apolitisk individualism, och för en sådan ståndpunkt var under det första världskriget den konservativa nationalismen en naturlig uttrycksform, menar Tingsten (a.a., s. 462—63), medan samma apolitiska individualism, när den ställdes inför nazismens ohöljda antiintellektualism och auktoritetstro, uppfordrar Mann till kamp mot den typ av politiskt förtryck som nazismen representerar och för honom närmare de ideal han tidigare bekämpat (a.a., s. 471). Tingsten använder sig i Mann-essän således av ett skönlitterärt material för att belysa en personlig utveckling, som emellertid inte, vilket Tingsten påpekar, enbart begränsar sig till Thomas Manns person, och så till vida utgör Tingstens studie av Mann ett bra exempel på ett väl genomfört försök att förstå liv genom dikt.

En litteratursociologisk infallsvinkel som liknar Tingstens, låt vara att den genomförts i större skala, representeras av Leo Lowenthal, som inleder sin bok *Literature & the Image of Man* med följande deklaration:

> Through an analysis of the works included in this volume, an image may be formed of man's changing relation to himself, to his family, and to his social and natural environment (Lowenthal, 1966, s. ix).

Genom analys av litterära verk är det alltså, menar Lowenthal, möjligt att erhålla kunskap om människans förhållande till sin omgivning, dvs. kunskap om sociala förhållanden eller livet i den vida mening jag här givit den termen. Detta antagande av Lowenthal bottnar i en bestämd uppfattning om litteraturens karaktär. Litteraturen framstår för Lowenthal som en "scen", där människors beteende i konkreta situationer framställs på ett sådant sätt att andra människor får möjlighet att granska och värdera detta beteende. Invändningen, att det som händer i litterära verk dels inte särskilt ofta kan underkastas empirisk prövning och dels ganska ofta är en subjektiv redogörelse, är i det här sammanhanget ovidkommande. Det är inte de enskilda händelserna eller personernas representativitet eller realitet som är det intressanta. I centrum för Lowenthals intresse står i stället de litterära personernas *föreställningar* och *överväganden*, och det är arten och halten av dessa som skall granskas.

Litteraturens värde ligger således i att den demonstrerar *förhållningssätt* till verkligheten, och det är genom att tillhandahålla dessa förhållningssätt som litteraturen lär oss något om livet:

> Because the writer is not so much concerned with objects, events, or institutions as with attitudes and feelings which his characters have about them, any social och political "bias" he may have is far from the severe handicap that it would appear to be at first sight. Man is born, strives, loves, suffers, and dies in any society, but it is the portrayal of *how* he reacts on these common human experiences that matters, since they almost invariably have a social nexus (a.a., s. xi).

Lowenthals analys av Ibsens författarskap utformar sig till en sammanfattning av den enskildes dilemma i en värld som inte längre kan uppfylla utilitarismens och liberalismens löften om frihet och lycka åt alla. Varje område av livet, även de mest privata sfärerna, genomsyras av maktkamp, svikna förhoppningar och slutligen misslyckanden. Ibsen uppträder, säger Lowenthal, som en domare över sin tid, och hans utslag är fällande: boven i dramat är den slappa liberalismen, som gör det helt i sin ordning att den enes framgång kan ske på den andres bekostnad. Den individualistiska människosyn som dominerat ända sedan romantiken uppfattas inte av Ibsen som en möjlighet till självförverkligande, utan som en källa till ensamhet, isolering och vilsenhet — i Ibsens dramatik är ensam ingalunda stark. Den i sista hand skyldige i Ibsens livssyn är det omänskliga samhälle som i stället för att tjäna individen blivit ett hot mot denne. Den pessimistiska sekelskiftesstämningen hos Ibsen, påpekar Lowenthal, pekar fram mot den väg som Europa slog in på under 1930-talet — en väg som, menar Lowenthal, faktiskt föregrips av en annan norsk författare, nämligen Knut Hamsun.

Lowenthal tar i anslutning till Hamsun upp en diskussion av hur människans förhållande till naturen förändrats och hur denna förändring kan avläsas i litteraturen. Hos Ibsen representerar naturen en slags motvikt till det urbana och industrialiserade samhället dit man kan bege sig för att lätta på trycket från samhällets krav. Naturen framstår här som ett komplement till samhället,

som ett andningshål för den i jakten på framgång hårt pressade människan.

Hamsun företräder en annan natursyn. För honom representerar naturen inte längre endast en möjlighet vid sidan av samhället. För Hamsun är naturen det enda verkliga alternativet till det småborgerliga och liberala samhället. Endast genom att underkasta sig naturen och dess lagar, bli ett med naturen, kan människan kasta av sig de sociala bojorna och vinna full frihet. Lowenthal menar att denna förändring i människans uppfattning av sitt förhållande till sin omgivning, som finns klart uttryckt i Hamsuns författarskap, är av central betydelse för förståelsen av de auktoritära ideologier som växte fram i Europa senare under 1900-talet.

Lowenthals analys är värd att uppmärksammas av åtminstone två skäl. Dels är den en intressant illustration till litteraturens roll som diagnostiskt instrument, och följaktligen en demonstration av litteraturstudiets karaktär av samhällsundersökning. Betraktad på det sättet framstår litteraturen som ett viktigt socialt faktum — ett faktum som just i kraft av sin betydelse förtjänar samhällsvetenskapligt intresse. För det andra erbjuder hans resonemang en metod för litteratursociologiskt studium. Vad Lowenthal i själva verket gör är ju att han undersöker litteraturen i ljuset av de hypoteser och teorier om verkligheten som samhällsvetare och samhällsfilosofer tillhandahåller. Litteraturen är för Lowenthal, kan man säga, den empiriska verklighet mot vilken han prövar vissa antaganden om samhällets väsen och människornas förhållande till samhället och naturen. Men den iakttagelsen gör oss också uppmärksamma på svagheten i Lowenthals analys. Diskussionen av Ibsen kunde, som jag ser det, föras längre och fördjupas genom att knytas fastare till den sociologiska traditionen. Många av de problem Lowenthal där tar upp har ju sedan länge stått i centrum för sociologisk teoribildning. Alienations- och anomiproblematiken kunde således förankras hos Marx respektive Durkheim och föras vidare över deras efterföljare. Kritiken av liberalismen och kapitalismen är ett återkommande tema under 1800-talet, och i skiftande former uppträder det hos Saint-Simon och Comte och hos Weber och Sombart. Antiintellektualismen och det auktoritära draget hos Hamsun har en motsvarighet hos en sociolog som Pareto.

*

Om således Colin Wilson använder litteraturen som en indikator på samhälleliga "tillstånd", så kan Tingsten och Lowenthal sägas företräda uppfattningen av litteraturen som ett uttryck för *teorier* eller *föreställningar* om den sociala verkligheten och människans situation. I båda fallen framstår litteraturen som en slags ställföreträdande verklighet — och hur detta skall förstås skall jag strax försöka ange — och inte som, vilket t.ex. är fallet med Cosers synsätt, som en slags sekundärdata om livet. Detta är en väsentlig skillnad, ty beroende på hur man uppfattar litteraturen blir helt olika frågor

aktuella. För Colin Wilson och Leo Lowenthal är huvudfrågan vad litteraturens vittnesmål *betyder* för vår förståelse av livet, medan den andra litteraturuppfattningen ställer frågan om litteraturens *trovärdighet* i centrum. För Wilson och Lowenthal blir således inte frågan om huruvida litteraturen uppfyller de krav på reliabilitet och validitet som man brukar ställa på empiriska undersökningar aktuell. Deras huvudfråga gäller alltså inte litteraturens förhållande till samhället, utan frågan om idéernas betydelse för vår samhällsuppfattning. Det är i den meningen som jag vill se deras litteratursociologi som ett försök att studera livet genom litteraturen.

Vilka konsekvenser har då denna litteratursyn för litteratursociologin? Francis Merrill har givit en intressant, och för den fortsatta undersökningen fruktbar, formulering av det litteratursociologiska perspektivet. Efter att ha förklarat att frågan rörande litteraturens förhållande till samhället på vår nuvarande kunskapsnivå inte är möjlig att besvara, vilket förefaller vara ett rimligt omdöme, skriver Merrill:

> ... this essay suggests another approach to the sociology of literature. This is that literature be viewed as social interaction in imagination, whereby the possibilities of human behavior are explored in depth (Merrill, 1967, s. 650).

Ett sådant synsätt implicerar en upplevelse av litteraturen *som om* den var livet självt, vilket i sin tur aktualiserar gränsdragningen mellan samhällsvetenskaplig rapportering och litterär. Vilken, kan man nämligen fråga sig, är i så fall skillnaden mellan en skönlitterär bild av livet och en samhällsvetenskaplig, och, för den händelse det är en bestämd skillnad, när skall den ena eller den andra användas? Merrill tangerar det problemet, men utan att komma till någon annan slutsats än att hans förslag inte får uppfattas så att han tänker sig ett litteraturstudiet kan ersätta samhällsvetenskapligt studium — utom i ett avseende. Merrill framhåller nämligen att den skönlitteräre författaren har möjlighet att göra en sak som sociologer många gånger är förhindrade att göra, nämligen experiment:

> One of the basic difficulties of the social sciences as scientific enterprises is their inability, by and large, to experiment...
>
> The novel offers one way out of this methodological impasse. The novelist does, in a way, what the sociologist is unable to do—namely, present people in group situations where they can play a variety of roles (Merrill, 1967, s. 653—54).

Denna intressanta iakttagelse reser emellertid två problem. Det första gäller litteraturens status som dokument över mänskligt beteende och mänskligt samspel. Frågan gäller naturligtvis hur pass stora krav på realism och, om man så vill, empirisk prövbarhet vi bör ställa på de litterära verk som på detta sätt används som experimentalfält. Det andra problem, som Merrills ansats aktualiserar, gäller den interaktionistiska metoden. För att Merrills förslag skall kunna förverkligas, för att litteraturen skall kunna användas för ett slags experiment i fantasin, så måste den symboliska interaktionismen kunna accepteras som beteendevetenskaplig metod.[13]

Inför Merrills resonemang om litteraturen som källa till kunskap om livet kan man med fog fråga sig vilken specifik möjlighet, utöver den "experimentella", som litteraturen erbjuder, när det gäller att öka vår förståelse av livet och vår situation. Richard Hoggart tillstår, i likhet med Merrill, att det är svårt att exakt definiera på vilket sätt litteraturen belyser livet, och vidare ansluter sig även Hoggart till uppfattningen att litteraturen inte kan ersätta andra, t.ex. vetenskapliga, källor, men Hoggart tar ytterligare ett viktigt steg, när han deklarerar att inte heller den vetenskapliga ansatsen är tillfyllest när det gäller att belysa livet i alla dess skiftningar:

> Good Literature re-creates the sense of life, its weight and texture. It re-creates the experiential wholeness of life—of the life of emotions, the life of the mind, the individual life and the social life, the object-laden world...
>
> Good literature re-creates the immediacy of life—that life was and is all these things, *all at once*...
>
> Most important of all, literature seeks a new kind of wholeness—to trace the pattern or movement that can lie behind the apparently inchoate details of life (Hoggart, 1966, s. 278).

För Hoggart består således litteraturens särart i dess unika förmåga att teckna en kvalitativt fullödig bild av livet i dess helhet, och att göra det på ett sådant sätt att läsaren får en möjlighet att uppleva det som om han eller hon levde med i den verklighet litteraturen skapar. Hoggarts huvudargument för litteraturen som källa till kunskap om livet, i vid mening, är alltså den möjlighet till *empatisk förståelse* som litteraturstudiet skänker (jfr. Larsen, 1951, s. 101).

Hoggart bemöter själv invändningen, att litterära verk inte på samma sätt som vetenskapliga framställningar kan göra anspråk på att tillhandahålla kunskap om verkligheten. Hans invändning består av två argument, där det första, som tillbakavisar uppfattningen att det endast skulle finnas en väg till kunskap, kanske är svagare än det andra, som går ut på att visa att det faktiskt finns andra vägar till kunskap än den gängse, av ett tekniskt kunskapsintresse präglade, positivismens. Hoggart hämtar sina argument från Marcuse, men enligt min uppfattning så är Habermas utläggning av det praktiska kunskapsintressets innebörd och betydelse ett betydligt bättre, och elegantare, försvar för den typ av empatisk förståelse som Hoggart menar att litteratursociologiskt studium kan skänka. Hoggarts tes, att litteraturstudiet ger en möjlighet att leva med i en "ställföreträdande" verklighet, kan mycket väl försvaras på det meta-teoretiska planet om den betraktas i ljuset av Habermas distinktioner. I den belysningen framstår också Hoggarts bestämning av litteraturens uppgift och möjligheter som en utan tvekan mycket stimulerande litteratursociologisk utgångspunkt.

2.7 En interaktionistisk litteratursyn

Ett väsentligt element i Hoggarts resonemang — och ett element som han förbigår — är det interaktionistiska. I likhet med Merrill förutsätter Hoggart

att läsaren "spelar med" i den symboliska interaktionism som det litterära verket initierar. För att förstå denna punkt i resonemanget måste vi således ägna den symboliska interaktionismen något mer än ett ytligt omnämnande.

Den symboliska interaktionismen kan enklast beskrivas som en teori om förhållandet mellan människan och hennes omgivning. Dess förgrundsgestalt är George Herbert Mead, som dog 1931, och teorin bör ses som en kontrast till den behaviorism och det stimulus-responstänkande som dominerade socialpsykologin kring sekelskiftet. I korthet uppfattade dessa synsätt individens personlighet som sammansatt av vissa egenskaper — värden, motiv och drifter — och mänskligt beteende betraktades som resultatet av dessa egenskapers inflytande på individen; beteendet uppfattades som responser på dessa och utifrån kommande stimuli. Personligheten eller medvetenheten betraktades med andra ord som en *egenskap* hos individen, och denna egenskap antogs vidare utgöra den viktigaste *förutsättningen* för mänskligt beteende.

Det revolutionerande i Meads teori är att han så att säga vänder upp och ner på denna uppfattning. Mead betraktade inte personligheten eller medvetenheten som en förutsättning för beteendet eller över huvud taget som något som föregår detta, *utan som ett resultat av mänskligt samspel.* Med Johan Asplund (1970 a, s. 136) kan detta uttryckas så, att "social samverkan *frambringar* individens medvetande och jag."

För att möjliggöra ökad förståelse av Meads tankegång skall jag lite närmare presentera några av begreppen samt huvuddragen i hans resonemang.

Individens personlighet består, menar Mead, av de personlighetsdrag som individen under samspel med andra människor *övertar från dessa.* Mead anför bl.a. bollspelssituationen som ett exempel på denna process. En fotbollsspelare måste, för att på ett meningsfullt sätt kunna fungera som lagmedlem, göra vissa antaganden om med- och motspelarnas handlingar och därefter själv handla i enlighet med dessa antaganden. På så vis, menar Mead, kontrolleras spelarens beteende, och hans tänkande, av de andra personer som ingår i situationen:

> We get then an "other" which is an organization of the attitudes of those involved in the same process (Mead, 1952, s. 154).

Den "andre", som Mead här talar om, skall alltså inte förstås som en konkret person — även om konkreta personer, som fallet ofta är för det lilla barnet, kan spela rollen av relevant "annan" — utan som en sammanvägning och systematisering av alla de föreställningar som i en viss situation omger en människa. Om vi lämnar bollspelssituationen och förflyttar oss till en mera generell nivå och t.ex. betraktar människans situation som samhällsvarelse, så kan inte längre den relevante "andre" betraktas som summan av flera konkreta individer. Det inflytande som omgivningen utövar på den enskilde på denna mera allmänna och omfattande nivå förmedlas genom vad Mead kallar "den generaliserade andre":

> The organized community or social group which gives to the individual his unity of self may be called "the generalized other". The attitude of the generalized other is the attitude of the whole community (a.a., s. 154).

Nu räcker det emellertid inte, fortsätter Mead, att med sin egen personlighet inkorporera andra människors, eller den generaliserade andres, föreställning om den egna personen eller andra människor i omgivningen. För att utvecklas till social varelse måste individen även överta den generaliserade andres attityder till alla övriga aspekter och element av omgivningen, dvs. såväl människor som ting, händelser, föreställningar och kunskaper:

> This getting of the broad activities of any given social whole or organized society as such within the experiential field of any one of the individuals involved or included in that whole is, in other words, the essential basis and prerequisite of the fullest development of that individual's self (a.a., s. 155).

Denna förmåga att överta, och med den egna personligheten införliva, andras sätt att uppleva tillvaron i vid mening är nu inte bara, menar Mead, ett så där i största allmänhet praktiskt instrument för det dagliga livet och umgänget med andra. Förmågan att uppfatta och internalisera den helhet som den generaliserade andre utgör är också en förutsättning för tänkandet över huvud taget, ty tänkandet är för Mead detsamma som tyst konversation med tänkta med- och motaktörer:

> And only through the taking by individuals of the attitude or attitudes of the generalized other toward themselves is the existence of a universe of discourse, as that system of common or social meanings which thinking presupposes as its context, rendered possible (a.a., s. 156).

Sammanfattningsvis så är för Mead detta att äga medvetenhet detsamma som att kunna överta andras uppfattningar och attityder till ting och företeelser i omgivningen, och självmedvetenhet består således i att kunna överta, och med sig själv införliva, andras uppfattning om den egna personen och på så vis göra det egna jaget till objekt för den egna varseblivningen. Meads teori har alltså kallats interaktionistisk, därför att den så starkt betonar den betydelse som relationerna eller interaktionen mellan människorna har. För Mead existerar således inga isolerade "jag" — individens personlighet bottnar ytterst i hennes förhållande till andra människor.

Meads tankegångar, som således emanerar från början av 1900-talet, har under mellan- och efterkrigsåren levat på undantag och i skuggan av den dominerande strukturfunktionalismen. I den mån Meads tankegångar använts så har det varit på socialpsykologins område. Under 1960-talet har den symboliska interaktionismen emellertid aktualiserats på nytt och då också slagit igenom på det allmänsociologiska området. Skälen till detta är kanske svåra att entydigt fastställa, men en bidragande orsak har säkert varit den intellektuella kris som satt sin prägel på sociologin i Amerika och Europa under de senaste tio åren, och som inneburit att man sökt sig fram efter andra vägar än den dominerande funktionalismens. Till den problematiska sociologin får jag emellertid anledning att återkomma senare.[14]

En av dem som gått i spetsen när det gällt lanseringen av Mead är Herbert Blumer. Denne har — utan att, som han själv säger, försöka demonstrera validiteten i Meads teori — sökt påvisa fräschheten och fruktbarheten i Meads resonemang och framför allt de sociologiska implikationerna av Meads ursprungligen mer socialpsykologiska och, kanske någon vill säga, socialfilosofiska analys.

Blumers utgångspunkt är att även om Mead inte själv formulerade sin teori som en teori om det mänskliga samhället som helhet, så är det ändå möjligt att ur hans resonemang extrahera en sådan. Jag skall inte ta upp Blumers konception av Meads teori i dess helhet, men däremot dröja något vid de synpunkter hos Blumer som, enligt min uppfattning, har speciell relevans för frågan om interaktionismen som litteratursociologiskt betraktelsesätt.

Blumer tar fasta på Meads tanke, att människans självmedvetenhet bottnar i hennes förmåga att göra sig själv till objekt för sin varseblivning. Blumer betonar dock starkare än Mead denna förmågas betydelse vad gäller människans möjligheter att handskas med verkligheten i stort:

> In short, the possession of a self provides the human being with a mechanism of self-interacting with which to meet the world—a mechanism that is used in forming and guiding his conduct (Blumer, 1971, s. 235).

Meads teori implicerar, om den ges denna formulering, en bestämd människouppfattning, och frammanar bilden av människan som en medveten och reflekterande varelse med förmåga att välja sitt handlingssätt. Det är en bild av människan som starkt skiljer sig från dels 1800-talets mekanistiska människouppfattning (Taine) och från den psykologiska reduktionism som präglar såväl behaviorismen som Freuds teorier och dels den historiska materialismens människouppfattning. Vill man idéhistoriskt försöka karaktärisera Meads människouppfattning, så ligger det nära till hands att betrakta den som romantisk:

> As these illustrations show, the process of self-interacting puts the human being over against his world instead of merely in it, requires him to meet and handle his world through a defining process instead of merely responding to it, and forces him to construct his action instead of merely releasing it (a.a., s. 235).

Blumer utvinner emellertid inte endast en bestämd människouppfattning ur Meads teori, utan även en samhällsuppfattning:

> ... the essence of society lies in an ongoing process of action—not in a posited structure of relations (a.a., s. 240).

Denna samhällsuppfattning skall framför allt uppfattas som ett alternativ till strukturfunktionalismens sätt att uppfatta samhället som "uppbyggt" av roller, positioner och sociala system, vilka hålls samman till en helhet av mer eller mindre universella normsystem, men den avviker naturligtvis också från den samhällsuppfattning som beskriver samhället som ytterst sett en kamp mellan olika klasser eller maktgrupper. Meads samhällsuppfattning, såsom

Blumer framställer den, har mycket gemensamt med den organiska samhällssyn som sociologin övertog från naturvetenskaperna, men den avviker från denna så till vida att den är mindre deterministisk. Samhället framställls inte som en organism som obönhörligen är underkastad vissa lagar, utan som en i allra högsta grad levande organism.

Den symboliska interaktionismen kan således sammanfattningsvis betraktas som ett teoretiskt system, som framför allt innebär tre saker. För det första är den en teori om människoblivandet. Utgångspunkten för Mead, och hörnstenen i teorin, är beskrivningen av hur människor blir sociala varelser. För det andra, och det är en följd av det föregående, så implicerar denna socialisationsteori bilden av människan som *fri inom de gränser som den generaliserade andre drar upp.* Det medvetna jaget är den i sista hand kontrollerande instansen, och människans möjlighet till ökad frihet är, måste slutsatsen bli, avhängig hennes förmåga att utvidga sin självmedvetenhet. Detta utvidgande kan, om Meads utgångspunkt accepteras, endast ske genom att *individen låter en större del av omgivningen komma till tals i den tysta konversation som tänkandet utgör.* För det tredje, slutligen, har Meads uppfattning av de grundläggande mänskliga processerna konsekvenser för samhällsuppfattningen. I stället för att beskriva samhället som ett statiskt system som bäst bestäms genom att de enskilda delarna definieras, utpekar Mead och Blumer de mänskliga relationernas dynamiska och processuella karaktär som den fundamentala samhällsegenskapen.

*

Här kan vi återvända till vårt huvudproblem i detta avsnitt, nämligen frågan om på vilket sätt ett interaktionistiskt perspektiv kan tillföra litteratursociologin något värdefullt. För att söka besvara den frågan vill jag rekapitulera några av de avslutande synpunkterna i det första kapitlet. Min diskussion av litteraturvetenskapens problem och litteratursociologins möjligheter utmynnade i att den uppgift jag förelagt mig gavs en övergripande formulering, nämligen: hur skall ett litteratursociologiskt studium bedrivas när syftet är att belysa förhållandet mellan å ena sidan människorna och deras handlingar och å den andra historien, samhällsförändringen?

I det resonemang som förde fram till den frågan spelade framför allt en samhällsvetenskaplig tänkare en framträdande roll, nämligen Jürgen Habermas. Det resonemang hos Habermas som jag anknöt till rör ytterst den mänskliga kunskapens karaktär, och Habermas anvisar ett synsätt, som gör det möjligt att ringa in det strategiskt problematiska i positivismens föregivna objektivitet. Jag drog därav den slutsatsen, att litteratursociologin, för att bli en vetenskap om livet, måste söka sig bort från det tekniska kunskapsintresse som dominerat disciplinen och orientera sig mot ett praktiskt kunskapsintresse.

Hos T.S. Eliot fann jag en litteraturbestämning, som, om den ges en sociolo-

gisk formulering, är möjlig att förena med ett praktiskt kunskapsintresse: författaren framstår som en förbindelseman och litteraturen utgör en förbindelselinje till den historiska traditionen. Den idé hos Habermas, till vilken jag vill knyta denna litteraturbestämning, är att människan endast kan förstå sig själv och sin historiska situation om hon förstår andra människor och andra historiska situationer. Nyckeln till denna sammankoppling mellan två idéer med i andra avseenden ganska olika bakgrund återfinns i den interaktionistiska formulering jag gav Eliots resonemang.

Dessa synpunkter gjorde det rimligt att ställa den övergripande fråga som jag lät avsluta det första kapitlet. Den frågan implicerar naturligtvis, vilket lätt inses, en bestämd uppfattning om litteratursociologins uppgift. I föreliggande kapitel har jag sökt ge en systematisk översikt av den litteratursociologiska verksamheten sådan den bedrivits, och det är nu dags att jämföra de former av litteratursociologi jag urskiljt med den uppgift jag vill tillskriva litteratursociologin. Denna uppgift innehåller två distinkta moment: dels skall litteratursociologin svara mot ett praktiskt kunskapsintresse och dels skall den i första hand kasta ljus över livet, dvs. belysa problem som gäller människans situation och förhållanden.

Av de diskuterade litteratursociologierna är det endast den som söker förstå liv genom dikt som omfattar dessa två moment. Innebörden av dess praktiska kunskapsintresse utvecklade jag ytterligare genom att tolka denna litteratursociologiska variant i termer av Meads symboliska interaktionism. Interaktionismen är dock inte enbart en metodologisk strategi: den är också en teori om människan och hennes förhållande till sin omgivning, och i den kapaciteten utgör interaktionismen ett argument *för* — inte bara en komplettering till — det synsätt Habermas och Eliot representerar. Den symboliska interaktionismen innebär med andra ord en samhälls- och beteendevetenskaplig formulering av det som hos Habermas är ett vetenskapsfilosofiskt problem och hos Eliot ett litteraturteoretiskt. Meads terminologi och modell över människoblivandets process möjliggör, menar jag, en sociologisk diskussion av dessa problem.

I interaktionistiska termer skulle således litteraturen kunna sägas utgöra en del av den verklighet ur vilken den generaliserade andre utvecklas. Litteraturen fungerar som en slags ställföreträdande verklighet med vilken vi kan etablera vissa relationer ur vilka vi sedan kan avläsa andra människors sätt att uppfatta den historiska tradition som vi själva är en del av. Den symboliska interaktionismens förtjänst ligger således i att den *dels* ger ett svar på frågan om litteraturens ontologiska status och *dels* tillhandahåller en modell över hur litteraturen fungerar. I så måtto representerar interaktionismen ett sätt att besvara frågan om hur litteraturen kan tänkas lära oss något om livet.

Detta betyder naturligtvis inte att interaktionismen är fullständigt problemfri eller att jag besvarat alla frågor kring den — om så vore fallet stod, kan man säga, min uppgift inför sin avslutning. Även om vi accepterar Meads beskrivning av den *process* varigenom människor skapar sig och utvidgar sin

medvetenhet, så kvarstår frågan om hur denna process över huvud taget kommer till stånd. Vilka är, i korthet, förutsättningarna för att den symboliska interaktionen med omvärlden skall initieras? Det är en viktig fråga, och den vill jag försöka ta mig an i avsnitt 4.5, där jag avser att teckna konturerna av vad som kunde kallas en humanistisk sociologi.

3. Teorier om förhållandet mellan litteratur och samhälle

I det föregående kapitlet konstaterades vid ett par tillfällen att litteratursociologiska argument i hög grad är avhängiga teorier om förhållandet mellan litteratur och samhälle. Det gäller t.ex. för den typ av litteratursociologi som söker förklara liv ur dikt. Därvid ställs forskaren ganska snart inför frågan om hur tillförlitlig litteraturen är som källa till kunskap om livet, dvs. frågan om hur pass troget litteraturen avspeglar samhället. Problemet litteratur-samhälle aktualiserades också i samband med diskussionen av den kunskapssociologiska varianten av litteratursociologin (avsnitt 2.5).

Ett genomgående tema för det litteratursociologiska studiet har också varit förhållandet mellan litteratur och samhälle. Den fråga som Madame de Staël ställde och sökte besvara gällde, som vi sett, litteraturens förhållande till samhället: i vilket avseende och i vilken grad påverkar litteraturen samhället, och på vilket sätt påverkar samhället litteraturen. Det är dock tveksamt om den litteratursociologiska forskningen kommit särskilt långt i sina försök att klargöra sambandet mellan litteratur och samhälle.[1]

I föreliggande kapitel vill jag diskutera några av de teoretiska resonemang om förhållandet mellan litteratur och samhälle som efterhand utkristalliserat sig. Den litteratursociologiska diskussionen har nämligen kommit att kretsa kring några bestämda hypoteser om relationen litteratur-samhälle. Ruth Inglis urskiljer således:

> ... two general points of view which I call the "reflection theory" and the "social control theory". Succinctly, the reflection theory holds that literature *reflects* society; the control theory, that it shapes society (Inglis, 1938, s. 526).

Nu representerar inte dessa teorier två alternativa eller konkurrerande synsätt. Snarare handlar de om olika saker. Speglingsteorin riktar intresset mot frågan om samhällets inflytande på litteraturen, medan kontrollteorin i stället behandlar litteraturens inflytande på samhället.

Inglis påpekar, att kontrollteorin hävdar att litteraturen formar samhället. I själva verket finns det skäl att, som Milton Albrecht gör, hålla isär den kontrollerande och den formande funktionen. Albrecht urskiljer följaktligen tre hypoteser om förhållandet mellan litteratur och samhälle:

> One hypothesis is that literature "reflects" society: its supposed converse is that literature influences or "shapes" society. A third hypothesis is that literature functions socially to maintain and stabilize, if not to justify and sanctify, the social order, which may be called the "social control" theory (Albrecht, 1954, s. 425).

Utöver speglingsteorin, som således handlar om samhällets inflytande på litteraturen, så måste vi räkna med att litteraturens inflytande på samhället

kan anta två former: förändrande och kontrollerande; jfr. Hallen (1966, s. 13).

Frågan om litteraturens möjligheter att påverka samhällsutvecklingen måste vara en centralt intresse för såväl litteratursociologer som författare och kritiker. Att föreställningen om litteraturen som ett instrument för samhällsförändring är utbredd, men också en källa till motsättningar, finns det åtskilliga belägg för.[2] Innan jag går över till en diskussion av frågan om litteraturens inflytande på människor och samhällen är det emellertid motiverat att något granska speglingsteorins innebörd, dvs. undersöka frågan om samhällets inflytande på litteraturen. Det sätt varpå man tillämpar speglingsteorin vid analysen av litterära verk har nämligen betydelse för bedömningen av det litterära verkets möjligheter att utöva inflytande på samhällsutvecklingen.

3.1 Speglingsteorin

Om speglingsteorins enda innebörd är att litteraturen på något sätt avspeglar samhället, så är den klart olämplig som förklaringsmodell när det gäller litteraturens förhållande till samhället. Det beror på att all litteratur i en mening är en avspegling av det samhälle och den tid där den skapas. Den litterära metoden innebär ju, kort sagt, att något berättas, och för att detta skall bli begripligt måste författaren inordna sitt sätt att berätta under de kulturella, historiska och sociala referensramar som präglar hans samtid. Att begripa ett meddelande innebär ju att relatera meddelandet till en redan förefintlig struktur av erfarenheter.

Att vi i dag begriper, eller åtminstone upplever oss begripa, vad t.ex. Homeros eller Shakespeare säger till oss beror på att vi har vissa saker gemensamt med dessa författare. Men det är inte frågan om någon fullständig gemenskap. I takt med att den historiska och sociala situationen förändras, så förändras också innebörden hos de litterära verken. Det är i själva verket av det skälet som man med visst fog kan säga att litterära verk "lever". Att litterära verk lever beror således inte på pietet eller ett ängsligt vårdande av kulturarvet, utan på att de har aktualitet, dvs. speglar förhållanden och problem som fortfarande är giltiga. Det i sin tur bottnar inte i att vissa författare var förutseende, utan i att vissa förhållanden och problem i samhället och bland människorna är, om inte eviga, så dock synnerligen långlivade.

Möjligen kan det ibland vara svårt att förstå i vilket betydelsetillskrivande sammanhang litterära verk skall placeras, och detta problem uppstår framför allt när vi konfronteras med litterära verk som överskrider gränserna för vår egen erfarenhet. Jean Paul Sartre har påpekat att litteraturen, för att fungera, måste vara "naturligt hänsyftande" (Sartre, 1970, s. 65), och han fortsätter:

> Läsaren, jag vänder mig till, är alltså ingen Micromégas och ingen Ingénu och heller inte någon Gud Fader... Jag avtäcker några av universums aspekter för honom. *Jag använder mig av det*

han vet för att lära honom något om det han inte vet... Alla konstverk innehåller på detta sätt också bilden av den läsare eller betraktare som de är avsedda för (a.a., s. 66—67, min kurs.).

Författaren måste således förutsätta vissa saker om läsaren. Han måste bilda sig en uppfattning om läsarens referensram och använda sig av den när han formulerar sitt meddelande. Denna referensram existerar utanför det litterära objektet och består i sista hand av den historia som författaren och hans läsare har gemensamt.

För att således läsaren skall begripa vad författaren säger måste läsaren kunna kräva, att det som utspelar sig i litteraturen åtminstone i princip kunder vara verkligt. Den litterära verkligheten måste framstå som en *möjlig* verklighet (jfr. James, 1956, s. 5). Av det skälet måste all litteratur vara en avspegling av den verklighet som författaren och läsaren har gemensamt, och just av det skälet är det mindre fruktbart att arbeta med speglingsteoretiska resonemang i syfte att förklara litteraturens speciella karaktär eller, om man så vill, dess ontologiska status. Däremot är det givetvis en intressant uppgift att försöka klargöra vad det är för verklighet som litteraturen avspeglar, och sådana analyser är också ganska vanliga inom litteraturforskning och litteraturkritik.

Ett gott exempel på tillämpningen av en speglingsteoretisk analys med den ambitionen utgöres av Ian Watts briljanta diskussion av Defoes roman *Robinson Crusoe* (Watt, 1964 b). Rousseau hade uppfattat berättelsen om Robinsons liv och äventyr som en bekännelse till det enkla och naturriktiga livet, som en hyllning till det praktiska och manuella arbetet och som ett uttryck för ytterligare ett av hans ideal, nämligen individualismen. Rousseaus uppskattning av Defoes roman framgår av att den enda bok som Rousseau menar att Émile skall läsa är just *Robinson Crusoe*. Watt anknyter till Rousseaus tolkning av Defoes roman, men belyser därefter steg för steg att *Robinson Crusoe* kan ges en helt annan innebörd än den Rousseau tillskriver romanen. Enligt Watt bör *Robinson Crusoe* snarast uppfattas som en hyllning till den privata företagsamheten och som en skildring av kolonialism och imperialism snarare än som en bekännelse till det "naturliga" livets välsignelser. Watt skriver:

> But the vocations are different and indeed contradictory. The primitive setting of the island which is Rousseau's goal is only a starting point of Crusoe. He finds himself on a desert island, but has no intention of letting it remain as such. Rousseau wanted to flee the complication and corruption of the town, to take refuge in a solitary pastoral retreat: Defoe's solution of the dilemma is much more representative of our culture. If the pace gets to fast at home, go overseas—not to the pastoral retreats but to colonies... The new cultures hero's task is done only when he has taken possession of his colony and stocked it with an adequat labor force... But this is the ultimate message of Defoe's story. The most desolate island cannot retain its natural order: wherever the white man brings his rational technology there can only be manmade order, and the jungle itself must succumb to the irresistible teology of capitalism (a.a., s. 155).[3]

Speglingsteorins förtjänst ligger således i att den riktar intresset mot den

verklighet som litteraturen avspeglar, och de forskningsmässiga frågeställningar som speglingsteorin, använd på det sättet, ger upphov till är inte i första hand litteraturteoretiska utan samhällsvetenskapliga. En speciell tillämpning av det speglingsteoretiska antagandet utgöres också av det samhällsstudium som bedrivs med skönlitteraturen som källmaterial. Så har i Sverige Lars Furuland studerat ett socialt fenomen, statarna, utifrån litterära dokument. Ett annat exempel på en speglingsteoretisk tillämpning utgöres av den tidigare nämnda antologin som sammanställts av Lewis A. Coser som har titeln *Sociology through Literature*, och där Coser i förordet uttryckligen skriver att syftet med de anförda texterna är att använda litteraturen för att nå kunskap om samhället snarare än att belysa den litterära produktionens sociala avhängighetsförhållanden (se Coser, 1963).

Den speglingsteoretiska grundsynen har spelat en viktig roll för pionjärerna inom vad som brukar kallas den marxistiska litteraturkritiken (se t.ex. Aspelin, 1970 a, s. 11 och Helander, 1970, s. 5), och inom denna tradition har också begränsningarna hos speglingsteorin tydligast framträtt. Aspelin sammanfattar utvecklingen fram till Lukács på följande sätt:

> Kopplingen mellan litteratur och samhälle görs ofta mycket snabbt, utifrån ibland högst tillfälliga kunskaper och med förbiseende av det komplicerade nät av förmedlingar som alltid finns: litteraturen ses som en "spegel" av samhället, de litterära uttrycken ges en "sociologisk ekvivalens" (uttrycket är Plechanovs) i samhällets klassförhållanden. Samtidigt sker en förskjutning från den deskriptiva aspekten till den normativa. Det är inte nog att dikten speglar samhället och klasskampen, den *ska* spegla verkligheten på *ett visst sätt* och uttrycka ett visst innehåll som anses det riktiga enligt "den rätta klasståndpunkten"... Resultatet blir en teoretisk treenighet: spegelteorin, "reduktionismen" (dvs. tendensen att reducera litteraturen från dess specifika nivå till den socioekonomiska och/eller politiska) samt det normativa kravet på partitagande efter en postulerad "riktig klasståndpunkt" (Aspelin, 1970 b, s. 22).

Bundenheten till den speglingsteoretiska doktrinen låter oss också förstå den uppskattning som den realistiska 1800-talsromanen rönt bland marxistiska kritiker. När Engels karaktäriserar Balzacs författarskap som "en av realismens största triumfer" (Marx & Engels, 1971, s. 53), så är hans argument det, att Balzac, trots sina sympatier för adeln, förmått ge en

> förträfflig realistisk-historisk bild av den franska societeten, när han i form av en krönika nästan år för år från 1816 till 1848 skildrar den uppåtstigande bourgeosins allt häftigare framstötar mot adelssamhället (a.a., s. 52).

Som den kanske mest betydelsefulla av de marxistiska litteraturkritikerna och litteraturteoretikerna framstår Georg Lukács, men inte ens denne lyckas göra sig helt fri från de dogmatiska inslagen i den marxistiska speglingsteorin när han konfronteras med "avantgardister" och "modernister" (Aspelin, 1970 b, s. 23). När det gäller en författare som Franz Kafka, vars författarskap måste sägas representera ett överskridande av sin tids litterära konventioner, så leder Lukács tillämpning av den speglingsteoretiska modellen till ett starkt fördömande av Kafkas litterära metod. Aspelin (1970 b) och Helander (1970)

har sammanfattat den marxistiska Kafka-debatten, och här skall jag koncentrera mig på speglingsteorins principiella begränsningar vid sådana fall av överskridanden som Kafka och, för att nämna ytterligare några exempel, Samuel Becket och Alain Robbe-Grillet representerar.

Speglingsteoretikerna arbetar således utifrån antagandet att dikten speglar samhället. Denna hypotes är i princip prövbar, varvid man således har att jämföra den litterära bilden med dess förlaga. Men nu är ju litteraturens förlaga, dvs. verkligheten, inte åtkomlig annat än genom någon form av intellektuell bearbetning, dvs. historieskrivning eller sociologi eller annan samhällsforskning. Speglingsteorins validitetskriterium måste således utgöras av en sådan bearbetning eller, med andra ord, av en *samhällsuppfattning* eller *teori* om verkligheten. Vid en speglingsteoretisk analys har forskaren att jämföra den samhällsuppfattning som det litterära verket uttrycker med någon annan samhällsuppfattning — inte med verkligheten "i sig".

Engels, och senare Lukács, positiva omdömen om Balzac är ett resultat av att den samhällsteori som låter sig utvinnas ur Balzacs författarskap sammanfaller med Engels och Lukács teori. De tar ställning till och värderar Balzac *som om han vore samhällsvetare*, och de delar den historiesyn och samhällsteori som Balzac, eventuellt omedvetet, givit uttryck för. När det däremot gäller Kafka så accepterar till en början inte Lukács dennes verklighetsbild. För Lukács framstår Kafka som en, om man vill, "dålig" samhällsvetare, och Lukács tillbakavisar den samhällsteori som Kafkas romaner uttrycker. Detta är ett klart fall av den reduktionism som Kurt Aspelin talar om: Lukács förmår inte frigöra sig från den marxistiska speglingsteorins postulat och avhänder sig därmed möjligheten att diskutera just den verklighet som Kafkas romaner speglar och undersöka huruvida Kafkas verklighetsuppfattning kan tillföra andra uppfattningar något nytt och kanske värdefullt. Sådana Kafkaanalyser har emellertid senare genomförts inom ramen för den marxistiska litteraturkritiken, varvid man upptäckt, fortfarande inom ramen för en speglingsteoretisk modell, vad Kafka egentligen sökte beskriva, nämligen den alienerade nutidsmänniskans fångenskap i ett mäktigt samhällsmaskineri (se Aspelin, 1970 b, s. 27—29).

Det intressanta med Kafka är således att han lär läsaren något nytt om samhället, även om detta "nya" i och för sig redan fanns i samhället när Kafka började skriva. I en ganska trivial mening är självfallet Kafkas romaner avspeglingar — Kafka skapade inte alienationen eller de faktorer som orsakar den, han inte ens upptäckte dem — men han formulerade en meningsfull bild av dem, och han kommunicerade denna bild till andra människor, och den intressanta frågan handlar naturligtvis om vad de kunskaper om samhället som Kafkas romaner speglar betyder för människan och därmed också för samhället.

Speglingsteorins förtjänst ligger alltså i att den riktar intresset mot det inflytande som verkligheten (samhället, historien) har på litteraturen. I en

mening är litteraturen alltid en avspegling, och det måste den vara för att bli begriplig. Litteraturen, och följaktligen författarskap, är i själva verket en speciell form av *teoretiserande* om verkligheten, även om detta teoretiserande inte är underställt precis samma regler som vetenskapligt teoretiserande. Teoretiserande verksamhet nödvändiggörs av det förhållandet att det finns olika uppfattningar om verkligheten. Förelåg inga sådana meningsmotsättningar vore teoretisk verksamhet onödig. Teoretiserandet implicerar av det skälet konfrontation och diskussion. I den litterära situationen möts författarens och läsarens teorier om verkligheten — inte författarens teori och den verklighet som teorin handlar om. Men en teoretisk diskussion mellan två parter förutsätter att parterna har åtminstone någonting, det må vara aldrig så litet, gemensamt. Om parterna helt saknar beröringspunkter vore det omöjligt att inleda det meningsutbyte det är frågan om. Sartre hör till dem som diskuterat detta problem, och han betonar den historiska situationen som den gemensamma basen för såväl författaren som läsaren:

> Svävande mellan den fullkomliga okunnigheten och den totala kännedomen är han [läsaren] i besittning av en definitiv utrustning som skiftar från ögonblick till ögonblick och som racker för att uppenbara hans historicitet. Men han är inget ögonblickligt medvetande och ingen ren tidlös bekräftelse på friheten. Han svävar inte över historien. Han är engagerad i den.
>
> ... Skrivandet och läsandet är två sidor av samma historiefaktum... I varje bok innefattas också ett outtalat anlitande av inrättningar och seder, av vissa former av förtryck och konflikter, ... av nedärvda beteendemönster och värden, av en hel värld som författaren och läsaren har gemensamt (Sartre, 1970, s. 66—67).

Det litteraturen speglar är, menar således Sartre, den värld och den historia som författaren och läsaren delar. Nu är "världen" och "historien" omfattande begrepp, och frågan om *vad*, mera precist, litteraturen speglar har diskuterats och besvarats på lite olika sätt. Svaren på den frågan kan emellertid, som jag ser det, grupperas i tre kategorier. Det måste dock omedelbart framhållas, att dessa tre varianter av speglingsteorin inte får uppfattas som konkurrerande teorier, där vi har att ta ställning till vilken som skall accepteras och vilka som skall förkastas. De tre varianterna bör snarast ses som heuristiska teorier, dvs. som hjälpmedel i diskussionen om litteraturens förhållande till samhället. En konsekvens av denna precisering — jag skall strax presentera de tre varianterna — är dock viktig att ha i minnet inför det fortsatta resonemanget. Vår uppfattning om samhällets inflytande på litteraturen — och denna uppfattning kommer ju till uttryck för den händelse vi väljer att arbeta utifrån en explicitgjord speglingsteoretisk formulering — har rimligtvis konsekvenser för vår uppfattning om litteraturens möjligheter att påverka samhället. Väljer vi således att betona en särskild aspekt av samhällets inflytande på litteraturen, så måste vi räkna med att det valet har en viss betydelse för vår uppfattning om litteraturens sociala roll.

Låt oss så titta på de tre varianterna av speglingsteorin. En viktig speglingsteoretisk uppfattning utgår från Marx idé om att "det materiella livets

produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget" (Marx & Engels, 1971, s. 7), och denna riktning betonar alltså de materiella och ekonomiska förhållandenas inflytande på litteraturens utformning. Hos Engels är det dock inte uteslutande fråga om en ensidig påverkan från samhällets sida, utan situationen bör snarast, menar han, uppfattas som en dialektisk process, där även litteraturen tänks återverka på den ekonomiska basen (a.a., s. 12). Engels understryker dock att litteraturens inflytande på samhället spelar en underordnad roll jämfört med de ekonomiska förhållandenas betydelse för det andliga livet.[4]

En annan variant av speglingsteorin hävdar att ett samhälles litteratur speglar vissa grundläggande drag i samhället: dess världsbild, inre väsen eller *Weltanschauung* (se t.ex. Albrecht, 1954, s. 427 och Segal, 1971, s. 258). Detta förefaller vara en grundläggande utgångspunkt för Lukács i hans litteratursociologi (se Lukács, 1970, s. 269; jfr. Hansen, 1968, s. 29—30 och Ljungdal, 1967, s. 49).

En tredje skolbildning inom speglingsteorins ram menar att litteraturen avspeglar vissa grundläggande livsvärden och moraliska idéer (se Albrecht, 1954, s. 426). Denna uppfattning återfinns hos Hippolyte Taine (1921, s.42) och hos John Hospers (1946, s. 12, 118). En intressant variant av denna speglingsteoretiska idé — intressant bl.a. därför att den haft ett visst inflytande på den ryska social-realismens estetiska teori — är Tolstojs "infektionsteori". Tolstoj beskrev konstens uppgift på följande sätt:

> To evoke in oneself a feeling one has experienced and having evoked it in oneself then by means of movements, lines, colors, sounds, or forms expressed in words, so to transmit that feeling that others experience the same feeling—that is the activity of art. Art is a human activity consisting of this, that one man, consciously by means of certain external signs, hands on to others feelings he has lived through, and that others are infected by these feelings and also experience them (citerat efter Harap, 1949, s.111).

Tolstoj förefaller ha menat att det huvudsakligen var religiösa känslor etc. som på detta sätt skulle överföras (jfr. Tolstojs sätt att teckna bilden av Pierre Besuchovs utveckling), men Louis Harap, som ansluter sig till den marxistiska grundsynen (Harap, 1949, s. 7 och kap. 1), utvidjar Tolstojs infektionsteori till att även omfatta andra idéer och känslor än religiösa (a.a., s. 112). Haraps tanke tycks vara att betrakta litteraturen som en metod att genom avspegling av idéer och känslor förena människor och stärka solidariteten dem emellan.

Så långt har diskussionen gällt samhällets inflytande på litteraturen, även om jag i det närmast föregående resonemanget närmade mig frågan om litteraturens sociala roll. Jag har konstaterat att litteraturen, för att över huvud taget bli begriplig, måste bestå av element som författaren och läsaren har gemensamt. I den meningen är all litteratur en avspegling, men under den förutsättningen, och om man vill undvika att hamna i ett helt trivialt konstaterande, blir det dock nödvändigt att gå vidare och undersöka *vad* det är i världen och historien som litteraturen avspeglar. De tre speglingsteoretiska

varianter som nyss presenterades utgör därvid de viktigaste försöken att klargöra arten av samhällets inflytande på litteraturen.

3.2 Litteraturens inflytande på samhället

I början av detta kapitel urskilde jag två antaganden om hur litteraturen kan tänkas påverka samhället, nämligen *kontrollteorin* och *förändringsteorin*. Med kontrollteoretiska resonemang avser jag i det följande sådana argument som betonar litteraturens roll som bevarande eller konserverande instans vad gäller samhällsutformningen. Förändringsteoretiska resonemang, däremot, ser i litteraturen ett medel att påverka samhällsutvecklingen och styra den i en ny riktning. Då konst och litteratur verkar genom människor förutsätter naturligtvis båda resonemangen att litteraturen besitter förmågan att påverka människors beteende. Termerna "kontroll" respektive "förändring" refererar således i det här sammanhanget till olika avsikter med det inflytande som litteraturen kan tänkas utöva.

*

Den första frågan blir då om litteraturen har förmågan att över huvud taget påverka människors beteende. Finns det t.ex. några exempel på fall där litteraturen styrt människors handlande. Denna fråga är utomordentligt svår att besvara, och några regelrätta studier på området föreligger knappast — däremot en hel del synpunkter. Harriet Becher Stowes *Onkel Toms stuga*, Upton Sinclairs *The Jungle* och Sara Lidmans *Gruva* är exempel på några texter, vilkas sociala roll diskuterats (se Furuland, 1970, s. 177—83). Furuland konstaterar dock att:

> Litteraturhistorien har inte sällan varit alltför snabb att utnämna diktare till sociala pionjärer, vilka först av alla skulle ha pekat på förekomsten av svulster i samhällskroppen... I själva verket visar alla mer omfattande granskningar av opinionsbildningen i de demokratiska staterna något annat (a.a., s. 180).

Ruth Inglis har i en empirisk undersökning försökt pröva speglings- respektive förändringsteorin. Undersökningen omfattade en jämförelse mellan å ena sidan kvinnosynen och skildringen av kvinnans situation i samhället i 420 veckotidningsnoveller och å den andra sidan de faktiska förhållandena för kvinnan sådana dessa avspeglar sig i den officiella statistiken. Inglis utgångspunkt är tanken att speglingsteorin skulle få ett visst stöd om det visade sig att de litterära hjältinnorna utgjorde en slags kopior av verkligheten, medan kontrollteorin skulle finna stöd om det kunde visas att personerna i litteraturen utgjorde en slags modeller för det levande livets kvinnor (Inglis, 1938, s. 527).

Inglis får emellertid nöja sig med att som kriterium för om den verkliga

kvinnan eller den litterära hjältinnan är förebilden använda sig av en tidsföljdsanalys, där den faktor som studeras är yrkesverksamheten. Inglis studie visar att förändringar i kvinnors grad och karaktär av yrkesarbete först inträffar i verkligheten, och att de litterära personernas yrkesverksamhet följer den faktiska med en viss eftersläpning. Inglis menar att i detta avseende avspeglar veckotidningsnovellerna verkligheten. Vidare menar Inglis att det material hon studerat även i ett annat avseende är en avspegling av det amerikanska samhället:

> The above exampel indicates that although the stories do not consistently reflect actual conditions in American life, they do mirror certain typical American attitudes and ideals, such as the tendency to take prosperity for granted, the lack of class consciousness and belief in the freedom of opportunity for everyone, the glorification of wealth and of youth and of those who entertain us. In these respects, the American pattern of values is reflected more clearly than the actual facts of American life (a.a., s. 531).

Detta är den dominerande bilden. Inglis finner ingenting som tyder på att de av henne studerade novellerna skulle "ligga före" verkligheten i något avseende:

> There is no indication that the social control theory was operating in the present investigation. No fictional changes were found which preceded actual changes (a.a., s. 531).

Här är det dock väsentligt att lägga märke till att Inglis använder termen "kontrollteori" som synonym med "förändringsteori". Hennes material visar också att några samhällsnyheter inte har lanserats av den typ av litteratur som hon studerat. Men det innebär naturligtvis inte att denna typ av litteratur inte utövar något som helst inflytande. Inglis noterar detta när hon skriver:

> In this way the stories undoubtedly encourage the preservation of the *status quo* as far as moral and social attitudes are concerned. Only in this restricted sense has the social control theory been substantiated by the present study (a.a., s. 532).

Det förefaller dock lämpligt att, som Milton Albrecht, göra en tydligare distinktion mellan "kontroll" i betydelsen av *bevarande* och i betydelsen av *påverkan i riktning mot förändring*. Gör man det så utgör Inglis material ett stöd för kontrollteorin i den första av dessa två betydelser. Materialet framstår vidare som ett stöd inte endast i "begränsad mening", utan det visar tvärtom att litteraturen kan användas i ett mycket speciellt syfte, nämligen som en metod för att vidmakthålla och förstärka vissa ideal och värderingar. En hypotes av den innebörden, men begränsad till sådana värden och ideal som rör familjelivet, var också utgångspunkten för en innehållsanalytisk studie av veckotidningsnoveller, där Milton Albrecht sammanfattningsvis konstaterade att noveller för massdistribution i mycket hög grad upprätthåller och avspeglar sociala och kulturella värden och i första hand då sådana som brukar hänföras till den amerikanska medelklassen (se Albrecht, 1956, s. 729).

Dessa slutsatser av ett par empiriska undersökningar förefaller förvisso inte särskilt sensationella, men de kan bli intressanta om de kopplas till frågan om samhällets inflytande på litteraturen. Jag beskrev i föregående avsnitt hur

speglingsteorin kunde ges tre olika formuleringar, där en av dem tryckte på att litteraturen avspeglar vissa livsvärden och moraliska ideal. Jag vill nu hävda, att om man omfattar den varianten av den speglingsteoretiska idén, så utesluter den tanken på litteraturen som en samhällsförändrande instans. Litteraturen framstår då i stället som ett ideologiskt vapen med uppgift att legitimera en viss ordning. Litteraturen blir något som kommer i efterhand och som äger en potentiell förmåga att ge ökad tyngd åt en bestämd uppsättning värden eller ett normsystem.

*

Som tidigare framhållits är det tills vidare endast möjligt att spekulera över den effekt vissa litterära verk kan ha haft på samhällsutvecklingen, och i stället för att gå in på en diskussion av konkreta texters eventuella betydelse i detta sammanhang skall jag här presentera och granska några av förutsättningarna för en diskussion av litteraturens samhällsförändrande funktion.

Först och främst måste därvid uppmärksammas, att litteraturens eventuellt samhällsförändrande effekt måste betraktas som indirekt, dvs. som verkande via människor, vilka genom litteraturen fått impulser eller direktiv att handla för att förändra. En diskussion av förändringsteorins plausibilitet måste av det skälet ta sin början i en undersökning av litteraturens förmåga att stimulera till handling.

Härvid kan två möjligheter urskiljas. Dels kan en skönlitterär text vara en direkt uppmaning till handling, och dels kan människors möte med en litterär framställning resultera i att de bestämmer sig, mer eller mindre artikulerat, för att göra något åt sin egen situation.

Den första möjligheten är i det här sammanhanget mindre intressant. Där skiljer sig inte litteraturen från andra former av uppmaningar, och effekterna av den kan, vad jag förstår, diskuteras på samma sätt som man diskuterar effekterna av t.ex. politisk propaganda, reklam eller informationskampanjer. Här har litteraturen reducerats till ett medium eller en kanal för ett bestämt budskap. Det är ett ur litteratursociologisk synvinkel mindre intressant problem.

Den andra möjligheten innebär att det hos läsaren vid mötet med litteraturen uppstår en vilja att handla för att förändra utan att den litterära framställningen i sig innehåller någon uttrycklig uppmaning i den riktningen. Det som, psykologiskt sett, utmärker denna möjlighet är att individen upplever det som om han själv skapat sig sitt handlingsalternativ, och i den situationen kan man räkna med att viljan att verkligen handla är starkare jämfört med den situationen där handlingen är ett resultat av utifrån kommande påbud. Engels har uppenbarligen varit medveten om denna psykologiska mekanism när han framhåller att det han kallar "tendensromanen" bäst fyller sin funktion när författaren avstår från att erbjuda läsaren färdiga lösningar. Engels skriver:

> Men jag anser att tendensen måste springa fram ur situationen och handlingen själv, utan att man uttryckligen hänvisar till densamma, och diktaren är inte tvungen att till läsaren överräcka den framtida historiska lösningen av de sociala konflikter han skildrar. Därtill kommer att romanen under våra förhållanden företrädesvis vänder sig till läsare ur borgerliga kretsar, d.v.s. sådana som inte direkt hör till oss, och då uppfyller också den socialistiska tendensromanen enligt min mening fullständigt sin kallelse, om den genom en trogen skildring av de verkliga förhållandena sliter sönder de konventionella illusioner, som råder om dessa, skakar den borgerliga världens optimism, gör tvivlet på det bestående eviga giltighet oundvikligt, även utan att själv direkt erbjuda en lösning, ja, under vissa omständigheter utan att själv ta parti (Marx & Engels, 1971, s. 57).

Uppenbarligen förlitar sig här Engels på konstens möjligheter att genom att spegla de verkliga förhållandena göra människor medvetna om sin faktiska situation och därigenom stimulera till handling. Frågan om den socialistiska tendensromanens effekt på en borgerlig publik torde dock vara något mer komplicerad än vad Engels framställning ger vid handen. Låt mig därför som hastigast diskuter Engels idé utifrån tre formuleringar av speglingsteorin.

Om Engels menar att den socialistiska tendensromanens "trogna skildring av de verkliga förhållandena" avspeglar de rådande produktionsekonomiska förhållandena, vilket är en speglingsteoretisk uppfattning som det är rimligt att tillskriva Engels, så har denna skildring, detta trogna återgivande av dessa förhållanden, för en läsare som själv omfattar de ideal och värden som de rådande produktionsekonomiska förhållandena representerar, sannolikt en konserverande effekt. För en läsare som däremot inte omfattar dessa ideal — som alltså redan är motståndare till borgerlighetens, i Engels mening, produktionsekonomiska ideal — kan en trogen avspegling av dessa förhållanden givetvis fungera som en förstärkning av den egna, redan förefintliga uppfattningen.

Om Engels för det andra, även om det är en mera osannolik förutsättning, menade att den trogna avspeglingen gäller just värden och ideal, inte konkreta förhållanden, så får man också räkna med att den socialistiska tendensromanen får en kontrollerande snarare än en förändringsstimulerande effekt på en läsare som själv omfattar dessa ideal, vilket en läsare ur den borgerlighet som Engels talar om får förmodas göra. För den läsare som inte omfattar dessa ideal får konfrontationen med avspeglingen av dem antingen till resultat att läsaren kommer att omfatta desssa ideal, eller att han förstärks i sitt redan förefintliga motstånd till dem. I ingendera fallet har litteraturen tillfört *samhällsutvecklingen* något nytt, medan i ett av ovan skisserade alternativ en individ har förändrats mot en konserverande hållning.

Om vi däremot, för det tredje, tar fasta på Engels utveckling av den socialistiska tendensromanens innebörd, dvs. hans betonande av dess möjlighet att genom en trogen skildring av de verkliga förhållandena slita sönder de illusioner som Engels menar råder om dessa förhållanden och på vilka borgerlighetens optimism är grundad, så står vi inför en precisering av litteraturens förhållande till samhället som gör det rimligt att tillskriva

litteraturen ett avgörande inflytande på såväl individen som samhällsutvecklingen. I den mån litteraturen förmår slita sönder borgerlighetens illusioner, vilket framstår som en både mera genomgripande och mera krävande uppgift än vad ett troget återspeglande gör, så har vi att räkna med att en läsare som omfattar borgerlighetens ideal, vid mötet med en litterär skildring som på detta sätt avslöjar dessa ideal, verkligen kommer att tvivla på dem. I själva verket kan Engels här sägas diskutera förutsättningarna för litteraturen att fungera som ett verktyg för avslöjandet av ett "falskt medvetande", men samtidigt har han, genom att framhålla litteraturens möjligheter att slita sönder illusioner och därigenom göra tvivlet på det bestående oundvikligt, tänjt ut speglingsteorin så långt att man kan ställa sig tveksam till det motiverade i att hålla kvar vid denna teori. Som vi också strax skall se återfinns hos bl.a. Lukács och Goldmann en litteratursyn som inte är lika hårt bunden till en ortodox speglingsdoktrin, och denna litteratursyn utgör också en god utgångspunkt för en diskussion av litteraturens möjligheter att avslöja myter.

Här bör det stå klart att tanken på litteraturens roll i samhällsförändringens tjänst är intimt knuten till den samhällsvetenskapliga tradition som kanske framför allt intresserat sig för samhällsförändringens problematik, nämligen marxismen. Låt oss av det skälet titta lite närmare på hur ett par framträdande representanter för den marxistiska litteraturteorin, nämligen Georg Lukács och Lucien Goldmann, uppfattar litteraturens karaktär.

Lukács hade, som tidigare nämnts, tagit intryck av Engels realismteori, och han förenar med denna teori ett ursprungligen Hegelskt krav på "objektens totalitet" (jfr. Helander, 1970, s. 6). Detta utmynnar för Lukács i det övergripande kravet på litteraturen att den dels skall skildra "typiska karaktärer under typiska omständigheter", för att använda Engels formulering (Marx & Engels, 1971, s. 51), och dels placera dessa typiska karaktärer i det historiska och sociala perspektiv som utgör dessas betingelser. Detta är i själva verket för Lukács kärnan i den dialektiska metoden:

> Det gäller därför å ena sidan att losgöra fenomenen från deras omedelbart givna form, finna de förmedlingar genom vilka de kan återföras till sin karna, sitt vasen och även uppfattas i detta, och å andra sidan att nå fram till en förståelse av deras fenomenkaraktar och deras skenbara natur, sedd som deras *nödvändiga* uppenbarelseform...
>
> Först i detta sammanhang — vilket infogar enskilda fakta om det sociala livet i en *totalitet*, som moment av den historiska utvecklingen — blir en kunskap om fakta, en kunskap om *verkligheten* möjlig (Lukács, 1970, s. 48—49).

Centralt hos Hegel var, som bekant, uppfattningen av historien och samhället som något präglat av ständig förändring och utveckling. Lukács följer denna tankegång och föreställer sig att litteraturens uppgift är att spegla denna dialektiska process. Det är mot den bakgrunden som Lukács ställer sig avvisande till vad han kallar "propagandistisk" litteratur: denna uppfyller inte, enligt Lukács, kravet på ett återgivande av "typiska karaktärer under typiska omständigheter" utan innehåller, fortfarande enligt Lukács, idealistiska

moment i och med att den för in subjektiva idéer i framställningen. Litteraturens enda möjlighet blir således att spegla *nagot som redan hänt*, och för Lukács framstår litteraturen också närmast som en *metod* för förståelsen av den samhälleliga och historiska utvecklingen. Lukács anlägger således samma perspektiv på litteraturen som han gör på den historiska materialismen (Lukács, 1970, s. 33; jfr. Lundberg, 1971, s. 46). Att Lukács ogärna vill dra skarpa gränser mellan olika vägar till kunskapen om samhället och historien antyder han när han skriver:

> För marxismen finns det alltså ytterst ingen självständig juridik, nationalekonomi, historia etc utan bara en enda, enhetlig — historisk och dialektisk — vetenskap om samhällets utveckling som totalitet (a.a., s. 72).

Lukács krav på litteraturen sammanfaller således med hans krav på samhällsvetenskaperna, och detta krav har en motsvarighet hos både Max Webers och Karl Mannheims krav på vetenskaplig verksamhet rent allmänt. För båda dessa tänkare gäller att *förståelse*, vilket för dem är det övergripande målet för samhällsvetenskaplig verksamhet, omfattar dels förståelse av det *ideal-typiska* (Weber) eller en *individuell händelse* (Mannheim), och dels förmågan att relatera dessa typiska eller individuella entiteter till *sannolikheten att de inträffar* (Weber, 1965, s. 243) eller dessas *sammanhang* (Mannheim, 1953, s. 188). Även C. Wright Mills beskrivningen av den "sociologiska visionen" som förmågan att "få grepp om historia och biografi och relationerna mellan dem bägge i samhället" (Mills, 1971, s. 12) är besläktat med Lukács, Webers och Mannheims synsätt.

Vid den här punkten framträder ett viktigt problem. Det gäller helt enkelt *frågan om litteraturens särart*. Om Lukács synsätt till fullo accepteras finns det, förefaller det mig, ingen anledning att ägna särskilt stort intresse åt litteraturen som specifikt fenomen. Litteraturen och dess sociala roll kan då diskuteras inom ramen för ett allmänt vetenskapsteoretiskt perspektiv och parallellställas med t.ex. historia eller sociologi.

En konsekvens av Lukács resonemang är att litteraturen alltid släpar efter samhällsutvecklingen. Slutsatsen blir då att litteraturen rimligtvis inte kan utöva något inflytande på denna utveckling annat än genom att väcka människors medvetenhet om bristerna i den förhandenvarande situationen och av den anledningen fungera som ett slags incitament till handling. Med den tolkningen innebär Lukács litteratursyn ett krav på att litteraturen skall tillhandahålla kritisk/emancipatorisk kunskap. Men detta konstaterande för oss åter till frågan om litteraturens särart: *vad* är det hos skönlitteraturen som skiljer den från sådant som sociologi och historieskrivning? Vad är det som gör Don Quixote, Kung Lear, Raskolnikov, Pierre Besuchov, kapten Ahab, Josef K. och Mersault, för att nu bara nämna några litterära gestalter, så fascinerande och intresseväckande? Vad är det för slags kunskaper som Cervantes, Shakespeare, Dostojevskij, Tolstoj, Melville, Kafka och Camus förelägger oss?

Hos Lucien Goldmann återfinns en utveckling av Lukács dialektiska synsätt — en vidareutveckling som bildar en god utgångspunkt för ett resonemang om litteraturens särart. Goldmann startar i ett antagande om att mänskligt beteende kännetecknas av en önskan att överskrida det förhandenvarande eller, med Goldmanns terminologi, att bryta ner förefintliga strukturer och ersätta dessa med nya. För Goldmann kan således inte litteratursociologin begränsa sig till ett studium av statiska strukturer. I stället måste verksamheten bedrivas längs två fronter: både som en struktureringsprocess i en bestämd riktning och som ett studium av människors kontinuerliga strävan att bryta ner och överskrida förefintliga strukturer (Goldmann, 1967, s. 511—12; Goldmann, 1973 a, s. 117—18). Konsten framstår för Goldmann som ett medium för lösandet av den konflikt som uppstår mellan individ och samhälle på grund av samhällsstrukturens motstånd mot individens försök att bryta ner och överskrida den:

> Passing now to the problem of the function of art in human society, it seems to me that one must think of it as both analogous to its function for the individual... and different from it. In psychological terms, Freud in fact showed us that the conflict between the individual's aspiration and the refusal of external reality to gratify them can lead to tensions which are difficult to endure and which the subject finally resolves by compensating the real frustration with a sublimated, imagined satisfaction. In this case, imaginative creation is indirectly structured by reality and constitutes one of the elements of the subject's adaptions to it (Goldmann, 1973 a, s. 121).

Goldmann gör emellertid en distinktion mellan den individuella och den kollektiva nivån, och skillnaden mellan Freuds tanke på individens anpassning till de rådande omständigheterna och konstens roll i det sammanhanget och, å andra sidan, anpassningens problem på den kollektiva nivån består då i att på den kollektiva nivån uppträder inga moraliska regler eller tabuföreställningar som kan tänkas förskjuta något slags kollektivt medvetande till ett kollektivt undermedvetet. På den kollektiva nivån är det i stället konkreta svårigheter att nå uppställda mål som utgör hindren för ett överskridande av de rådande strukturerna (a.a., s. 122). På den kollektiva nivån spelar således inte konsten rollen av psykologisk konfliktlösare eller "lugnande medel". På denna nivå är inte litteraturen ett medel för anpassning till de rådande förhållandena, utan en väg till anpassning av verkligheten till mänskliga ideal och värden:

> Negativity and the aspiration to transcend the present, I am sure, are basic to all literary creation in so far, as I have said, as they tend towards the realization of a consistent structure, or, more exactly, towards pushing the process of realizing a structure to its furthest limits. Hence they must necessarily conflict with existing structures and achieve formulation by reference both to them and to factors of structural decomposition (a.a., s. 122).

Litteraturen framstår således för Goldmann som en metod för överskridandet av förhandenvarande strukturer. Litteraturens förhållande till den sociala verkligheten präglas inte av en trogen avspegling av rådande förhållanden utan av en konfliktfylld motsättning till dessa förhållanden, som, och det är viktigt att hålla i minnet, emellertid inte bara uppträder i form av en nedbrytning av

dessa strukturer utan också genom att nya, ännu icke förverkligade livs- och samhällstillstånd framställes.

Litteraturens förmåga att påverka samhällsutvecklingen skulle då bestå i dess, i jämförelse med andra intellektuella aktiviteter, unika möjlighet att obunden av regler presentera utopier på ett sådant sätt att människors handlande inriktas på att förverkliga dessa utopier. Litteraturens löfte består i dess möjlighet att fungera som en i viss mån motideologisk instans till sådant som ekonomiska, politiska och teknologiska strukturer.

Denna tanke förefaller mig vara en intressant utgångspunkt för en fördjupad litteratursociologisk analys. Uppgiftens omfattning gör dock att den diskussionen tills vidare får anstå, men som en avslutning på detta resonemang och förhoppningsvis som en inledning till den fortsatta analys jag menar är nödvändig nöjer jag mig med att här anföra några synpunkter på litteraturens egenart.

En författare som uppenbarligen tillskriver litteraturen en utopisk kvalitet i ovanstående mening är Herbert Marcuse, som skriver:

> ... I olika maskeringar och förtiganden organiseras den konstnärliga världen av bilder om ett liv utan skräck — den maskerar och förtiger därför att den är utan kraft att genomföra detta liv, ja utan kraft att återge det adekvat. Ändå bevisar konstens kraftlösa, illusoriska sanning ... giltigheten i dess bilder. Ju mer skriande oförnuftigt samhället blir, desto större blir förnuftet i konstens värld.
>
> ... Konstens rationalitet, dess förmåga att "projektera" existensformer och att definiera ännu orealiserade möjligheter kunde då sägas bli *bekräftad av och verksam i den vetenskaplig-tekniska omvandlingen av världen.* Istället för att tjäna som piga hos det etablerade systemet och förskona dess affärer och elände, så skulle konsten bli en teknik att förstöra dessa affärer och detta elände...
>
> Enligt Hegel reducerar konsten den omedelbara tillfällighet i vilken ett objekt (eller en totalitet av objekt) existerar, till ett tillstånd där objektet antar frihetens form och kvalitet... Därför bryter den konstnärliga omgestaltningen ner det naturliga föremålet, men det nerbrutna är själv förtryckt, och därför innebär den estetiska omvandlingen befrielse (Marcuse, 1969, s. 219—21).

En konstnär som företräder en position besläktad med den Marcuse ger uttryck för är den engelske regissören Peter Brook, som i en intervju besvarade frågan, om hur han tolkade budskapet i *Kung Lear*, på följande sätt:

> Där finns inget "budskap"! Men där finns frågor som är samtida med oss och som vi kan identifiera oss med.
>
> Det är lätt att i "Lear" se inkarnationen av samma process som äger rum inom en viss form av stalinism. Men hos Shakespeare kan man följa inte bara försteningsprocessen, utan också alla de serier av metamorfoser som denna förstening kan genomgå...
>
> Och vi tvingas, när vi ser Lear, fråga oss, och upprepa frågan gång på gång, om denna försteningsprocess är oundviklig, om den är en del av naturen. Att förstå detta är livsviktigt. Och den största dumheten i vårt sekel är kanske att detta vetenskapens århundrade envist har vägrat att befatta sig med frågan om hur de grundläggande processerna både inom människan och inom samhället fungerar...

För dagens människor är "King Lear" visserligen i första hand ett skådespel på det populära temat ungdom och ålderdom, men det ställer frågan på ett annorlunda sätt, inte som en fråga om generationer, utan som en fråga om egenskaper. Vad är ungt av naturen och vad är gammalt redan genom sin karaktär? Vad är det som leder till förstening?

I alla tider kommer således ständigt samma brännande fråga tillbaka, och ingen vill tänka på den: Vad är den verkliga, konkreta innebörden i termen, begreppet befrielse? (Liehm, 1972).

3.3 En sammanfattning av förhållandet mellan speglingsteorin och teorierna om litteraturens inflytande på samhället

Avsnitt 3.1 utmynnade i att tre varianter av speglingsteorin, som således rör samhällets inflytande på litteraturen, urskildes, och jag påpekade att det sätt varpå det samhälleliga inflytandet uppfattas i sin tur påverkar bedömningen av litteraturens inflytande på samhället.

Vad gäller litteraturens inflytande på samhället, så kan två möjligheter urskiljas, och dessa diskuterades i avsnitt 3.2 Litteraturen kan, vilket är innebörden av kontrollteorin, ses som ett instrument för bevarandet av de rådande förhållandena, dvs. den kan uppfattas som ett ideologiskt vapen. Den andra möjligheten är att litteraturen, för att tala med Herbert Marcuse, genom att projicera ännu icke förverkligade livs- och existensformer och definiera potentiella möjligheter kan stimulera till handling och därigenom verka samhällsförändrande. Detta var den innebörd som gavs åt förändringsteorin.

Det är nu möjligt att kombinera de tre speglingsteoretiska alternativen och de två teorierna om litteraturens inflytande på samhället, varvid vi erhåller en s.k. blindtabell med sex celler som ser ut på följande sätt:

	Teorier om litteraturens inflytande på samhället	
Speglingsteoretisk uppfattning	Kontrollteoretisk uppfattning	Förändringsteoretisk uppfattning
Litteraturen speglar de materiella och ekonomiska förhållandena (Marx & Engels)	I	II
Litteraturen speglar samhällets inre väsen eller världsåskådning (Lukács)	III	IV
Litteraturen speglar grundläggande värden, moraliska idéer (Taine, Tolstoj)	V	VI

Med utgångspunkt från detta schema borde det vara möjligt att diskutera såväl enskilda författares position som innebörden av olika synsätt vad gäller frågan om förhållandet mellan litteratur och samhälle med hänsyn till den reciproka karaktären hos detta förhållande. Genom att klargöra vad en bestämd litteratursyn innebär *dels* när det gäller frågan om samhällets inflytande på litteraturen och *dels* med avseende på litteraturens inflytande på samhället, så kan ifrågavarande litteratursyn, och den som företräder den, lokaliseras till en bestämd cell i schemat. En systematiskt genomförd analys av skilda tankelinjer borde på det sättet kunna sammanfattas och jämföras.

Låt mig bara som hastigast, och om inte annat så för att stimulera till debatt, försöka lokalisera några författare och litteraturteoretiker till schemats celler. Till cell I skulle jag då vilja föra Mao Tsetung. I cell två hamnar förslagsvis Sartre och Brecht, men när det gäller cell III måste jag avstå från att ge något exempel — det är möjligt att de två teorier som bildar denna kombination är oförenliga med varandra. I cell IV vill jag emellertid placera Kafka. Lukács skulle sannolikt ha invänt mot det, men andra marxistiska kritiker instämmer kanske. Cell V är sannolikt lättast att fylla; merparten av den rent kommersiella litteraturen återfinns där tillsammans med en sådan litteratursyn som social-realismen. När det slutligen gäller cell VI, så betraktar jag den, vilket tidigare antyddes, som en teoretiskt omöjlig kombination. Som jag ser det är det inte möjligt att tänka sig att litteraturen speglar vissa grundläggande värden och moraliska idéer och *samtidigt* hävda att litteraturen är ett instrument för samhällsförändring.

4. Den problematiska sociologin

Redan i det första kapitlets inledning konstaterade jag att det föreligger en slående parallellitet mellan litteraturvetenskapen och sociologin så till vida att även sociologin präglas av motsättningar mellan olika förhållningssätt till frågan om vad som är sociologins uppgift. Det är mot bakgrund av denna problematiska karaktär hos sociologin — det finns inte endast *en* sociologi — som jag vid flera tillfällen under framställningens gång haft anledning att påminna om att försöken att formulera riktlinjer för en litteratursociologi inte enbart präglas av de svårigheter som åtföljer varje försök att samordna två discipliner — dvs. det som kunde kallas det tvärvetenskapliga problemet — utan också beror av de svårigheter som hänger samman med den sociologiska komponenten. En diskussion av litteratursociologins problem måste av det skälet även omfatta en diskussion av den allmänna sociologins problem. Utan en uppfattning om sociologins problem och möjligheter är det inte möjligt att förstå litteratursociologins problem och möjligheter. En bidragande orsak till att de litteratursociologiska ansatser som företräds av exempelvis Fügen och Escarpit leder till en intellektuell återvändsgränd är, som jag ser det, att man försummat att diskutera den sociologiska komponenten av litteratursociologin. Man har helt enkelt uppfattat sociologin som oproblematisk, och koncentrerat sig på att anpassa litteraturstudiet till denna sociologi.

Den fråga som måste besvaras kan alltså formuleras på följande sätt: Hur skall sociologin vara beskaffad för att kunna tillföra litteraturstudiet ett fruktbart perspektiv? Det är en viktig fråga, och jag har i viss mån tangerat den tidigare. Jag tänker på den föregående diskussionen av det interaktionistiska synsättet som ju utmynnade i iakttagelsen att interaktionismen erbjuder litteratursociologin en analytisk modell av förhållandet mellan människan och hennes omgivning som i sin tur gör det meningsfullt att försöka förstå liv ur dikt.

Den symboliska interaktionismen utgör emellertid inte någon helt problemfri lösning av litteratursociologins teoretiska problem. I åtminstone två avseenden måste interaktionismen kompletteras för att kunna fylla en sådan övergripande roll. Dels måste förutsättningarna för den interaktionistiska processens igångsättande klarare utredas, och dels är det nödvändigt att precisera den interaktionistiska processens relation till det större sammanhang inom vilket den pågår.

Det första av dessa två problem tangerades i kapitel 2, och jag kom där till slutsatsen att en interaktionistisk tolkning av fiktionslitteraturens roll som förmedlare av kunskaper om livet förutsätter att läsaren redan vid ingången till denna process besitter vissa kunskaper. Om syftet med litteraturstudiet är att öka kunskapen om människans förhållande till samhället och dess utveckling,

vilket alltså är den målsättning jag vill tillskriva litteratursociologin, så är någon form av samhällsteori en förutsättning för studiet. Teorin utgör då den ordnande princip mot vilken de litterära intrycken projiceras och får sin sociologiska innebörd. Teorin utgör med andra ord ett nätverk av *sensitizing concepts*, vilka gör läsaren uppmärksam på det som ur teorins synpunkt är relevant. Betraktad på det sättet framstår den underliggande samhällsvetenskapliga teorin som ett nödvändigt hjälpmedel för en litteratursociologisk tolkning på den symboliska interaktionismens grund.

Det andra problemet med den symboliska interaktionismen — dess förbindelse med den mer omfattande sociala strukturen — har tagits upp och diskuterats av framför allt den system-teoretiska ansats där samhället betraktas som ett adaptivt system, och där denna självreglerande karaktär hos samhället kan återföras på ett kommunikativt förhållande mellan systemets delar (se t.ex. Buckley, 1967). Jag kommer i denna studie inte att ta upp den system-teoretiska ansatsen till närmare diskussion, utan jag vill i stället koncentrera mig på det första av dessa två problemområden och försöka utröna vilka typer av övergripande sociologiska alternativ en litteratursociologi i vardande har att överväga. Det förefaller naturligt att först ta itu med den frågeställning som framstår som mest grundläggande för litteratursociologins utveckling.

*

Under 1960-talet har den metateoretiska debatten inom sociologin präglats av uppgörelsen med positivismen och då i första hand dess moderna variant, nämligen strukturfunktionalismen. I den uppgörelsen har kritikerna främst skjutit in sig på det teoretiska system som utformades av Talcott Parsons, och som under fyrtio- och femtiotalen helt kom att dominera den sociologiska scenen i Amerika.

En annan benämning på strukturfunktionalismen, använd av bl.a. Friedrichs (1972), är "system-paradigmatisk sociologi". Den termen har den fördelen att den omedelbart gör oss uppmärksamma på ett centralt inslag i Parsons allmänna teori, nämligen dess starka betonande av den sociala sfärens karaktär av *system*, dvs. ordnad kombination av ömsesidigt beroende och för helheten funktionella delar.

Nackdelen med Friedrichs term är att den kan förväxlas med begreppet "systemteoretisk", sådant det används av ursprungligen cybernetiker och numera också sociologer för att beteckna en speciell strategi för studiet av självreglerande system. Riskerna blir inte mindre av att det faktiskt finns vissa beröringspunkter mellan en del inslag i Parsons teori, t.ex. uppfattningen att vissa sociala institutioner har en spänningsreducerande funktion, och en systemteoretisk ansats sådan den företräds av exempelvis Walter Buckley (1967). När jag i fortsättningen använder termen "system-paradigmatisk" gör

jag det i Friedrichs efterföljd, och som genomgående exempel på en system-paradigmatisk syn kommer strukturfunktionalismen att anföras.

Jag skall inte här försöka sammanfatta debatten om strukturfunktionalismen: därtill är denna alltför omfattande.[1] I stället vill jag disponera min diskussion av sociologin kring tre huvudgrupper av problem, nämligen problemet med värderingarnas roll i samhällsvetenskaperna, det teoretiska eller intellektuella problemet och det paradigmatiska problemet. För vart och ett av dessa problemområden vill jag försöka fånga in sådana argument som klargör karaktären hos sociologins problem. Den uppgift jag förelagt mig är således i första hand diagnostisk eller deskriptiv, men jag vill redan inledningsvis fästa läsarens uppmärksamhet på att avsikten med denna genomgång är att nå fram till en formulering av vad jag vill kalla "det dubbla seendets" sociologi. Kärnan i den humanistiskt orienterade sociologi som jag så småningom kommer att diskutera är nämligen den dialektiskt inspirerade förmågan att anlägga såväl åskådarens som deltagarens perspektiv på studieobjektet.

Innan jag tar itu med dessa frågor kan det emellertid vara motiverat att något dröja vid frågan om *varför* sociologins problem över huvud taget blivit aktuellt, och av det skälet vill jag påbörja min undersökning av den problematiska sociologin med en granskning av sociologins "sociala kris".

4.1 Sociologins "sociala kris"

Låt mig börja med att rekapitulera några av mina synpunkter på den sociologiska litteratursociologins problem. Vilket är, kan man då fråga, mest problematiskt med den litteratursociologi som företräds av forskare som Escarpit och Fügen och den empiriska litteraturforskning som bedrivits utifrån den teoretiska ståndpunkt som strukturfunktionalismen representerar?

I anslutning till min presentation av Escarpit klargjorde jag att denne önskar förankra den litteratursociologiska forskningen i kulturpolitiska överväganden. För Escarpit är, sammanfattningsvis, litteratursociologins berättigande beroende av dess förmåga att lösa litteraturspridningens problematik. Människor är helt enkelt inte jämlika vad gäller deras möjligheter att få kontakt med litteraturen. Fügen är inte lika klar på den punkten, men man undgår inte frågan om vad litteratursociologin ytterst skall tjäna för syfte genom att undvika den. Det är, menar jag, fullt möjligt att fråga sig vad Fügens litteratursociologi skall användas till, och då den inte syftar till att kasta ljus över litteraturens innehåll och inte heller utgör någon teori om förhållandet mellan litteratur och samhälle, medan den däremot gör anspråk på att kunna kartlägga interaktionsmönstren inom det litterära systemet — dvs. på något sätt förklara varför författare, förläggare, kritiker och läsare handlar som de gör inom det interaktionssystem som kretsar kring litteraturen — framstår det

som rimligt att anta att Fügen i sista hand föreställer sig att hans litteratursociologi kan bidraga till att människor bättre förmår handskas med det litterära systemet. Någon annan möjlighet än att följaktligen tillskriva även Fügens litteratursociologi ett pragmatiskt motiv föreligger, såvitt jag kan se, inte.

Det är mot bakgrund av denna på ett tekniskt kunskapsintresse baserade uppfattning om sociologins uppgift som det blir relevant att närmare studera hur sociologin fungerat som socialt instrument, och därvid kan omedelbart konstateras att förtroendet för den system-paradigmatiska sociologin som verktyg för samhällsförändring och samhällsutveckling under senare år avtagit. Denna förtroendeklyfta konstituerar vad jag vill kalla sociologins "sociala kris".

Vari bottnar då denna förtroendeklyfta och den efterföljande krisen för strukturfunktionalsmen? I syfte att något utreda den frågan vill jag diskutera strukturfunktionalismen på två nivåer, vilka skall uppfattas som renodlingar av de två förhållanden i vilka krisen, enligt min uppfattning, ytterst har sin grund. Dessa förhållanden är:

För det första *interna förhallanden*. Vissa egenskaper hos den strukturfunktionalistiska *teorin* gör den olämplig för lösandet av sociala problem. Lösningen på detta problem måste då bestå i någon ny teori (eller nya teorier).

För det andra, *externa förhållanden*. Vissa egenskaper hos *sociologer* som praktiserar strukturfunktionalismen eller hos de institutioner där denna forskning bedrivs gör att verksamheten i mycket liten utsträckning är inriktad på lösandet av sociala problem. Lösningen på detta problem måste bestå av ett nytt förhållningssätt bland sociologer: sociologerna måste uppfatta sin verksamhet, och följaktligen också sig själva, på ett annat sätt än tidigare.

Dessa två nivåer eller grupper av förhållanden är förbundna med varandra på så vis att en teoretisk förändring rimligtvis måste antas påverka sociologens uppfattning av disciplinens uppgifter och möjligheter. På samma sätt gäller det omvända förhållandet, dvs. att en förändring av förhållningssättet påverkar teorin. Av två skäl vill jag emellertid hålla de två nivåerna isär. Det första skälet är helt enkelt pedagogiskt/heuristiskt och syftar till att förenkla diskussionen av sociologins problem. Det andra skälet bottnar i det förhållandet att man, enligt min mening, verkligen kan skilja mellan försök att lösa sociologins problem genom dels en *nyorientering*, dvs. en förändring inom den externa nivån, och dels en *nyformulering* av sociologin, dvs. en förändring inom den interna nivån. Låt mig börja med en diskussion av utvecklingen vad gäller den externa nivån.

4.2 Argument mot den värderingsfria sociologin

Utvecklingen vad gäller uppfattningen om hur sociologen bör förhålla sig till sitt studieobjekt kan kanske beskrivas som ett pendlande mellan två

förhållningssätt, nämligen *avskildhet* respektive *engagemang*. Strukturfunktionalismen, såsom Parsons utformade den, implicerar inte enbart en bestämd syn på samhället och människans väsen utan också en bestämd uppfattning om vetenskapsmannens roll. Om Parsons övertog Comtes och Durkheims samhällsuppfattning, så hämtade han en viktig del av sin vetenskapsuppfattning från Max Weber:

> Sie werden schliesslich die Frage stellen: ... was leistet denn nun eigentlich die Wissenschaft Positives für das praktische und persönliche "Leben"? ... Zunächst naturlich: Kenntnisse uber die Technik, wie man das Leben, die äusseren Dingen sowohl wie das Handeln der Menschen, durch Berechnung beherrscht... Zweitens, ... Methoden des Denkens, das Hantwerkszeug und die Schulung dazu... Aber damit ist die Leistung der Wissenschaft glücklicherwiese auch noch nicht zu Ende, sondern wir sind in die Lage, Ihnen zu einem Dritten zu verhelfen: zur *Klarheit*. Vorausgesetzt natürlich, dass wir sie selbst besitzen. Soweit dies der Fall ist, konnen wir Ihnen deutlich machen: man kann zu dem Wertproblem, um das es sich jeweils handelt — ich bitte Sie, der Einfachheit halber an soziale Erscheinungen als Beispiel zu denken —, praktisch die und die verschiedene Stellung nehmen. *Wenn* man die und die Stellung einnimmt, so muss man nach den Erfahrungen der Wissenschaft die und die *Mittel* anwenden, um sie praktisch zur Durchführung zu bringen. Diese Mittel sind nun vielleicht schon an sich solche, die Sie ablehnen zu müssen glauben. Dann muss man zwischen dem Zweck und den unvermeidlichen Mitteln eben wählen. "Heiligt" der Zweck diese Mittel oder nicht? Der Lehrer kan die Notwendigkeit dieser Wahl vor Sie hinstellen, mehr kann er, solange er Lehrer bleiben und nicht Demagoge werden will, nicht (Weber, 1968, s. 607).

Den framställning, ur vilken ovanstående är ett citat och som har titeln *Wissenschaft als Beruf*, är från 1919 och hade ursprungligen formen av en föreläsning, där Weber söker klargöra för studenter, som står vid början av sina akademiska studier, vad vetenskaplig verksamhet är för något och vad den ytterst syftar till. Udden i föreläsningen är genomgående riktad mot de vetenskapsutövare som släpper in värderingar, och då främst politiska sådana, i sin vetenskapliga verksamhet, och föreläsningen har kommit att uppfattas som en betydelsefull plädering för den värderingsfria, från politiska och etiska överväganden avskilda, vetenskapen.

Alvin Gouldner (1970 a) har i en diskussion av den värderingfria sociologins möjligheter sökt "rädda" Weber genom att understryka att dennes tes om vetenskapens värderingsfrihet inte får uppfattas så att Weber tillskrivs uppfattningen att etiska och politiska värderingar är oförenlig med varje vetenskaplig handlingssituation — en iakttagelse som bekräftas av en noggrann läsning av Webers framställning. Gouldners analys — som betraktar Webers resonemang i dess historiska sammanhang och understryker att det måste ses som ett svar på den speciella situation som tyskt universitetsväsende och tysk intellektuell tradition skapade kring sekelskiftet — utmynnar i synpunkten att Webers resonemang gäller den gamla konflikten mellan känsla och förnuft, tro och vetande, och att Weber inte till varje pris vill undertrycka känslokomponenten, utan snarare strävar efter att mäkla fred mellan dessa två aspekter av mänskligt tänkande. Webers lösning består då, menar Gouldner, i

att han hänför rationalitetskomponenten till vetenskapsmannens roll, medan tänkandets etiska och politiska överväganden "förvisas" till sfären utanför vetenskapsmannens roll.[2]

Det som eftervärlden framför allt övertagit från Weber är just distinktionen mellan en vetenskaplig roll å den ena sidan och övriga, icke-vetenskapliga roller å den andra. Bilden av vetenskapsutövandet som ett yrke och vetenskapsutövarna som ett "samhälle", distinkt avskilt från det vi vanligen menar med samhället, har levat kvar och spelat en viktig roll i sociologins, speciellt då strukturfunktionalismens, utveckling (se t.ex. Shils, 1962).

Talcott Parsons hör till dem som drivit tesen att vetenskaplig verksamhet gynnas av att bedrivas inom ramen för speciella rollsystem. I det resonemanget utgår han från distinktionen mellan "praktiska", instrumentella behov" å den ena sidan och det vetenskapliga kunskapssökandet å den andra, och hävdar att förekomsten av praktiska behov och konkreta problem som pockar på en lösning kan verka hämmande på den vetenskapliga utvecklingen. Hans tanke är den, att om forskaren är alltför upptagen med att söka lösningar på praktiska problem så minskar hans möjligheter att finna generaliserande kunskap och att utveckla de vetenskapliga metoderna. För att undvika denna risk är det, menar Parsons, bra om den vetenskapliga verksamheten bedrivs inom ramen för institutionaliserade och specialiserade roller (se t.ex. Parsons, 1951, s. 334).

Parsons går därefter vidare och finner en rad argument som talar för en institutionalisering och professionalisering av den vetenskapliga verksamheten — vetenskapen har andra ambitioner än vardagslivets problemlösande, nämligen empirisk validitet, logisk klarhet, logisk konsistens och generalitet, och det faktum att vetenskapsmannen genom verksamhetens professionalisering tillförsäkras en viss position och yrkesmässig trygghet gör det möjligt för honom att mera fri och obunden söka "sanningen" även om denna är obekväm. Vetenskapens institutionalisering skapar vidare ett vetenskapligt kollektiv, ett vetenskapssamhälle, som fungerar både som en stimulerande och kontrollerande enhet (se Parsons, 1951, s. 335—45).

Det är i denna form — i uppfattningen av vetenskaplig verksamhet som skild från vardagslivets problemlösande — som arvet från Weber lever kvar. I själva verket är det inte i uppfattningen om vetenskapens förhållande till etiska och politiska värderingar som skilda sociologiska skolbildningar eller traditioner skiljer sig åt. Alvin Gouldner hör t.ex. hemma bland de sociologer som sökt avslöja myten om sociologin som en värderingsfri vetenskap, och i den mån som Gouldners ståndpunkt endast innebär det, att forskarens val av studieobjekt, metoder och teoretisk utblick påverkas av hans värderingar, så är ståndpunkten föga kontroversiell och delas för övrigt också av Talcott Parsons.

En sammanfattande beskrivning av strukturfunktionalismens vetenskapsideal skulle då kretsa kring två egenskaper hos detta ideal. För det första betonandet av vetenskapens institutionaliserade karaktär och vetenskapsmannens professionella framtoning och, för det andra, framhållandet av

vetenskapens icke-normativa karaktär. Detta ideal har naturligtvis påverkat självuppfattningen bland de sociologer som anslutit sig till det.

Om vi här återvänder till den tidigare anförda distinktionen mellan interna och externa förhållanden visavi strukturfunktionalismen, så kan konstateras att ett betydelsefullt externt förhållande har varit den attityd som uppfattat praktiska och konkreta samhällsproblem som mindre intressanta eller värdefulla för en "riktig" vetenskapsman. Den strukturfunktionalistiska sociologins sociala kris skulle då bottna i att sociologer som skolats i den Weberskt-Parsonska andan kommit att betrakta sin verksamhet som avskild från den konkreta och av problem fyllda samhällsutvecklingen *samtidigt* som samhället börjat ställa ökade krav på sociologin — krav som i korthet inneburit att man velat ta sociologin i det praktiskt-politiska samhällsbyggandets tjänst.[3]

Detta problem, som alltså berör sociologernas förhållningssätt till sitt studieobjekt, har angripits efter två linjer. Dels har man sökt bryta sociologins avskilda och frånvända attityd visavi sitt studieobjekt och (re)vitalisera en mera samhällsengagerad sociologi, och dels har man sökt vissa att samhällsvetenskaplig forskning till sin karaktär måste vara normativ.

Den första angreppslinjen innebär en plädering för *engagemang* — *involvement* är den term som brukar användas i engelska framställningar — eller aktionsforskning. Howard S. Becker hör till dem som kanske starkast pläderat för en samhällsengagerad sociologi. Beckers argument kan synas förödande enkelt och övertygande. Det dilemma, som enligt vissa sociologer skulle bottna i motsättningen mellan ett värderingsfritt och ett värderingsrelevant förhållningssätt till forskningsuppgiften, är helt enkelt, menar Becker, en fiktion. Sociologisk forskning är alltid, säger Becker, värderingsrelevant, och valet står således inte mellan ett värderingsfritt och ett värderingsrelevant förhållningssätt *utan mellan olika värderingar*. Frågan är alltså inte om forskaren skall vara neutral eller inte, utan problemet gäller, menar Becker, vilken sida forskaren står på. Att just detta är sociologens problem bottnar i sin tur i vissa bestämda egenskaper hos den sociala strukturen, dvs. studieobjektet, och möjligheterna att utvinna kunskaper om detta (Becker, 1970, s. 99).

Beckers argument är i korthet följande: den sociala strukturen har många "sidor", och av det skälet kan den betraktas ur olika perspektiv. Samma företeelse kan således ha olika innebörder, beroende på vem som betraktar den. Dessa innebörder är vidare ordnade hierarkiskt på så sätt att Becker menar att vi kan tala om en *hierarchy of credibility*. Att vissa sociologer tror att de är neutrala förklarar således Becker genom att hänvisa till denna hierarki; de föregivet neutrala ansluter sig i själva verket till denna hierarki och upplever så till vida ingen konflikt med de samhällsgrupper som definierar och upprätthåller denna *hierarchy of credibility*.

Sociologen måste alltid, hävdar Becker, studera verkligheten *ur något perspektiv*, och i den situationen måste man, fortfarande enligt Becker, kräva av sociologen att denna talar om vilket perspektiv han anlagt, dvs. talar om

vilken sida han valt. Det är ett lösningsförslag som har vissa likheter med Gunnar Myrdals krav: forskaren skall deklarera sina ideologiska och värderingsmässiga utgångspunkter, så att läsaren får en möjlighet att bedöma bakgrunden till forskarens resultat och slutsatser.

Alvin Gouldner har tagit upp Beckers synpunkter med utgångspunkt från vad Gouldner uppfattat som oklarhet från Beckers sida vad gäller svaret på den konkreta fråga — *Whose side are we on?* — som Becker ställer redan i rubriken till sin framställning. Om det nu är så att sociologen inte kan undvika att ta ställning, undrar Gouldner, varför talar då inte Becker om vilken ståndpunkt sociologen, enligt hans uppfattning, bör inta? Becker förtegenhet på den punkten bottnar, menar Gouldner, inte i första hand i en önskan att undvika ett ideologiskt/politiskt gräl utan i vissa intellektuella förhållanden (Gouldner, 1970 b, s. 115).

Becker är, menar Gouldner, fångad mellan två oförenliga krav: teorins krav och engagemangets krav. Känslomässigt är Becker engagerad för en viss värderingsmässig ståndpunkt, samtidigt som hans teoretiska utblick, med dess starka interaktionistiska karaktär, kräver av honom att han i sitt studium försöker ta hänsyn till alla inblandade ståndpunkter.

Gouldner anför flera invändningar mot Beckers resonemang, men den ur mitt perspektiv intressantaste är just Gouldner tillbakavisande av tanken att endast ett perspektiv kan anläggas. Gouldner undrar helt enkelt om det inte i den här frågan finns en "tredje ståndpunkt" som är så beskaffad att den inte sammanfaller med någon av de ståndpunkter som återfinns i den sociala struktur som studeras (och vi får här, för enkelhetens skull, tänka oss att denna innehåller två, mot varandra stående värdepremisser). Gouldner är nämligen inte nöjd med Beckers förslag. Att enbart deklarera sin ståndpunkt och därefter överlämna åt läsaren att dra sina slutsatser är ingen bra lösning, menar Gouldner, och det av flera skäl: forskaren kan inte alltid själv definiera sina värderingar, "värderingsdeklarationen" blir lätt en till intet förpliktigande ritual och det är inte säkert att våra egna värderingar, för den händelse vi alltså kan definiera dem, är relevanta för den struktur vi studerar (a.a., s. 140).

Gouldner tillbakavisar således Beckers anspråk på att lösa sociologins problem genom att explicit göra sociologin till en partsinlaga. Gouldners egen uppfattning av hur sociologen bör förhålla sig till sitt studieobjekt präglas i stället av krav på intellektuell ärlighet — sociologen bör naturligtvis inte försöka bedra sina läsare, men framför allt bör han inte lura sig själv vad gäller värdepremisserna för den egna forskningen — och i stället för att skynda iväg och välja sida i en situation som studeras bör sociologen, menar Gouldner, besitta det intellektuella och moraliska mod som gör det möjligt att söka, och också använda, informationer om verkligheten som är oförenliga med, eller rent av fientliga till, den uppsättning värdepremisser, förhoppningar och föreställningar om verkligheten som sociologen själv bär på (a.a., s. 140—141).

Det är ett credo som kan föra tankarna till tänkare som Saint-Simon, Karl

Mannheim och C. Wright Mills, och det krav som Gouldner ställer på sociologin, och sociologen, kan sammanfattas med ordet *självkännedom*.

Ulf Himmelstrand (1970) har pläderat för ett sociologiskt förhållningssätt som har starka beröringspunkter med både Beckers och Gouldners visioner. Med Becker delar Himmelstrand uppfattningen att sociologin inte kan vara värderingsfri, men han tycks inte vara lika benägen som denne att endast rättfärdiga *ett* perspektiv. I likhet med Gouldner söker sig Himmelstrand fram mot en sociologi som är öppen för mer än ett perspektiv, och, precis som Gouldner, menar han att den akademiska sociologins fara i första hand ligger i att den är *ensidig* — inte i att den eventuellt har en *viss* värdeinriktning. Om jag har tolkat Himmelstrand och Gouldner rätt, så har de den uppfattningen gemensamt, att sociologen, för att bli en god förmedlare av social medvetenhet, måste tillägna sig förmågan att röra sig mellan såväl olika teoretiska perspektiv som olika nivåer (i t.ex. termer av mikro och makro) och att se med flera, och framför allt andras, ögon samt att göra detta vägledd av ett moraliskt engagemang som förmår gå utöver snäva gruppintressen.

Svagheten i de synpunkter jag hittills diskuterat är att de ger väldigt liten vägledning om vilka konkreta värden som sociologen i sin verksamhet skall söka förverkliga. Vilka sociala och mänskliga värden, kan man fråga, skall sociologen engagera sig för? Denna fråga aktualiserar distinktionen mellan en värderingsrelevant sociologi och en normativ sociologi, dvs. skillnaden mellan å ena sidan en sociologi som fäller värderande omdömen och tar ställning i frågan om de studerade fenomenens "godhet" respektive "ondhet", och å den andra sidan en sociologi som uttalar sig om hur den önskar att något vore beskaffat och som föreslår vilken typ av sociala förhållanden som bör eftersträvas. Därmed står vi inför den andra av de två linjer efter vilka man angripit frågan om sociologins förhållande till sitt studieobjekt, nämligen den *normativa*.

Robert Lynd (1970) hör till dem som pläderat för en normativt inriktad sociologi. Värderingsproblematiken berör, enligt Lynd, inte bara valet av forskningsproblem och metoder — värderingsproblemet handlar också om det samhälle eller det tillstånd som forskaren önskar se förverkligat. Precis som läkarens verksamhet kan sägas vara inriktad på att förverkliga det värde som "hälsa" utgör, så menar Lynd att det är möjligt att ange vissa värden som sociologen bör söka förverkliga. Om vi bortser från att Lynds formuleringar av dessa värden — det rör sig bl.a. om människans behov av att leva ett "yttre" liv som harmonierar med det "inre" livets rytm och tempo och om människans behov av att förverkliga sin personlighet — kan förefalla en smula allmänt hållna och av den anledningen i själva verket inte heller ge särskilt mycket vägledning i den konkreta forskningssituationen, så kvarstår ändå det faktum att Lynd eftersträvat att ge sociologin en normativ bas:

> The central assumption becomes that men want to do, to be, to feel certain identifiable things, ... as they live along together; and the derivative assumption regarding the role of social science

is that its task is to find out even more clearly what these things are that human beings persist in wanting, and how these things can be built into culture (Lynd, 1970, s. 78).

Joachim Israel (1972) har drivit och försvarat tesen att en icke-normativ samhällsvetenskap ej är möjlig. Israel utgår från iakttagelsen, att sociologins forskningsuppgift alltid tar sin början i vissa antaganden om människans och samhällets natur respektive om förhållandet mellan människan och samhället. Dessa grundläggande antaganden kallar Israel "stipulationer", och dessa motsvaras hos Gouldner av begreppet "*domain assumptions*" (Gouldner, 1971, s. 31), och hos Stephen Toulmin av "ideal om den naturliga ordningen" (Toulmin, 1963, s. 44 ff.). Dessa antaganden är, menar Israel, nödvändiga förutsättningar för formuleringen av teoretiska modeller, och skälet till att samhällsvetenskaperna kräver sådana stipulationer är ytterst att dessa, till skillnad från naturvetenskaperna, saknar naturlagar, dvs. utsagor om de yttersta förutsättningarna för verklighetens beskaffenhet. Stipulationerna fyller med andra ord inom samhällsvetenskaperna den uppgift som naturlagarna har inom naturvetenskaperna. Det är dessa antaganden som intresserar Israel, och han inleder sin framställning med att ställa frågan, vad det innebär att dessa stipulationer är normativa till sin karaktär.

Vid ett jämförande studium av begreppet "stipulationer" konstaterar Israel att detta till sin innebörd är besläktat med begreppet "materiella regler", dvs. sådana regler som, i motsats till formella regler, anger vilka nödvändiga villkor verkligheten ställer på forskarens behandling av sitt problem. Så till vida har således de inledande stipulationerna i likhet med de materiella reglerna till uppgift att anvisa det allmänna perspektiv eller de allmänna ramar inom vilka forskaren har att hålla sig i sitt arbete. Det inom framför allt den klassiska sociologin vanliga antagandet att samhället är en organism implicerar således vissa regler som forskaren inte kan bortse från; organismstipulationen kräver således hänsynstagande till evolutionistiska och Darwinistiska principer. Formuleringen av en inledande stipulation fungerar således som en norm för det fortsatta arbetet i den meningen att den anger vad som är möjligt att säga om det studerade fenomenet. Stipulationen har av den anledningen stort inflytande på begreppsbildning och teoretiserande.

Israel kompletterar därefter resonemanget med distinktionen mellan *relativa* och *absoluta* antaganden. Ett antagande om verkligheten är absolut om det inte själv utgör ett svar på en mera grundläggande fråga. De absoluta antagandena skall således inte förstås som empiriska utsagor; de är vare sig sanna eller falska, utan har i stället karaktären av utfästelser eller förpliktelser från forskarens sida. Denne "lovar", i och med att antagandet formuleras, att följa de materiella regler som antagandet implicerar. De inledande stipulationerna är normer för forskarens sätt att handla gentemot sitt studieobjekt.

Nästa problem för Israel utgöres av begreppet "norm". Israel betraktar ju

stipulationerna som en slags normer, men med tekniska normer avses vanligen konditionella utsagor, dvs. satser som anger att *om* en viss målsättning skall förverkligas, *så* bör de och de åtgärderna vidtas. Denna typ av utsaga bör, säger Israel, skiljas från *anakastiska* satser, dvs. satser som fastlägger att det eller det tillståndet kräver de eller de reglerna. Sådana satser är inga tekniska normer utan snarare deskriptiva satser och utgör så till vida en slags "naturlagar". Däremot föreligger, påpekar Israel, ett bestämt förhållande mellan anakastiska satser och tekniska normer i den meningen att de anakastiska satserna ofta utgör en förutsättning för de tekniska normerna. De anakastiska satserna anger, kort sagt, ramarna för vad som över huvud taget är möjligt, och påverkar av den anledningen våra försök att formulera tekniska normer för vårt handlande. För handlingar, som uppenbarligen inte är möjliga att genomföra, är det ju meningslöst att formulera riktlinjer.

Samhällsvetenskaperna saknar emellertid anakastiska satser av den typ naturvetenskaperna arbetar med, varför man inom samhällsvetenskaperna måste räkna med vad Israel karaktäriserar som "fristående" tekniska normer:

> ... a central point made at the beginning of this paper is that there is a basic difference between the social and the natural sciences. In the natural sciences "laws of nature" are the basis for application of knowledge. Sentences stating how "laws of nature" ought to be applied may be formulated as technical norms. In the social sciences technical norms themselves are the foundation of sentences expressing statements about "laws of the social world". Consequently the social sciences start with acts of conceptual commitment in which means to theoretical ends are stated (Israel, 1972, s. 76).

Det centrala i Israels framställning är hans betonande av att samhällsvetenskaplig forskning, av skäl som finns "inbyggda" i dess studieobjekt, måste starta från "*acts of conceptual commitments*", och att denna handling, dvs. normformuleringen, inte kan återföras till några av människan oberoende egenskaper hos studieobjektet.

Nästa övergripande frågeställning för Israel gäller frågan om samhällsvetenskaperna kan reda sig utan denna typ av inledande stipulationer eller tekniska normer. Hans tes är, vilket bör ha framgått av det nyss sagda, att de inte kan det. Israel konstaterar, med Karl Popper och Arne Naess, att varje form av vetenskapligt kunskapssökande förutsätter vissa antaganden om kunskapssökandets karaktär, dvs. någon form av kunskapsteori. Om således vetenskaplig verksamhet, säger Israel, förutsätter vissa antaganden om den vetenskapliga verksamhetens karaktär, så bör varje enskild vetenskaplig disciplin förutsätta vissa antaganden om karaktären hos sitt studieobjekt.[4] Mot denna bakgrund kräver samhällsvetenskaplig verksamhet vissa inledande stipulationer rörande människans och samhällets väsen. Annorlunda uttryckt, då verkligheten inte tillhandahåller materiella regler för det intellektuella arbetet så måste forskaren själv formulera dessa.

Israel sammanfattar därefter konsekvenserna av sin ståndpunkt genom att jämföra en "traditionell och positivistisk" vetenskapsuppfattning med en

"alternativ orientering", där den senare, till skillnad från den föregående, utgår från vissa bestämda, normativa antaganden och gör detta explicit och vidare, vid forskningsprocessens slut, återvänder till sina normativa utgångspunkter och undersöker dessas etiska och moraliska innebörd:

> As long as one does not make one's implicit presuppositions explicit, they will not need to be questioned. It seems to me that for a scientist, a moral dilemma functions as an important motivational force equivalent to what has been termed "cognitive dissonance" in social psychological theory. This motivational force may be important for the prevention of scientific dogmatism. One conclusion is that a social science demanding the restriction of scientific activity to that which can be "positively known" may thus lead itself into dogmatism and/or "ideological" attitudes. On the other hand a science which accepts its presuppositions as normative, makes them explicit and analyzes the social consequences of its activity, may hereby gain some protection against becoming dogmatic and/or "ideological" (a.a., s. 82).

Även om Israel hävdar att hans resonemang på denna punkt är "rent heuristiskt", vilket väl egentligen bara kan betyda, att han inte gör anspråk på att fälla ett empiriskt omdöme om det vetenskapliga verksamheten, så måste det vara möjligt att undersöka förutsättningarna för, och konsekvenserna av, den ståndpunkt han intar.

Låt oss först titta något på förutsättningarna för resonemanget. Att samhällsvetenskaplig verksamhet har en etisk/moralisk aspekt, vilket alltså inte naturvetenskaperna har på samma sätt, beror, menar Israel, på det förhållandet, att samhällsvetenskapernas studieobjekt i en avgörande bemärkelse är en *mänsklig konstruktion*. Israel anför tre innebörder av begreppet "konstruktion", varav två är av speciell betydelse för hans resonemang, nämligen 1) "konstruktion" i betydelsen av kognitiv konstruktion, dvs. ungefär "meningstillskrivande" eller "givande av innebörd" och 2) teknologisk konstruktion, dvs. konstruerandet eller skapandet av något så att detta blir en empirisk realitet. Innebörden av hans argument är således att människan inte kan intaga ett rent utanförstående betraktelsesätt visavi samhället; människan är "inblandad" i samhället på ett helt annat sätt än vad hon är vad gäller t.ex. gravitationen. Sociologen är i korthet en del av sitt studieobjekt. Om detta resonemang betraktas som en inledande stipulation i Israels mening, så blir hans slutsats rörande samhällsvetenskapernas etiska och moraliska innebörd begriplig, och i den mån stipulationen accepteras så måste även slutsatsen accepteras.

En mer problematisk punkt i Israels resonemang är, som jag ser det, jämförelsen med positivismen. Om hans argument för de normativa stipulationernas oundgänglighet är korrekt, så föreligger vad gäller den "traditionella positivismen" två möjligheter. Antingen är den icke-normativ, och i så fall är den ingen samhällsvetenskap, eller också är den i själva verket normativ fastän den antingen är omedveten om eller söker dölja detta förhållande. Om det första gäller, så skulle Israel kunna avfärda all sociologi som faller inom ramen för den "traditionella positivismen" som ovetenskaplig,

vilket han dock inte gör, medan om det förhåller sig så, att den positivistiska sociologin i själva verket också är normativ — även om den tror sig eller gör anspråk på att inte vara det — uppgiften blir att "avslöja" de inledande stipulationer som ändå finns där. Israel förefaller förorda den andra av dessa tolkningsmöjligheter, och i den situationen framstår hans plädering för en normativ samhällsvetenskap som i princip besläktad med de krav som framförts i värderingsdebatten, dvs. den utmynnar i ett krav på att de nödvändiga och underliggande antagandena klart formuleras, så att läsaren/kritikern får en möjlighet att överväga vilket perspektiv forskaren arbetat utifrån och också en möjlighet att ta ställning till forskningsresultatens etiska och moraliska implikationer.

Israels diskussion innebär således, enligt min mening, ingen genomgripande nyorientering för sociologins vidkommande. Förtjänsten i det är hans utredning av *innebörden* av de normativa stipulationernas roll i forskningsprocessen; en utredning som för oss till gränsen för vad som kan åstadkommas enbart genom att sociologer anlägger ett nytt förhållningssätt till sitt studieobjekt och sin vetenskap. Jag skall inte här ta ställning till om detta nya förhållningssätt, präglat av engagemang och aktivt deltagande, är tillräckligt för att häva sociologins "sociala kris", utan endast konstatera att en fortsatt diskussion av den problematiska sociologin måste söka sig fram en annan linje. Om det som hittills sagts handlat om externa förhållanden, så blir nästa punkt i undersökningen att granska den sociologiska teorins *interna* förhållanden. Till den frågan skall jag strax återkomma, men först kan det vara motiverat att som hastigast återvända till diskussionen av den sociologiska litteratursociologin och undersöka den i ljuset av vad som nyss sagts.

*

Tidigare hävdade jag, att den sociologi som utgör den ena komponenten, om inte huvuddelen, i Escarpits, Fügens och Silbermanns litteratursociologier till sin karaktär är strukturfunktionalistisk. Den är hårt uppbunden av den system-paradigmatiska modellen, sådan denna företräds av exempelvis Talcott Parsons. Samtidigt finns hos Escarpit och Silbermann och, fastän mindre tydligt, hos Fügen vad jag med Habermas kallat ett tekniskt kunskapsintresse, dvs. en önskan att etablera intellektuell kontroll över det litterära systemet. Hos Escarpit tar sig detta uttryck i en ambition att ställa litteratursociologin i kulturpolitikens tjänst, medan Silbermann uttryckligen klargör att ett empiriskt studium av det "socio-artistiska" förloppet skall syfta till att möjliggöra förutsägelser av händelser inom detta förlopp. Fügens ansats är i huvudsak deskriptiv, men för att den empiriska litteratursociologi han pläderar för skall kunna förverkligas, måste han, precis som Parsons, förutsätta vissa egenskaper hos sitt studieobjekt: det litterära systemets interaktionsmönster måste vara relativt stabila och vidare falla inom ramen för det mera omfattande

system som det omgivande samhället, med sina värden och normer, utgör.

Jag är inte här i första hand intresserad av den ideologiska karaktären hos den system-paradigmatiska litteratursociologin; däremot är jag intresserad av dess möjlighet att motsvara det tekniska kunskapsintresse som präglar den. Habermas resonemang, som jag presenterade i kapitel 1, utmynnar ju i slutsatsen att samhällsvetenskaperna inte har någon möjlighet att svara mot ett tekniskt kunskapsintresse, och för den händelse de gör anspråk på det, så har de ramlat i den "objektivistiska" fällan. Utifrån Israels analys får vi emellertid möjlighet, menar jag, att konkretisera innebörden av sociologins problem i detta avseende. Vi kan nämligen, med Israel, fråga oss vilka förutsättningar som måste vara uppfyllda för att människan skall kunna skaffa sig intellektuell kontroll över ett fenomen i verkligheten. Därvid kan konstateras, med Joachim Israel, att en nödvändig förutsättning är att det aktuella fenomenet uppträder oberoende av människan. Våra teorier om det måste med andra ord kunna formuleras i anakastiska satser, dvs. som rena deskriptioner. Nu hör det till bilden av sociologin att ämnets pionjärer uppfattade den sociala verkligheten med hjälp av analogier hämtade från naturvetenskaperna, och även samhällslivet antogs följaktligen vara underkastat vissa fundamentala lagar av i princip samma slag som naturlagarna, dvs. eviga, oförstörbara och opåverkbara. Utifrån denna uppfattning om de yttersta förutsättningarna för samhällsliv föreställde man sig vidare att det i princip, även om det kanske var svårt, var möjligt att skaffa sig den kunskap som skulle möjliggöra bättre anpassning till de oundvikliga och opåverkbara samhällsförhållandena. Om den samhällssynen inte kan accepteras eller, för att uttrycka det något annorlunda, om den samhällssynen på något sätt förefaller svårförenlig med uppfattningen av människan som aktiv skapare av sina sociala omständigheter — om det är fallet, så blir det uppenbarligen problematiskt för en sociologi som modellerats efter det tekniska kunskapsintressets krav.

Det är svårt, och kanske också i viss mån godtyckligt, att söka bestämma vad det är, som lett till strukturfunktionalismens kris, men i ett försök att sammanfatta den strategiska punkten i sociologins utveckling efter andra världskriget, och därmed rikta intresset mot den punkt kring vilken den närmast förestående utvecklingen har att rotera, vill jag peka på den genomgripande förändringen i uppfattningen av människan och hennes position i den sociala strukturen. Det som kanske framför allt utmärker den traditionella strukturfunktionalismen är ju den dominerande ställning som det sociala systemet, *helheten*, har, något som kanske, vilket Ulf Himmelstrand påpekat för mig, kan tolkas som en hypostaserad eller reifierad projektion av värderingar från mikronivån. Denna helhet är vidare ett system som är uppbyggt av institutioner, vilka förmås samarbeta för förverkligandet av gemensamma värden genom påbud från ett normsystem utifrån vilket de roller som, i olika positioner, "befolkar" systemet får anvisningar om hur systemets balans, eller funktionella jämvikt, bäst vidmakthålles. Det är en värld där allt i

grund och botten är ordnat till det bästa, och där sociologens uppgift sägs vara att leta reda på och presentera de mekanismer som styr denna harmoniska helhet. Att saker och ting ändå ibland går snett, att "dysfunktioner" ibland uppträder, beror endera på misstag eller okunnighet, och avhjälps så snart den sociologiska forskningen kommit de sociala lagarna på spåren och därmed fått möjlighet att förse "socialisationsagenterna" med verktyg för återanpassning av avvikare.

Denna uppfattning av den sociala verklighetens natur och människans plats i den utgör, för att än en gång anknyta till Israel, naturligtvis också en normativ utgångspunkt, och det är fullt klart att den kan fås att korrespondera ganska väl mot en pragmatisk och utilitaristisk grundsyn med dess krav på "nyttigheter". Problemet är emellertid, att även om vi nöjer oss med att betrakta antagandet om att verkligheten är beskaffad på detta sätt som en heuristisk princip, så fungerar sociologin dåligt som problemlösare. Man kunde uttrycka det så, att glappet mellan de materiella reglerna och de formella reglerna, dvs. skillnaden mellan de regler verkligheten ställer på forskaren och de regler som anger hur vetenskaplig forskning rent formellt skall gå till, har blivit irriterande stort. Den strukturfunktionalistiska världsbilden har börjat rubbas av verkligheten, och dess sociologi är helt enkelt ett föråldrat verktyg.

Vår nästa fråga blir då om det nya förhållingssätt till ämnet och dess studieobjekt som vi mött i det föregående, bl.a. hos Howard Becker, kan bryta sociologins förlamning. Är det tillräckligt med ökad medvetenhet om omöjligheten för sociologen att inta den utanförstående betraktarens föregivet objektiva position? Räcker det med att söka styra den sociologiska forskningen mot ett mera aktivt engagemang i de sociala processerna? Besvaras dessa frågor jakande så inställer sig, vad jag förstår, den besvärande följdfrågan om vad vi i så fall skall ha en vetenskaplig sociologi till. Beckers ståndpunkt förefaller svår att försvara om man samtidigt vill plädera för betydelsen av det speciella samspel mellan teori och praktik som vetenskaplig verksamhet utgör. I Beckers fall vore det, om uttrycket tillåts, mera renhårigt att bortse från den teoretiska sidan av problemlösandet och med koncentrationen riktad på praktiken gå ut i politiska aktioner.[5]

Israel förordar inte en sådan lösning, och det gör inte heller Himmelstrand. Israel uppfattar ju för övrigt också sitt förslag med en normativ samhällsvetenskap som en slags återförsäkring mot ideologisk snedvridning just genom att de normativa utgångspunkterna göres explicita. Gouldners lösningsförslag, sådant det kommer till uttryck i hans diskussion av den "reflekterande" sociologin, utgör emellertid ett försök att argumentera för ett nytt förhållningssätt som innebär en så pass genomgripande förändring, att det är rimligt att karaktärisera hans ansats som ett försök att teckna ett alternativ till den dominerande strukturfunktionalismen. Till detta skall jag strax återkomma med en utförligare diskussion.

*

Det som hittills behandlats har således fallit inom ramen för vad jag kallat sociologins externa förhållanden, dvs. rört problem som har med sociologernas förhållningssätt till sitt ämne och sitt studieobjekt att göra. En diskussion av den problematiska sociologin måste emellertid också ta upp och granska sociologins interna förhållanden, dvs. frågor som har med den sociologiska teorin att göra. När jag presenterade distinktionen mellan externa och interna förhållanden antydde jag, att dessa två grupper av förhållanden står i ett visst beroende till varandra på så vis att förändringar inom den ena gruppen måste antas påverka den andra. Förändringar i förhållningssättet påverkar således teorins utformning, och förändringar i teorin påverkar förhållninssättet. Detta innebär samtidigt, att gränserna mellan det jag kallat externa respektive interna förhållanden är flytande. Man kan uttrycka det så, att om en förändring av sociologernas förhållningssätt blir tillräckligt genomgripande, så måste vi räkna med att den resulterande sociologin skiljer sig så pass mycket från den tidigare praktiserade sociologin, att vi rimligtvis bör betrakta den som en "ny" sociologi. Israels resonemang visar i själva verket på denna beröringspunkt mellan externa och interna förhållanden. Inför Israels analys kan man ju nämligen fråga sig om inte den etiskt/moraliska komponent som han önskar tillföra sociologin pekar fram mot en ny typ av sociologi, och inte bara är ett försök att kodifiera vad som redan är underförstått mellan sociologer. Mot denna bakgrund vill jag gå vidare i undersökningen och granska några försök att formulera mera genomgripande alternativ till strukturfunktionalismen och den empiriska positivismen.

4.3 Gouldners reflekterande sociologi

Alvin W. Gouldners bok *The Coming Crisis of Western Sociology* är i första hand en kritisk granskning av den strukturfunktionalistiska och ny-positivistiska sociologi som dominerat i USA alltsedan Talcott Parsons på 1930-talet lanserade sitt teoretiska system. Denna typ av sociologi har också utövat ett starkt inflytande på den europeiska och inte minst den skandinaviska sociologin (se t.ex. Zetterberg, 1966; Gullberg, 1972 och Allardt, 1973). Huvuddragen i den strukturfunktionalistiska sociologins grundsyn har redan berörts, och jag skall inte heller gå närmare in på denna sociologiska skolbildnings idéhistoriska utveckling — den intresserade hänvisas på den punkten till Gouldners framställning.

Gouldners bok är emellertid inte bara en kritik av sociologin; den är också, och det är viktigt att ha i minnet, en kritik av det samhälle som skapat och fostrat denna sociologi. Gouldner uppfattar den västerländska sociologins kris som i grund och botten avhängig och avspeglande det västerländska samhällets kris, och ett grundtema i hans bok är att en konstruktiv samhällskritik inte kan utvecklas förrän instrumenten för denna kritik, och till dessa hör sociologin,

har frigjort sig från de instanser som tagit samhällsvetenskaperna på entreprenad som ett led i planerings- och policyarbetet (Gouldner, 1971, s. 14).

Gouldner skiljer mellan två sociologiska huvudtraditioner. Den ena har sin utgångspunkt i den samhällsfilosofi som i början av 1800-talet växte fram som ett svar på upplysningsfilosofernas och den franska revolutionens idéeer och som representeras av tänkare som de Bonald, de Maistre, Saint-Simon och, mot mitten av 1800-talet, August Comte. Sin mer moderna utformning får den positivistiska sociologin av Emile Durkheim, och det är arvet från denne, förmedlat av de engelska antropologerna och parat med Max Webers sociologi, som bildar den teoretiska grundvalen i Parsons sociologi.

Den andra av de sociologiska huvudtraditionerna är naturligtvis den marxistiska.

Båda dessa sociologier växte fram ur en stark medvetenhet om att tillvaron präglades av en rad sociala problem som krävde en lösning. Skillnaden mellan dem består i deras olika sätt att uppfatta orsakerna till dessa problem. Strukturfunktionalismen uppfattar de sociala problemen som endera uttryck för människans okunnighet och/eller oförmåga att handskas med samhället eller som en följd av att samhället ännu inte funnit sin optimala existensform. Marxismen däremot betraktar, som bekant, klasskillnaderna och det förhållandet att en minoritet, via den ekonomiska och politiska makten, utsuger och förtrycker majoriteten, som roten till de sociala problemen.

Innan jag presenterar Gouldners problem och den lösning han anvisar skall jag emellertid ta upp hans sätt att bestämma sociologins karaktär. En bestämning av sociologin kan ju ske på flera olika sätt: 1) man kan utgå från "expertdefinitioner", dvs. ta fasta på vad (kompetenta) sociologer säger att sociologi är för något; 2) man kan undersöka vad sociologer faktiskt gör när de utövar sociologi; 3) man kan undersöka vad det är för intellektuellt problem som sociologin ytterst sett strävar efter att lösa och 4) man kan i sin beskrivning av sociologin ta fasta på de grundläggande antaganden om verkligheten som sociologin arbetar utifrån.

Gouldner använder sig av den sista av dessa möjligheter. Sociologins karaktär, säger Gouldner, bottnar i dess grundläggande antaganden om människan och samhället (a.a., s.28). Gouldner gör en distinktion mellan "*world hypotheses*" och "*domain assumptions*", och det är framför allt de sistnämnda som intresserar honom. Som exempel på *domain assumptions*, eller "grundläggande antaganden" som jag fortsättningsvis vill kalla dem, anför Gouldner antaganden om människans natur — människan som i grund och botten ond eller god, rationell eller irrationell — eller samhällets väsen — samhället som organiskt och i grund och botten stabilt eller samhället som ett resultat av människors kamp för att forma sina levnadsomständigheter (a.a., s. 30—31).

Innebörden av Gouldners resonemang på denna punkt är att sociologin ytterst vilar på antaganden som inte är något annat än tros- och

önskeföreställningar. Så till vida finns starka beröringspunkter mellan Gouldners analys och Israels.

Gouldners analys av strukturfunktionalismen kretsar följaktligen i hög grad kring ett blottläggande av dennas grundläggande antaganden. Detta är inte enbart ett uttryck för en önskan att "avslöja" Parsons och strukturfunktionalismen, utan ingår som ett led i en strävan att förstå innebörden och implikationerna av denna teoretiska skolbildning. En annan huvudtanke hos Gouldner är nämligen att grundläggande antaganden om verkligheten är *sociala produkter*. Gouldner påpekar således, för övrigt med omisskännlig strukturfunktionalistisk terminologi, att:

> [Background assumptions] are affectively-laden cognitive tools that are developed early in the course of our socialization into a particular culture and are built deeply into our character structure. They are therefore likely to change with changes in modal or "social character", to vary with changes in socialization experiences and practices, and therefore to differ with different age or peer groups (a.a., s. 32).

Jag har tidigare sammanfattat strukturfunktionalismens grundläggande antaganden om den sociala verkligheten, och till den bilden skall här läggas den konsekvens som, enligt Gouldner, dessa antaganden får för uppfattningen av sociologins förhållande till sitt studieobjekt. Gouldner hävdar, att strukturfunktionalismens prioritering av den sociala strukturens stabilitet och dess följdriktiga tendens att betrakta människan som ett slags "råmaterial" som formas av samhället (a.a., s. 51) pekar fram mot den strukturfunktionalistiska sociologins repressiva karaktär. Denna egenskap hos detta slags sociologi avspeglar, menar Gouldner, dess anpassning till ett samhälle präglat av alienation och gör det vidare omöjligt för denna sociologi att bryta sig ur och gå utöver det förhandenvarande samhällets ramar (a.a., s. 53).

Denna situation skapar en konflikt mellan två krav, fortsätter Gouldner. Å ena sidan de krav som de grundläggande antagandena reser, och som innebär att samhället tillskrivs en hög grad av "självständighet" och oberoende visavi individen, och å den andra sidan den "allmänmänskliga" förhoppningen att inte vara underkastad obönhörliga lagar, att ha en fri vilja och, i korthet, att vara naturens herre. Denna motsättning löser sociologen, enligt Gouldner, genom att uppträda i två skepnader och tillämpa skilda synsätt när han å ena sidan studerar andra och å den andra sidan betraktar sig själv. Detta i sin tur implicerar en distinkt skillnad mellan den egna personen och den egna gruppen (vetenskapssamhället) i jämförelse med "de andra" eller "massan". Det är inte särskilt svårt att förstå Gouldners avsikt med detta resonemang, vars svagaste punkt utgöres av *antagandet* om att sociologer, i den mån de är strukturfunktionalister, skulle vara fångade i denna dualistiska fälla. Bortsett från detta så reser dessa synpunkter från Gouldner det kravet på honom själv, att hans eget förslag till sociologi eliminerar denna förlamande dualism mellan sociologernas uppfattning av sitt studieobjekt och deras självbild.

Den västerländska sociologins kommande kris beror då på, menar Gouldner, att den inte är förmögen att lösa de sociala problem som det moderna välfärdssamhället kräver av sociologin att den skall ta itu med. Ur ett pragmatiskt perspektiv är helt enkelt strukturfunktionalismen ett dåligt verktyg:

> ... Functionalism—the most influential theoretical standpoint in contemporary Academic Sociology as a whole—is undergoing a deepening crisis. Much of this crisis is precipitated by the sharp emergence of the Welfare State. For, while there are structures deep in Functionalism that dispose it to ally itself with the Welfare State, there are also important ways in which it has considerably difficulty in adapting to the change-promoting requirements of the Welfare State... In one way, then, the crisis of Functionalism is a crisis *internal* to it. ... it lacks the intellectual tools *and* the deep-lying impulse to deal with the problems of social change so central to the Welfare State (a.a., s. 369).

Gouldners kritik av strukturfunktionalismen gör således i första hand anspråk på att vara en kritik av dess teori. Denna teori är, menar Gouldner, problematisk därför att den är ett dåligt instrument för lösandet av sociala problem — den är, för att använda Göra Therborns (1973) term, en dålig grundval för utredningssociologin.

I den situationen föreligger två möjligheter för det teoretiska utvecklingsarbetet. Den ena omfattar skapandet av en ny teori som bättre förmår handskas med den sociala förändringens problematik, dvs. en ny sociologi. Den andra innebär att den utilitaristiska och pragmatiska ambitionen överges och att sociologin ges en ny uppgift. Gouldners ambition förefaller ha varit att söka sig fram efter den första linjen, dvs. försöka formulera en ny sociologi. Låt oss därför titta lite närmare på hans resonemang.

Gouldner betraktar framväxten av nya sociologiska synsätt både som ett tecken på strukturfunktionalismens tilltagande kris och som en indikator på att "räddningsaktionen" har igångsatts. Till dessa nya synsätt hör bl.a. Erving Goffmans "dramaturgiska" sociologi, och hit hör även den George Homans som sökt återupprätta människans centrala position, låt vara inom ramen för en i grunden strukturfunktionalistisk ansats (Homans, 1964). Det som tilltalar Gouldner i Goffmans människo- och samhällssyn är den aktiva roll både som skapare och utnyttjare av det sociala systemet som Goffman tilldelar individen. Hos Goffman är inte människan fången i systemet, utan snarare en slags medaktör i ett "livsspel" som, för att fortsätta analogin, präglas av spontanitet och improvisationer snarare än bundenhet och dogmatik — en slags sociologins commedia dell'arte i motsats till det klassiska dramat eller, med Gouldners egna ord: "Rather than offering a world view, the new model offers us 'a *piece* of the action'" (a.a., s. 385).

Däremot betraktar inte Gouldner marxismen som något hoppingivande tecken på en revitalisering av sociologin. Hans argument är tvåfaldigt, där det ena kretsar kring marxismens "födelse" och det andra kring dess "livssituation" idag. Båda argumenten syftar till att belysa Gouldners tes att

marxismen och strukturfunktionalismen under efterkrigstiden har konvergerat mot varandra, så att likheterna dem emellan numera är större än skillnaderna.

När det gäller utgångspunkterna hävdar Gouldner att marxismen växte fram ur en underliggande struktur av värderingar och antaganden som är nära besläktad med den utilitaristiska samhällssyn som satt sin prägel på strukturfunktionalismen (a.a., s. 406), och med avseende på marxismens situation i framför allt dagens Sovjetunionen hävdar Gouldner att i takt med Sovjetunionens utveckling i ekonomiskt och industriellt avseende så kommer detta samhälle att institutionalisera sociologin och göra den till ett instrument för *social engineering*, vilket kommer att ställa den post-marxistiska sociologin i Sovjetunionen inför samma dilemma som strukturfunktionalismen.[6]

Som ett led i sin strävan att diagnosticera strukturfunktionalismens tillstånd men också för att kasta ljus över dess sociala innebörd jämför Gouldner strukturfunktionalismen med den platonska filosofin. Hans grundtanke är att dessa båda tankesystem emanerar ur samma *infrastruktur*, och med "infrastruktur" avser han just den uppsättning av grundläggande antaganden om människan och samhället som han, med många andra, menar att mänskligt kunskapssökande förutsätter. På flera punkter sammanfaller då, menar Gouldner, strukturfunktionalismen och platonismen: det gäller uppfattningen av samhället som i grunden gott och människan som i grunden ond (a.a., s. 419), antagandet att människor har ett gemensamt intresse av att den sociala ordningen upprätthålles (a.a., s. 422), uppfattningen av avvikandet som ett slags brott mot vissa oomtvistliga värden (a.a., s. 425—26) och det moraliska och en smula asketiska draget (a.a., s. 430—32).

Poängen med denna jämförelse är, menar Gouldner, inte så mycket att påvisa hur inaktuell strukturfunktionalismens infrastruktur är, utan snarare att visa hur stark och livskraftig den uppsättning av underliggande antaganden måste vara som förmått överleva i mer än tvåtusen år (a.a., s. 436). Mot den bakgrunden drar Gouldner slutsatsen att vi inte bör förvänta oss någon radikal förändring av infrastruktuern och att möjligheterna för en förändring av sociologin inom ramen för denna infrastruktur följaktligen inte framstår som särskilt stora.

I den mån det verkligen föreligger ett bestämt förhållande mellan infrastruktur och sociologisk verksamhet, och Gouldner har den uppfattningen, så måste varje krav på en förändring av sociologin i själva verket innebära ett krav på en förändring av sociologins infrastruktur. Då med infrastrukturen således avses de grundläggande antagandena återstår för Gouldner endast att formulera vissa nya antaganden om verklighetens beskaffenhet och förhållandet mellan människan och verkligheten, och i grund och botten är hans s.k. reflekterande sociologi ett alternativ till strukturfunktionalismen endast med avseende på de grundläggande antagandena.

Gouldners utgångspunkt är en slags common-sense betonad hermeneutik:

> Starting with the very primitive assumption that theory is made by the praxis of men in all their wholeness and is shaped by the lives they lead, and pursuing this into concrete empirical contexts, one is led to a very different conception of what generates social theory and of what it is that many theorists are trying to do.
>
> ... Social theorizing, then, is often a search for the meaning of the personally real, that which is already assumed to be known through personal experience... Much of it is initiated by an effort to resolve unresolved experience; here the problem is not to validate what has been observed or to produce new observations, but rather to locate and interpret the meaning of what one has lived (a.a., s. 483—84).

Den reflekterande sociologin är således i första hand intresserad av människors vardagliga och konkreta liv. Den reflekterande sociologins "historiska uppgift" är inte i första hand att vara ett instrument för informationssamlande, utan den är att förvandla *sociologen* och skänka denne en fördjupad självkännedom. I sista hand syftar Gouldners reflekterande sociologi till att öka vår förståelse av oss själva och därmed vår förståelse av vår situation i världen (a.a., s. 489—90). Denna självkännedom betraktar Gouldner som en förutsättning för förståelsen av andra människor och deras situation. Så långt representerar Gouldners förslag en sociologisk variant av den verksamhet som Habermas beskriver som hermeneutisk och som utmärks av det praktiska kunskapsintresset.

Ett försök att sammanfatta Gouldners människouppfattning skulle då teckna bilden av människan som en intelligent, fri och engagerad varelse som emellertid i sitt dagliga liv upplever problem eller svårigheter, vilka på olika sätt hotar detta meningsfulla och fria liv. Sociologin är ett av de instrument för teoretiserande som människan kan använda för att avvärja detta hot. Sociologin är emellertid inte endast, och kanske inte ens i första hand, ett teoretiskt verktyg. För Gouldner framstår den reflekterande sociologin som en moral, en etik och som en livsstil:[7]

> In short, what Reflexive Sociology seeks is not an insulation but a *transformation* of the sociologist's self, and hence of his praxis in the world (a.a., s. 495).

eller:

> A Reflexive Sociology is not a bundle of technical skills, it is a conception of how to live and a total praxis (a.a., s. 504).

Så långt Gouldner. Vad innebär då hans förslag till sociologisk nyorientering? Inför en bedömning av hans analys är det, föreställer jag mig, väsentligt att man påminner sig om att innebörden av sociologins "kris" kan uppfattas på två olika sätt. Å ena sidan kan sociologins kris uppfattas som avhängig en mera omfattande samhällelig kris. Sociologins kris betraktas utifrån denna ståndpunkt som ett symptom på den mer övergripande kris som ibland kallas de västerländska eller det kapitalistiska samhällets kris. Detta tycks vara Göran Therborns ståndpunkt, och mot den bakgrunden uppfattar han inte Gouldners arbete som, när allt kommer omkring, någon särskilt konstruktiv analys (Therborn, 1973, s. 11, 25).

Den andra ståndpunkten definierar sociologins kris som uteslutande ett intellektuellt eller inomvetenskapligt problem. Utifrån detta synsätt är det helt enkelt "fel" på teorin.

Gouldner förefaller kluven mellan dessa två ståndpunkter. I hans bok återfinns många uppslagsrika resonemang om förhållandet mellan å ena sidan sociala omständigheter, institutionella arrangemang och forsknings- och utbildningspolitiska aspekter och å den andra sidan sociologins utveckling, men huvuddelen av hans kritik av den strukturfunktionalistiska sociologin och framför allt Parsons utgöres av en "konventionell" intellektuell granskning av Parsons system och dettas teoretiska implikationer. Gouldner hamnar därvid, som Maurice Zeitlin (1971, s. 312) påpekat, i samma predikament som föremålet för hans kritik — "a sort of inverted biblical exegesis of the 'errors' of Professor Parsons".

Paradoxen i Gouldners resonemang är dock att sociologins utomvetenskapliga förhållanden, i den slutgiltiga domen över strukturfunktionalismen, blir huvudkriteriet på sociologins kris; den strukturfunktionalistiska sociologins kommande kris bottnar ytterst i dess oförmåga att skänka det utilitaristiska och pragmatiskt orienterade samhället *informationer* om detta samhälle. Med ett par termer lånade från Göran Therborn (1973, s. 9—20) kan Gouldners analys sammanfattningsvis beskrivas som en kritik av en *intellektuell* sociologi genom ett påvisande av dess bristfällighet som *utredningssociologi*, vilket utmynnar i att en sociologi som *upplevelseform eller livsstil* erbjuds som alternativ.

Svagheten med Gouldners reflekterande sociologi är då att också den, precis som Parsons sociologi, misslyckas med att tillhandahålla sådana *informationer* om verkligheten som människor oundgängligen behöver för att lösa sina såväl omedelbara som långsiktiga problem. Gouldners sociologi vilar tungt på den platonska infrastruktur av antaganden, där föreställningen om att en fördjupad medvetenhet om tillvarons "väsen" automatiskt manifesterar sig i det goda livet, spelar en framträdande roll. Denna iakttagelse sätter fingret på den ömma punkten i såväl Gouldners som Israels lösningsförslag. Måste man inte, kan man nämligen fråga, av sociologisk forskning kunna kräva att den också tillhandahåller sådana informationer om verkligheten som av *den som mottager och använder* dessa informationer kan betraktas som oberoende av forskarens/rapportörens ideologiska position och värdemässiga föreställningar?

Denna fråga kan förefalla svår att förena med det grundläggande antagande om förhållandet mellan människa och samhälle som utsäger att samhället och historien är mänskliga skapelser och får sin betydelse först genom människors praktiska verksamhet i sitt samhälle och sin historiska situation, dvs. Israels antagande. Implicerar inte också den fråga jag nyss ställde en återgång till en mekanistisk världsbild, där tillvarons tänks styrd av sociala "grundlagar"?

Det finns emellertid, som jag ser det, en lösning på detta problem; en lösning

som i korthet utgår från en dialektisk uppfattning av förhållandet mellan människa och samhälle, och där tanken är den att människan måste tillskrivas den dubbla rollen av att både vara gäst i verkligheten och skapare av verkligheten. Å ena sidan lever människan i en verklighet som är oberoende av henne själv och som av den anledningen äger en definitiv och objektiv realitet, och å den andra sidan är denna verklighet en social skapelse, och så till vida är såväl utformningen som uttolkningen av den beroende av människans aktiva deltagande.

Det dialektiska momentet i vår strävan att inhämta kunskap om denna verklighet skulle då bestå i det för kunskapsinhämtandet nödvändiga pendlandet mellan rollen av utanförstående och oberoende nyttjare av denna verklighet och rollen av skapare och förmedlare av verkligheten. Peter Berger och Thomas Luckman har utifrån en sådan uppfattning sökt formulera en kunskapssociologisk strategi, och till den skall jag återkomma i samband med diskussionen av en humanistisk sociologi. Innan dess skall vi emellertid granska ytterligare ett försök att teckna sociologins kris och dess möjligheter, nämligen Robert W. Friedrichs framställning *A Sociology of Sociology*.

4.4 Friedrichs dialogiska sociologi

Gouldners utgångspunkt för kritiken av den västerländska sociologin och uppfattningen att denna sociologi är på väg mot en kris bottnar, som vi sett, i uppfattningen att denna sociologi inte förmår lösa de sociala problem som präglar välfärdssamhället. Friedrichs uppfattar inte bakgrunden till sociologins kris på det sättet. Hans utgångspunkt är i stället den paradigmatiska striden. Begreppet "paradigm" lanserades i början av 60-talet av Thomas Kuhn som en samlande beteckning för den allmänna referensram av föreställningar, kunskaper och metoder inom vilken vetenskaplig forskning bedrivs:

> [Paradigms] I take to be universally recognized scientific achievments that for a time provide model problems and solutions to a community of practioners (Kuhn, 1966, s. x).

Friedrichs problem är inte i första hand att sociologin eventuellt är ett dåligt instrument för problemlösande, utan är snarare att oenigheten om hur sociologin skall bedrivas är så påfallande bland sociologer (Friedrichs, 1972, s. 11). Friedrichs tillstår den strukturfunktionalistiska sociologins dominans och beskriver också dess framväxt i termer besläktade med Gouldners, men han betraktar inte denna sociologi som fullständigt ensam på den akademiska scenen (a.a., s. 16—17).[8]

Efterkrigstiden har, menar Friedrichs, präglats av ett mestadels osystematiskt sökande efter alternativ till den strukturfunktionalistiska sociologin (a.a., s. 27). Denna utveckling har tagit verklig fart först under 60-talet, och

Friedrichs urskiljer och diskuterar ett flertal sådana alternativ. Merparten av dessa är väl inte riktigt av den digniteten att de förtjänar beteckningen "paradigmer" utan har snarare karaktären av alternativa stipulationer, men om den strukturfunktionalistiska sociologin betraktas som konsensusteoretisk, vilket är högst rimligt, så framstår åtminstone det konfliktteoretiska perspektivet som ett mera fullvärdig paradigmatiskt alternativ (a.a., s.45). Detsamma gäller också för det sista av de alternativ Friedrichs för fram, nämligen det dialektiska (a.a., s. 51), och därmed kan hans utgångspunkt fastställas. Sociologins problem bottnar då i den strid om den vetenskapliga hegemonin som för närvarande pågår mellan tre paradigmer, nämligen det konsensusteoretiska, det konfliktteoretiska och det dialektiska. Friedrichs utesluter dock inte att det dialektiska paradigmet kan fungera som lösningen på motsättningen konsensus-konflikt genom att spela en överordnad roll visavi dessa (a.a., s. 54).

Avgörande för Friedrichs fortsatta analys är emellertid hans diskussion av tillämpbarheten av Kuhns paradigmbegrepp i ett samhällsvetenskapligt sammanhang. Friedrichs påpekar nämligen att Kuhns begrepp ursprungligen är avsett för att beskriva utvecklingen inom naturvetenskaperna, och att det inte utan vidare är applicerbart på samhällsvetenskaperna. I korthet innebär Kuhns tes att förändringar vad gäller sättet att bedriva vetenskaplig verksamhet beror på förändringar i en vetenskaps sätt att uppfatta sitt studieobjekt. Friedrichs ansluter sig till den uppfattning som vi mött tidigare och som innebär att samhällsvetaren står i ett annat förhållande till sitt studieobjekt än vad naturvetaren gör. Samhällsvetenskaplig forskning kännetecknas, enligt denna tanke, av att forskaren ingår i sitt studieobjekt, vilket innebär att ett sociologiskt paradigm även måste omfatta en bild av sociologen (a.a., s. 56).

Utifrån denna synpunkt renodlar därefter Friedrichs två typer av *sociologer*: sociologen som "präst" respektive sociologen som "profet". Den förstnämnde kännetecknas av att han uppfattar sig själv som spridare av ett sociologiskt "evangelium" eller som en som lägger ut texten om hur det verkligen ligger till i samhället. Mot denna typ av sociolog svarar då den som oreflekterat praktiserar en administrativ sociologi i, skulle Friedrichs kunna säga, det bestående tjänst.

Sociologen som profet å andra sidan motsvaras av den forskare som genom ett aktivt sökande efter och presenterande av alternativa livs- och samhällsformer söker påverka samhällsutformningen. Sociologen som profet representerar då sammanfattningsvis den i samhällsutvecklingen aktivt deltagande människans position.

Friedrichs tanke är nu den, att den tidigare helt dominerande prästerliga attityden har fått konkurrens från den profetiska självuppfattningen, och sociologins kris således bottnar i motsättningen mellan olika paradigmer rörande sociologernas självuppfattning där det profetiska paradigmet befinner sig på offensiven (a.a., s. 134).

Därefter övergår Friedrichs till en diskussion av frågorna om värderingsfrihet respektive moraliskt engagemang, och han börjar med att tillbakavisa myten om en värderingsfri sociologi (a.a., s. 135—165) och intar i det avseendet ungefär samma position som Howard Becker. Friedrichs ståndpunkt vad gäller engagemangsfrågan är således klar; sociologisk forskning innebär alltid, vare sig sociologen vill det eller inte, ett engagemang för förändring. Kärnan i detta resonemang består av tesen att kunskap om den sociala verkligheten innebär en förändring av denna verklighet. Att samhällsvetenskapliga upptäckter får denna konsekvens beror på människans speciella förmåga att lära sig och anpassa sig till nya förhållanden. Människan förändrar helt enkelt sitt beteende när hon får informationer om verkligheten (eller hon överväger åtminstone behovet av nya åtgärder, vilket i princip räcker för att rädda logiken i Friedrichs resonemang). Denna egenskap hos samhällsvetenskaplig forskning är också det som framför allt skiljer denna från naturvetenskaplig:

> But of critical importance to the social and behavioral sciences alone is the fact that *the very discovery* of a stable social sequence must inevitably, by the very grammar that adheres to social and behavioral research, act to some degree as a new and unique element in the stream of empirical events that make up social and behavioral interaction (a.a., s. 180).

I denna mening har således sociologisk forskning ett inflytande på samhällsutvecklingen. Att man inte observerat detta tidigare beror på, menar Friedrichs, att man betraktat samhällsvetenskaplig forskning som på det hela taget ekvivalent med naturvetenskaplig forskning. Kunskap om lagbundenheter i naturen påverkar emellertid inte på samma sätt naturens beteende — atomer och planeter rör sig på samma sätt som tidigare trots att vår kunskap om dessa företeelser gradvis förändras.

Det Friedrichs kallar "den sociologiska paradoxen" beskriver han på följande sätt:

> The simple *awareness of uniformities* that accompanies validation in the behavioral sciences is a cognitive factor which interacts with other cognitive factors that contribute to the matrix out of which the uniformities were originally precipitated. The result is a magnificent paradox. The social scientist's perception of uniformities represents *a new and unique event* that by its very appearance must to some degree in the shorter or longer run operate to deny the full validity of the perceived sequence when he seeks to reconfirm at a later time the order apprehended earlier (a.a., s. 180).

Konsekvenserna av denna paradox är, menar Friedrichs, att varje sökande efter lagbundenheter vad gäller den mänskliga och sociala sfären i princip är dömt att misslyckas. Av detta skäl måste all samhällsvetenskaplig forskning betraktas som socialt handlande, dvs. som ingrepp i den sociala verkligheten. Detta är en konsekvent renodling av deltagarpositionens vetenskapssyn, och Friedrichs förefaller benägen att uppfatta denna karaktär hos samhällsvetenskaperna som något positivt; hos dem finns så att säga inbyggd en strävan mot förändring, mot ett överskridande av det innevarande.

Friedrichs tillstår att den paradox han "avslöjat" också kunde beskrivits som

ett uttryck för samhällsvetenskapernas dialektiska karaktär. Hans tveksamhet att uttryckligen beskriva samhällsvetenskaperna som definitionsenligt dialektiska förefaller bottna i en önskan att undvika en alltför stark koppling mellan de egna synpunkterna och marxismens sätt att använda dialektiken (a.a., s. 184), men samtidigt är det svårt att befria sig från intrycket att han därmed också sökt undvika en diskussion av det dialektiska perspektivet. Som det nu är stannar hans referenser till dialektiken vid konstaterandet att det dialektiska momentet inom samhällsvetenskaperna med nödvändighet tvingar fram förändring, och att forskaren på grund av denna karaktär hos samhällsvetenskaperna inte har någon möjlighet att ställa sig utanför denna förändringsprocess.

Den dialektiska karaktären hos samhällsvetenskaperna kan emellertid ges en annan innebörd, och uppfattas som fordrande en förmåga att "pendla" mellan deltagar- och åskådarperspektivet. Friedrichs diskussion innebär en renodling av och ett särskiljande mellan dessa två perspektiv, och därmed skapar han, som jag ser det, två svårigheter för sig. Den ena består i att han därmed avhänder sig möjligheten att diskutera sociologins möjligheter att gå utöver den rent hermeneutiska kunskapen utan att därför helt ge upp denna, dvs. den naturalistiska "utbrytningens" problem, och den andra svårigheten består i att Friedrichs slutgiltiga förslag till en ny sociologi framstår som ett plötsligt övergivande av den deltagarposition som han under sin framställning byggt upp. Samhällsvetenskapernas dialektiska karaktär hindrar inte Friedrichs från att formulera en egen sociologi, vars främsta kännetecken är att den uppträder som åskådare eller , med Friedrichs egen term, vittne till den dialektiska process som förhållandet mellan människan och samhället utgör.

Utgångspunkten för Friedrichs presentation av lösningen på sociologins paradigmatiska problem är således följande. Friedrichs har renodlat två typer av sociologier — en konsensusteoretisk och en konfliktteoretisk — och kompletterat dessa med en dialektisk sociologi. Därefter för Friedrichs in ytterligare en paradigmatisk nivå i resonemanget, sociologernas självbild, och i själva verket betraktar han denna nivå som mera grundläggande än de nyssnämnda. Två mot varandra stående självbilder renodlas därefter: den prästerliga och den profetiska. Friedrichs klargör emellertid att det föreligger ett bestämt samband mellan dessa självbilder och de nämnda typerna av sociologier, på så vis att mot den prästerliga självbilden svarar den konsensusteoretiska sociologin, och mot den profetiska den konfliktteoretiska (a.a., s. 290—91).

Friedrichs påbörjar sin avslutande diskussion med en prognos rörande den prästerliga respektive den profetiska sociologins framtid, och han fastställer, närmast som ett empiriskt faktum, att den profetiska sociologin för närvarande seglar i medvind och att den kommer att passera det prästerliga idealet som dominerande paradigm. Friedrichs förefaller vara tillfreds med den utvecklingen, och betraktar för övrigt detta som en återgång till den uppfattning klassikerna hade om sin verksamhet (a.a., s. 293).

Innebär då detta att sociologin på den andra pradigmatiska nivån, dvs. den som rör själva teorin, också går mot en förändring i riktning mot konfliktteoretisk dominans? Slutsatsen ligger nära till hands; Friedrichs har ju disponerat sin framställning kring antagandet om en både funktionell och kausal relation mellan självbild och sociologisk teori. Som något av en överraskning kommer därför Friedrichs påpekande att utvecklingen mot en profetisk självbild ingalunda behöver leda till att konfliktteorin ersätter konsensusteorin som den akademiska sociologins dominerande paradigm på det teoretiska området.

I själva verket är det konfliktteoretiska paradigmet oförenligt med Friedrichs uppfattning om vetenskapens yttersta uppgift, som han menar består i:

> ... the extraction of order from the flux of human experience. Social existence may well be fundamentally out of joint, conflicting, unsystematic. But even if it is, the presumptive cement that serves as bond between the varying sub-communities of science would be incapable of responding to that circumstance other than viewing as but one more challenge to its own ability to bring cognitive order out of apparent chaos (a.a., s. 294).

Vetenskapen är helt enkelt, under förutsättning att den uppfattar sig själv som ett systematiskt och regelmässigt försök att vaska fram mönster och ordnande principer ur en kaotisk verklighet, tvungen att anta en system-paradigmatisk grundsyn som sin *analytiska modell*. Felet med Parsons system-paradigmatiska sociologi består då inte, menar Friedrichs, i att den arbetar utifrån ett antagande om att den sociala verkligheten är uppbyggd som ett system, utan att Parsons därutöver tillskriver detta system en strävan mot jämvikt. Utifrån Friedrichs ståndpunkt är Parsons teori således inte bara en system-orienterad teori; den är också en harmoniteori, men frågan om huruvida systemet är harmoniskt eller befinner sig i ett tillstånd av konflikt är, menar Friedrichs, inte en teoretisk fråga utan en empirisk (a.a., s. 295).

Problemet för Friedrichs består således inte i ett val mellan en konsensusteoretisk och en konfliktteoretisk syn. Hans huvudproblem är att formulera en sociologi som förmår skänka kunskap om just den dialektiska karaktären hos människors samhällsliv såsom detta kommer till uttryck i motsättningen mellan det ideografiska och det nomotetiska, det disjunktiva och det funktionella, det existensiella och det relationella. Det finns en viss likhet mellan Friedrichs problem och C. Wright Mills (1971). Precis som denne önskar Friedrichs skapa en sociologi, eller åtminstone en sociologisk medvetenhet, som förmår kasta ljus över för det första enskilda människor, deras bekymmer och "unika" problem och, för det andra, den sociala strukturen och dess egenskaper samt, slutligen, över förhållandet mellan dessa två nivåer. Det är efter sökandet av en sociologi som kan fylla den uppgiften som Friedrichs ägnar huvuddelen av det sista kapitlet i sin bok.

Lösningen på detta problem ligger i insikten, säger Friedrichs, om att de konkurrerande paradigmerna inte är varandra uteslutande alternativ, utan att deras lämplighet beror på vad det är för slags problem de ställs inför.

Friedrichs beskriver paradigmerna som en form av linssystem, vilka ställer speciella egenskaper i fokus, och Friedrichs tanke är att människan i princip äger förmågan att använda olika linssystem, men att insikten om detta fördunklas av den artificiella segmenteringen mellan å den ena sidan den vetenskapliga rollen och å den andra lekmannens eller, med andra ord, mellan vetenskapssamhällets krav och vardagslivets erfarenheter. Då denna segmentering resulterat i en klar dominans för vetenskapssamhällets perspektiv och då detta perspektiv vidare präglas av bilden av vetenskapsmannen som en utanförstående, objektivt registrerande och lika objektivt rapporterande betraktare av det sociala livet, dvs. det prästerliga idealet, förefaller det Friedrichs mest angeläget att revitalisera det profetiska idealet:

> The activities of sociologists as scientists, however, are always and in principle nested in a larger frame that includes the intrasubjective, the unique, and the existential. And it is because we are never able to extricate ourselves from that context, even when we take on the "role" of sociologist as scientist, that the image of man resident within the rhetoric of science may serve as a powerful tool in the service of a more fundamentally realistic and humane paradigm (a.a., s. 299—300).

Avslutningsvis granskar Friedrichs ett par tänkbara kandidater till ett sådant mer "realistiskt och humant paradigm", och det kan här räcka med att konstatera att han avfärdar Sartres existensialism, Husserls och Schütz fenomenologi samt Peter Bergers, av de båda nyssnämnda inspirerade, försök att formulera riktlinjerna för en humanistisk sociologi (a.a., s. 300—314). Ingen av dessa ansatser har, menar Friedrichs, någon möjlighet att svara mot de krav han ställer , vilka sammanfattningsvis kan sägas utmynna i en önskan att argumentera för sociologin som människans "most reliable instrument for extending meaningful responsibility and substantive freedom" (a.a., s. 315).[9]

Sociologins förmåga att öka människans ansvar för sina handlingar bottnar i dess förmåga att klargöra för människan konsekvenserna av hennes handlingar och således på förhand göra det möjligt för henne att bedöma, dvs. ta ansvar för, sina handlingar (a.a., s. 316—17). Sociologins emancipatoriska förmåga är således, menar Friedrichs, en konsekvens av att sociologisk forskning till sin karaktär alltid är en social handling. Genom att sociologen i sin forskning befinner sig i den dialektiska situation, som social interaktion alltid utgör, har han, fortsätter Friedrichs, en unik möjlighet att demonstrera hur själva klargörandet av den sociala ordningens problematik transcenderar denna ordning och innebär ett lösgörande från tvångsmässigt eller stelnat beteende (a.a., s. 321).

Ansvar och frihet, dvs. de båda värden Friedrichs sätter främst, har emellertid en andra sida. Ansvar kan ägas av såväl den onde som den gode, och frihet kan innebära såväl frihet till gemenskap som frihet till makt — såväl trygghet som nihilism. Av det skälet är det aldrig möjligt att bortse från den existensiella komponenten, eller deltagarperspektivet, hos sociologin, och Friedrichs betonar att hans sociologi är en sociologi på två nivåer: den

*inter*subjektiva och den *intra*subjektiva. Friedrichs sammanfattar sin uppfattning på följande sätt:

> What [the present formulation] says is that the two predispositions—the one suitable to the concern to reliability evidenced by natural science and the other appropriate to the risk demanded by a sensitivity to the ground that is personal existence—must inform each other if either is to bear fruit for man. Indeed, it says more than that. It declares that they *do*—that social man unavoidably orients himself in terms of two levels of experience, the intersubjective and the intrasubjective, the public and the private, the empirical and the existential—and that to continue to ignore that fact, ..., reflects in cognitive form but the egocentric predicament that has been the mark of man's creatureliness, individual and corporate (a.a., s. 323).

Poängen i Friedrichs förslag är således att det söker förena det bästa hos två kunskapsteorier, där den ena kretsar kring kravet på empirisk validitet på ett sätt som gör det rimligt att peka på åtskilliga beröringspunkter med t.ex. Parsons system-paradigmatiska sociologi, och där den andra kan beskrivas som en hermeneutik på existensiell grund.

Så långt kan Friedrichs förslag sägas utmynna i en paradigmatisk pluralism av ungefär samma innebörd som det flerparadigmatiska seende som Ulf Himmelstrand förordad eller den förmåga att tillgodogöra sig "fientlig information" som Gouldner pläderar för. Denna slutsats förefaller också vara konsistent med det resonemang som Friedrichs fört. Han har ju konstaterat att sociologins studieobjekt med nödvändighet kräver av sociologen att denne ställer sig i ett deltagarförhållande till sitt problem, samtidigt som den vetenskapliga uppgiften som teoretisk företag med lika stor nödvändighet implicerar ett, åtminstone temporärt, åskådarförhållande. I denna situation framstår det som självklart att av sociologen kräva förmågan att anlägga båda dessa perspektiv.

Ur logisk synvinkel är således denna lösning acceptabel, även om den ur ett mera pragmatisk perspektiv är mindre tillfredsställande. Det ligger ju nära till hands att fråga sig *hur* denna paradigmatiska pluralism skall användas i den konkreta forskningssituationen — hur bär man sig åt för att etablera och vidmakthålla den dialog Friedrichs talar om? Därför kommer det som en överraskning när Friedrichs på bokens allra sista rader väljer stt beskriva sociologen som ett *vittne* — "ett vittne till den outgrundliga sociala dialog som utgör människan" (a.a., s. 328).

Här introduceras plötsligt något nytt. Uppfattningen av sociologen som ett vittne till en dialog kan knappast betyda något annat än ett starkt förordande av åskådarpositionen, och så till vida kan den läsare som uppfattat Friedrichs diskussion som ett hot mot system-paradigmatisk eller strukturfunktionalistisk sociologi, när han slår igen boken, känna sig lugnad. Det är som om Friedrichs i allra sista stund styr undan den torped han avfyrat mot denna typ av sociologi. Den som däremot fortfarande känner behovet av en utveckling av sociologin, utan att för den skull sträva efter att till varje pris skjuta Parsons i sank, måste rimligtvis fortsätta där Friedrichs slutar.

Som jag tidigare antytt tror jag att Friedrichs kommer åt något väsentligt när han beskriver den sociologiska medvetenheten som förmågan att anlägga olika perspektiv. En, som jag ser det, naturlig utveckling av den synpunkten består i en analys av möjligheterna att *växelvis* anlägga olika perspektiv, att pendla mellan åskådarens och deltagarens förhållningssätt. Jag föreställer mig, men detta är närmast en arbetshypotes, att Friedrichs uppenbara ovilja att ta fatt i den synpunkten bottnar i hans ambition att upprätthålla fronten mot attackerna från en mera humanistiskt orienterad sociologi. I det läget retirerar han avslutningsvis från den mera framskjutna position som den flerparadigmatiska hållningen innebär, och placerar sociologen på en viss distans från problemområdet, som *vittne* till den sociala dialektiken. Vad sociologin behöver just nu är emellertid inte en sådan taktisk reträtt utan en analys av möjligheterna att verkligen pendla mellan olika förhållningssätt. Förutsättningarna för ett sådant resonemang är ämnet för det sista avsnittet i detta kapitel.

4.5 Mot en humanistisk sociologi

En distinktion, som i det föregående visat sig vara fruktbar, är den mellan vetenskapsmannen som deltagare respektive som åskådare.[10] Distinktionen refererar till två skilda förhållningssätt till den sociala verkligheten, och den är således en kunskapsteoretisk distinktion. Med tanken på vetenskapsmannen som deltagare förstås det förhållningssätt, som betonar att den samhällsvetenskaplige forskaren aldrig kan ställa sig utanför sitt studieobjekt — att han, då han själv är en del av det sociala sammanhanget, ingår i sitt studieobjekt. Bilden av vetenskapsmannen som åskådare, å andra sidan, är ett uttryck för uppfattningen att samhällsvetaren, som ett resultat av sin utbildning och professionella erfarenhet, åtminstone i sin roll som forskare förmår ställa sig utanför sitt studieobjekt. Tanken är den att åskådarperspektivet möjliggör ett objektivt och förutsättningslöst studium, dvs. ett studium som är oinfekterat av de ideologier och värderingar och de subjektiva föreställningar som präglar dem som deltar i den studerade händelsen.

De framställningar jag anknutit till kan då beskrivas som angrepp på den föregivet objektiva åskådarpositionen som strukturfunktionalismen representerar. Becker, Himmelstrand, Lynd, Israel, Gouldner och Friedrichs har alla sökt avliva myten om sociologen som en utanförstående och objektivt registrerande iakttagare av de sociala processerna, och åtminstone Gouldner och Friedrichs har försökt formulera alternativ till detta synsätt.

För Gouldners vidkommande resulterar detta sökande i en sociologi som starkt betonar deltagarperspektivet, medan Friedrichs odyssé till sist för honom till en position som innebär att sociologen uppfattas som vittne, vilket rimligtvis måste innebära ett åskådarförhållande, till en dialog, dvs. en situation där människor aktivt deltar i någon form av meningsutbyte.

Inget av dessa förslag är verkligt bra. Deras mest framträdande drag är renodlingen av *ett* förhållningssätt. Denna renodling är svårförenlig med den dubbla uppgift jag vill tillskriva sociologin. Sociologins uppgift är, menar jag, dels att förklara varför människor handlar som de gör och varför samhällen utvecklas som de gör, dvs. ge historiska förklaringar, och dels att tillhandahålla riktlinjer, eller åtminstone relevanta utgångspunkter, för människors framtida handlande, dvs. presentera och utvärdera människans möjligheter. Sociologins berättigande ligger i dess förmåga att fylla båda dessa uppgifter. Den första av dessa låter sig kanske lösas utifrån ett renodlat deltagarperspektiv — det är åtminstone möjligt att tänka sig att sociologen i den mån han deltar i varje händelse han studerar skulle kunna ge *en* förklaring till det inträffade. När det däremot gäller sociologins andra uppgift är det, såvitt jag förstår, inte möjligt att ens tänka sig att anlägga ett deltagarperspektiv. För att utröna människans möjligheter i framtiden måste åskådarens position intas.

Den tes jag i föreliggande avsnitt vill driva kan alltså formuleras på följande sätt: *sociologisk forskning fordrar förmågan att anlägga både åskadarens och deltagarens perspektiv.*

Om med begreppet "paradigm" avses ett mönster för hur en viss verksamhet skall bedrivas, dvs. en idealtypisk modell för problemlösande, så kan denna tes sägas utgöra en precisering av den synpunkt som bl.a. Gouldner och Himmelstrand givit uttryck för, nämligen att av sociologen krävs förmågan till flerparadigmatiskt seende.

I den föregående diskussionen har åskådarpositionen ofta sammanfallit med ett oreflekterat tillämpande av empiriska metoder och en hypotetiskt-deduktiv förklaringsmodell, medan deltagarpositionen mestadels kommit att innebära en mer eller mindre hermeneutisk ståndpunkt. Min konkretisering av innebörden av kravet på ett flerparadigmatiskt seende får dock inte tolkas som ett försök att fastställa någon lämplig arbetsfördelning mellan empiri och teori. I syfte att klargöra det och samtidigt bereda marken för en diskussion av vad det är i *den sociala verkligheten* som möjliggör ett sådant dubbelt seende, vill jag starta med en diskussion av ytterligare ett bidrag till sociologins "kris-litteratur", nämligen Derek L. Phillips bok *Abandoning Method* (1973).

Phillips grund för konstaterandet att sociologin befinner sig i en problematisk situation är en helt annan än den Gouldner och Friedrichs utgår från. Gouldner är, som vi minns, skeptisk vad gäller den strukturfunktionalistiska sociologins möjligheter att fungera som ett instrument för samhällsförändring på grund av dennas *teoretiska* böjelse för stabilitet och ordning, och Gouldner förordar en sociologi präglad av ett totalt deltagande. Friedrichs utgångspunkt är uppfattningen att de konkurrerande *paradigmerna* — konfliktparadigmet och konsensusparadigmet — var för sig är otillräckliga; tillvaron låter sig inte beskrivas i uteslutande det enas eller andras termer. Som skäl för sociologins kris pekar således Gouldner på brister i teorin och Friedrichs på brister i den paradigmatiska konstellationen.

Phillips utgångspunkt är varken misstroende mot den strukturfunktionalistiska teorin eller de dominerande paradigmerna utan uppfattningen att empirisk sociologi, på grund av framför allt datainsamlings- och mättekniska problem, är en ytterst osäker väg till valid, reproducerbar och kumulativ kunskap om samhället (Phillips, 1973, s. 69—74). För Phillips är det således de sociologiska *metoderna* som är vanskliga.[11]

I denna situation föreligger två möjligheter, säger Phillips. Den ena innebär att forskningen koncentreras på att finna vad det är som orsakar den bristande reliabiliteten och validiteten i empirisk sociologi så att man i fortsättningen kan korrigera för dessa felkällor. Den andra möjligheten innebär att man överger den empiriska sociologin. Phillips väljer den andra av dessa möjligheter (a.a., s. 76) och ägnar sin framställning åt att demonstrera den empiriska sociologins otillräcklighet och omöjligheten av att bedriva en värderingsfri sociologi i syfte att förbereda för en ny typ av sociologi.

Merparten av de synpunkter Phillips anför i sin diskussion av den positivistiskt-empiriska sociologins problem är vid det här laget välbekanta. Phillips understryker således att sociologen aldrig kan vara neutral vad gäller såväl valet av problem som valet av metoder och att vetenskapligt kunskapssökande alltid måste ta sin utgångspunkt i vissa grundläggande, icke-empiriska antaganden (a.a., s. 76—80). Han diskuterar vidare förutsättningarna för upprätthållandet av ett åskådarperspektiv, men kommer, inte överraskande, till slutsatsen att samhällsvetaren för att erhålla kunskap om sitt studieobjekt inte kan bortse från de föreställningar och teorier om sig själva som de studerade människorna och grupperna upprätthåller, varför ett renodlat åskådarperspektiv inte är möjligt (a.a., s. 120). Phillips går dock vidare, och det är av det skälet jag valt att dröja något vid hans resonemang. Han konkretiserar nämligen vad han menar att sociologen bör fästa speciellt avseende vid hos sitt studieobjekt:

> ... sociologists must also deal with the "objective" meanings of the actions and behavior of those they study. This problem need not be insurmountable so long they do not forget that the objective meaning of acoustic and visual phenomena is that meaning attributed to those signs by a rule generally accepted according to a given scheme of interpretation within a social group (a.a., s. 121).

Det centrala i ovanstående citat är tanken att den objektiva innebörden hos språkliga fenomen ges av en "allmänt accepterad regel", och här anknyter Phillips till Peter Winch's synpunkter på hur samhällsvetenskaplig forskning bör bedrivas. Den genomgående idéen hos Winch är ju nämligen att samhällsvetenskapernas egentliga problem är begreppsliga — inte empiriska (Winch, 1970, s. 17). Winch betraktar sociala relationer som uttryck för teorier om verkligheten och hävdar att en begreppslig undersökning av människors föreställningar om verkligheten ger upplysningar om samhällets karaktär och förhållandet mellan människorna i det (a.a., s. 22—24).

Winch's ståndpunkt skall alltså uppfattas som en kritik av den

samhällsvetenskap som bedrivs med naturvetenskaperna som förebild. Winch vill demonstrera att det föreligger en fundamental skillnad mellan naturvetenskaperna och samhällsvetenskaperna som innebär att samhällsvetenskaperna måste arbeta med andra förklaringsprinciper än naturvetenskaperna.

Winch utgår därvid från ståndpunkten att empiriskt studium, för att bli meningsfullt, förutsätter möjligheter att göra uttalanden om iakttagna regelbundenheter. För att forskaren skall kunna göra sådana uttalanden fordras kriterier för avgörandet om de iakttagna händelserna tillhör samma klass av händelser, dvs. är identiska. Dessa kriterier är, menar Winch med referenser till Wittgenstein, ytterst sett avhängiga en *regel*. Att empiriskt studera något är då detsamma som att undersöka de regler enligt vilka de studerade händelsernas likhet fastställes. Inom naturvetenskaperna är det vetenskapssamhällets regler som fastställer de iakttagna händelsernas innebörd. För att förstå naturvetenskaplig verksamhet måste vi således betrakta två relationer, nämligen dels relationen mellan forskaren och hans studieobjekt och dels, och det är det viktiga, relationen mellan forskaren och det vetenskapssamhälle han tillhör. Det är det senare som ger spelets regler.

Samhällsvetenskaplig forskning skiljer sig från naturvetenskaplig, menar Winch, genom karaktären hos relationen forskare-studieobjekt. Samhällsvetenskapernas studieobjekt — och låt oss för enkelhetens skull tänka oss att dessa alltid utgöres av människor — har nämligen själva föreställningar om det forskaren iakttar. Människor har teorier om sig själva och sitt handlande, de följer med andra ord regler, och för att förstå människors handlande måste forskaren ta hänsyn till dessa regler. Utöver vetenskapssamhällets regler måste således sociologen i sitt vetenskapsutövande även ta hänsyn till studieobjektets regler (a.a., s. 87).

För att sammanfatta: Winch hävdar utifrån denna analys att samhällsvetenskaplig forskning alltid måste bedrivas ur ett deltagarperspektiv. Winch's formulering av sociologins inriktning tecknar således bilden av en renodlat hermeneutisk verksamhet — en sociologi som genom att deltaga strävar efter förståelse av mänskliga handlingar.

Det är en sådan, av Winch inspirerad, hermeneutisk sociologi som Phillips förefaller ha haft i tankarna när han beskriver sociologins uppgift:

> ... I want to suggest that human behavior is explained by presenting arguments which justify the behavior in question. This procedure does not involve discovering patterns or laws or anything else, but is rather a matter of putting forth possible ways of viewing some aspects of the social world (Phillips, 1973, s. 172).

En kritisk granskning av Phillips lösningsförslag måste rimligtvis kretsa kring en kritik av Winch's resonemang. Dennes bok har också initierat en omfattande debatt, men då jag inte ser som min uppgift att försvara en hermeneutik av det slag som Winch och Phillips företräder men däremot vill

försöka teckna konturerna av en sociologi där hermeneutiken eller, om man så vill, deltagarperspektivet är ett av två lika viktiga perspektiv, skall jag här ta fasta på ett försök att precisera den hermeneutiska analysens roll inom samhällsvetenskaperna.[12]

Arnold Levison har i en kommentar till debatten kring Winch's bok sökt "rädda" denne genom att argumentera för betydelsen av hermeneutisk analys *som en förutsättning* för empiriskt studium. Levisons argument är i korthet följande: för att förstå innebörden hos en social handling måste vi kunna förbinda den med en avsikt. Detta leder till att sociologiska förklaringar till sin karaktär skiljer sig från naturvetenskapliga; dessa behöver inte ta någon hänsyn till "avsikter" hos sitt studieobjekt (Levison, 1966, s. 141). En konsekvens av detta är att samhällsvetaren måste ta hänsyn till det sätt varpå studieobjektet definierar sig själv och sina handlingar. Det sätt varpå människor uppfattar sig själva är således, menar Levison och ansluter sig därmed till Winch, en väsentlig del av samhällsvetenskapernas studieobjekt (a.a., s. 142). I den mån Levison avviker från Winch's synsätt så är det i uppfattningen av den hermeneutiska analysens roll. Medan Winch betraktar den som den enda vägen till sociologisk kunskap, så antyder Levison att han betraktar den hermeneutiska analysen som en, låt vara nödvändig, förutsättning för en naturalistisk analys:

> As I have tried to show, the appeal to 'subjective understanding' in social scientific contexts occurs at a level *prior* to the formulation of methodology, namely at the level of defining *the subject matter* of a social science... It is the sheerest dogma to insist that it is possible to formulate 'explanatory principles for purposive action in purely behavioristic ... terms' ..., *because such a procedure necessarily eliminates any empirical reference for the term* 'purposive action' (a.a., s. 145).

Levisons argument har således karaktären av en preciserande beskrivning av den sociologiska forskningsprocessen. Det första steget i denna process är då hermeneutiskt och syftar till att begripliggöra innebörden hos de studerade fenomenen. Denna typ av förståelse är, menar Levison, en nödvändig förutsättning för det andra steget, som utgörs av "*a formulation of methodology*", vilket rimligtvis måste uppfattas som en inledning till den naturalistiska, dvs. ungefär lagbundenhetssökande, analysen. Även om Levison inte närmare klargör karaktären hos detta andra steg, så står det klart att han, till skillnad från Winch, förutsätter två faser hos samhällsvetenskaplig forskning, nämligen en hermeneutisk och en naturalistisk fas eller, med ett par andra termer, en förstående och en förklarande fas.

Levisons argument är principiellt hållet och syftar till att "rädda" den hermeneutiska komponenten i den sociologiska forskningsprocessen. Det omfattar således ingen närmare utredning av förhållandet mellan processens två faser, vilket gör det svårt att avgöra hur Levisons synpunkter förhåller sig till Max Webers diskussion av samma fråga. Så mycket kan emellertid sägas att Levisons synpunkter inte går utöver Webers analys; snarare förhåller det sig

tvärtom: Webers beskrivning av förhållandet mellan hermeneutisk och naturalistisk analys utgör en logisk utveckling av den position Levison representerar.

Som bekant gör Weber en distinktion mellan *aktuelles Verstehen* och *erklärendes Verstehen*, där den sistnämnda förståelseformen motsvarar den förståelse som Winch's hermeneutik syftar till (Weber, 1965, s. 240, 245—46 not 10). Varje tolkning av verkligheten, och tolkning innebär för Weber att *erklärendes Verstehen* etableras, är emellertid endast en subjektiv hypotes tills (den statistiska) relationen mellan de studerade fenomenen kunnat fastställas. Omvänt gäller, enligt Weber, att i den mån endast statistiska regelbundenheter redovisas så förblir dessa, med Sten Johanssons (1970) karaktäristik, "oförståeliga numeriska fakta". För Weber är således sociologisk kunskap möjlig endast genom en förening av hermeneutisk och naturalistisk analys, där båda analysformerna förutsätter varandra.

Hos Levison och framför allt Weber återfinner vi således ett argument som tenderat att komma bort i diskussionen om sociologins karaktär, nämligen betonandet av vad jag kallat det dubbla seendets betydelse. Om den hermeneutiska analysen identifieras med deltagarperspektivet och den naturalistiska tekniken med åskådarperspektivet, så framträder detta tydligare. Vad den strukturfunktionalistiska sociologin övertog från Weber var dennes betonande av den naturalistiska analysens oundgänglighet, medan kritikerna av strukturfunktionalismen haft en benägenhet att hamna i den rakt motsatta, och lika ohållbara, positionen som ett renodlat hermeneutiskt synsätt innebär.

Varför har debatten resulterat i denna renodling av endera ett åskådarperspektiv eller ett deltagarperspektiv? Det är en intressant fråga, därför att ett svar på den kan gen en anvisning om var någonstans i detta omfattande idékomplex ett försök till nyorientering kan ta sin utgångspunkt.

Många av de försök att bestämma sociologins karaktär och inriktning, som vi mött i den föregående diskussionen, har kretsat kring analyser av egenskaper hos sociologins studieobjekt och utmynnat i slutsatser om dessa egenskapers betydelse för förhållandet mellan sociologen och hans studieobjekt. Gemensamt för dem som därvid kommit att inta deltagarpositionen har varit antagandet att människan själv skapar sina sociala förutsättningar och sin historiska ram. Då de sociala fenomenen är mänskliga skapelser, och dessutom ofta består av människor, är det inte möjligt att inta den utanförstående betraktarens perspektiv på dessa fenomen, har bl.a. Becker, Gouldner och Winch hävdat.

Om det nu verkligen bestämt är så, att varje människa själv skapar sin sociala verklighet och sina sociala omständigheter och därefter uteslutande lever i denna verklighet, så vore "deltagarsociologernas" argument ovedersägligt.

Om det däremot kunde hävdas att varje människa *också* lever i en värld som skapats av *andra* och över vilkas skapelseakt hon inte har något inflytande, så

vore det möjligt att anta existensen av en verklighet till vilken hon kan inta den utanförstående åskådarens position.

Ett sådant grundantagande om människans situation i världen bildar utgångspunkten för Peter Bergers och Thomas Luckmans dialektiskt koncipierade bild av sociologin och dess löfte och möjligheter:

> Man is biologically predestined to construct and inhabit a world with others. This world becomes for him the dominant and definitive reality. Its limits are set by nature, but once constructed, this world acts back upon nature. In the dialectic between nature and the socially constructed world the human organism itself is transformed. In the same dialectic man produces reality and thereby produces himself (Berger & Luckman, 1967, s. 183).

Berger och Luckman tar således sin utgångspunkt i ett antagande som betonar det dialektiska förhållandet mellan människa och samhälle: människan skapar visserligen sitt samhälle, men människan skapas också av samhället (jfr. a.a., s. 189). Deras diskussion gör i första hand anspråk på att vara kunskapssociologisk, men det är fullt klart att deras kunskapssociologiska analys har vittgående konsekvenser för vår uppfattning av sociologin. I korthet kan den sociologi de avslutningsvis pläderar för beskrivas som historisk/filosofisk till sin karaktär, dvs. en humanistisk sociologi i motsats till den naturvetenskapligt inspirerade strukturfunktionalismen och empiriska positivismen.

Det hos Berger och Luckman som är av speciellt intresse i det här sammanhanget är deras *argument* för den sociala verklighetens dialektiska karaktär. Det är också dessa argument jag i huvudsak skall uppehålla mig vid i den följande diskussionen. Utöver resonemangen kring verklighetens beskaffenhet innehåller deras bok en mängd synpunkter på sådant som mänskligt samspel, identitet och socialisation, men det förhållandet att man som läsare kan komma att uppfatta vissa av dessa synpunkter som relativt lättviktiga — ibland präglas framställningen av att förtjusningen över möjligheterna att utveckla lustigt valda exempel dominerar över det substansiella innehållet — betyder inte att diskussionen av själva huvudproblemet, dvs. verklighetens dialektiska karaktär och människans situation i denna verklighet, förlorar i värde. Det bör också sägas att den pragmatiskt orienterade sociologen har lika litet att hämta ur Bergers och Luckmans framställning som ur Gouldners eller Friedrichs eller Phillips. Frågan om hur sociologisk forskning konkret skall bedrivas lämnar Berger och Luckman utan beaktande.

Peter Berger och Thomas Luckman står på flera, och sinsemellan ganska olika, giganters skuldror. Bland de tänkare de uttryckligen refererar till återfinns Durkheim, Marx, Mead och Weber (a.a., s. 17). Från den förstnämnde har de hämtat antagandet om samhället som en objektiv realitet, dvs. oberoende av människors tänkanden och göranden. Denna samhällsuppfattning "modifieras" emellertid med hjälp av för det första det dialektiska perspektiv som återfinns hos den unge Marx, för det andra Webers betonande

av den subjektiva förståelsens betydelse och, slutligen, Meads närmast socialpsykologiska teori om människoblivandet. Deras kunskapsteoretiska utgångspunkt är den fenomenologiskt präglade common-sense uppfattning som Alfred Schütz, och i viss mån Frankfurtskolan som helhet, representerar. Centralt för detta synsätt är tanken att alldeles oberoende av teoretiska, filosofiska och "intellektuella" överväganden, så lever människan i en högst påtaglig verklighet, en vardagsverklighet (*the reality of everyday life*), och det är vidare denna verklighet som utgör de empiriska samhällsvetenskapernas studieobjekt (a.a., s. 19). Vardagsverkligheten är framför allt en verklighet som är *objektiverad*, dvs. den uppträder som "färdig" och "ordnad" utanför och oberoende av varje enskild människas inträdande i denna verklighet (a.a., s. 21—22). Vardagsverkligheten är vidare *intersubjektiv*, dvs. den är gemensam för flera människor på så vis att dessa uppfattar verkligheten på samma sätt. Common-sense kunskap är då, menar Berger och Luckman, sådan kunskap som delas av flera människor "i vardagslivets normala, självklara rutiner". Utmärkande för vardagslivets verklighet är således att den är självklar. Den fordrar inga argument; den är verklig just i kraft av sin självklarhet, sin oproblematiska självklarhet (a.a., s. 23).

Lika självklar som tanken att vardagsverkligheten är en objektiv, begriplig och påtaglig verklighet för bestämda människor vid bestämda tillfällen — lika självklar är emellertid tanken att denna verklighet inte skapats ur tomma intet och vidare att denna verklighet förändras och uppträder i olika skepnader.

Frågan om hur denna vardagsverklighet, denna objektiverade och självklara verklighet, som är den empiriska sociologins studieobjekt, har skapats, är det problem som Berger och Luckman diskuterar.

Låt oss titta lite närmare på detta *problem* och undersöka hur Berger och Luckman når fram till sin problemformulering. För att över huvud taget kunna tillgodogöra sig deras diskussion tror jag att det är nödvändigt att ha en någorlunda klar uppfattning om vad det är för slags fråga de söker besvara.

Bergers och Luckmans utgångspunkt är ett närmast biologiskt uppbyggt antagande om människans speciella och unika position i djurvärlden. Till skillnad från de flesta andra levande varelser står människan i ett mycket fritt förhållande till naturen. Detta fria, icke-deterministiska, förhållande till miljön i vid mening har, menar Berger och Luckman, sin grund i människans relativa ofullkomlighet när hon föds. Människan är långt ifrån "färdig" när hon för första gången kommer i kontakt med sin sociala omgivning. Människan utvecklas således samtidigt som hon etablerar en bestämd relation till den omgivning som formar henne. Den speciella karaktär som en människa så småningom erhåller är, menar Berger och Luckman, i mycket hög grad avhängig de relationer som hon, utan egen förskyllan, fått till sin omgivning. Så långt anknyter de till den samhälls- och människosyn som brukar förknippas med Durkheim.

Detta durkheimska synsätt kompletteras därefter med det interaktionistiska

perspektiv som har G.H. Mead till sin upphovsman. Den period under vilken den nyfödde utvecklas till människa i organisk mening sammanfaller nämligen med utbildandet av den mänskliga identiteten eller jag-känslan. Den mänskliga identiteten måste därvid, menar Berger och Luckman, förstås som en följd av både den organiska utvecklingen och den sociala processen. Människoblivandet är således både en organisk och en social process. Detta riktar intresset mot det för människan unika förhållandet mellan organism och identitet, och Berger och Luckman karaktäriserar detta förhållande som *excentriskt*. Å ena sidan *är* människan en organisk kropp (precis som alla andra djur), men å andra sidan *har* hon också sin kropp så att säga "till förfogande". Människan upplever sig själv både som *objekt* (hon *är* något definitivt) och som *subjekt* (hon har *möjligheter* att skapa objekt för sitt handlande). Denna excentriska karaktär hos människans sätt att uppfatta sig själv har, menar Berger och Luckman, avgörande konsekvenser för vår förståelse av mänskligt beteende. Varje analys av mänskligt beteende måste ta hänsyn till både människans beteende visavi den sociala omgivningen som objekt och hennes förmåga att materialisera och förverkliga (*externalize*), dvs. göra objektiv, den subjektiva verkligheten hon själv är med om att skapa.

Detta innebär att människan är både deltagare och åskådare. Av detta följer vidare naturligtvis att också sociologen är både deltagare och åskådare, åtminstone vad gäller hans självuppfattning. Men innebär Bergers och Luckmans tankegång att det inte är möjligt att ens *tänka* sig sociologen som åskådare vad gäller hans förhållande till andra människor? Om det inte förelåg några som helst förbindelser mellan människor vore, vad jag förstår, en sådan tanke möjlig, men poängen hos Berger och Luckman, och den har de lånat från Mead, är ju att människan i ett väsentligt avseende, den mänskliga identitetens, skapas i nära kontakt med andra människor. Redan den kunskapsakt, som studiet av andra människor utgör, skulle då implicera denna mänskliga dubbelnatur. Varje enskild människas excentriska eller dialektiska karaktär är en följd just av hennes förbindelser till andra människor, och varje gång vi betraktar ett socialt fenomen så måste vi, av just detta skäl, inta såväl åskådarens som deltagarens position.

Denna kombinerade deltagare och åskådare är således definitionsenligt en social varelse. Det är i kraft av sin sociala karaktär som människan förmår skapa det som är specifikt mänskligt. Man kunde uttrycka det så, att männisan definierar sig själv genom skapandet, vidmakthållandet och utvecklandet av sociala existensformer.

Människans sociala existensform präglas, säger Berger och Luckman, av ordning, målsättning och stabilitet. Själva beskriver de denna iakttagelse som ett empiriskt faktum (a.a., s. 51). Bergers och Luckmans antagande om den sociala verklighetens ordning och systematik, som självfallet inte får uppfattas som ett uttryck för uppfattningen att världen *definitionsenligt* är ordnad till det bästa, kan jämföras med Peter Winch's resonemang om att någon form av

systematik och regelbundenhet är en nödvändig förutsättning för meningsfullt beteende över huvud taget (se Winch, 1970, s. 40—65). Det är så att säga nödvändigt att kunna använda redan gjorda erfarenheter och inhämtade kunskaper i nya situationer, och detta gör ett visst mått av regelbundenhet nödvändigt — alternativet är kaos. Skillnaden mellan Berger och Luckman och Winch ligger emellertid i att den sistnämnde betraktar ordningen som en *logisk* förutsättning för "mänsklighet" över huvud taget. Betraktas tillvarons ordning som en logisk förutsättning för mänskligt liv så faller frågan om ordningens ontologiska status bort: det blir ointressant att fråga varifrån denna ordning kommer eller i vilka förhållanden den har sin yttersta grund. Peter Winch uppfattar alltså tillvarons ordning på detta sätt, dvs. som en logisk förutsättning, och hans analys utmynnar också helt följdriktigt i en renodlat begreppsteoretisk utredning. Winch's problem är inte empiriskt — det handlar inte om hur verkligheten fått sin beskaffenhet — utan begreppsligt: Winch frågar vad det innebär att *säga* saker om verkligheten.

Berger och Luckman uppfattar det som mera fruktbart att betrakta tillvarons ordning som ett empiriskt problem, och i den situationen blir det meningsfullt att resa frågan om denna ordnings ursprung. Denna fråga — frågan om vad det är som skapar den ordning, systematik och regelbundenhet som utmärker socialt liv — utgör det övergripande problem som Berger och Luckman diskuterar i fortsättningen av sin framställning.

Betraktas den sociala ordningen om ett *oomtvistligt* empiriskt faktum kan man naturligtvis nöja sig med att konstatera att ordningen är en förutsättning för människans utveckling; ordningen finns i världen redan när människan gör sitt inträde i den. För Berger och Luckman har emellertid denna synpunkt karaktären av hypotes. Deras uppgift är att visa att detta är en plausibel hypotes, och därför måste de gå vidare till den övergripande frågan om ordningens ursprung:

> The most general answer to this question is that social order is a human product, or, more precisely, an ongoing human production. It is produced by man in the course of his ongoing externalization...
>
> While the social products of human externalization have a character *sui generis* as against both their organismic and their environmental context, it is important to stress that externalization as such is an anthropological necessity... Human being must ongoingly externalize itself in activity. This anthropological necessity is grounded in man's biological equipment. The inherent instability of the human organism makes it imperative that man himself provide a stable environment for his conduct...
>
> To understand the causes, other than those posited by the biological constants, for the emergence, maintenance and transmission of a social order one must undertake an analysis that eventuates in a theory of institutionalization (a.a., s. 52).

Den sociala ordningen är således ytterst en mänsklig produkt och växer fram ur människans försök att komma tillrätta med sin omgivning. Men samtidigt är denna ordning något som kontinuerligt externaliseras, dvs. övergår till en permanent och av människan oberoende existensform. Skapelseakten, där

friheten är praktiskt taget obegränsad, följs av en förstelning som förlänar det skapade en objektiv och självklar karaktär.

Denna tanke belyser därefter Berger och Luckman genom att utveckla den aviserade teorin om institutionalisering. I korthet är denna en Meadskt inspirerad rollteori, som tar sin utgångspunkt i antagandet att människan har en djupt rotad benägenhet att utveckla vanor, dvs. uppställa regler för sitt handlande. Dessa regler har en ytterst rationell bakgrund; det är opraktiskt att närma sig varje situation i livet som om den vore fullständigt unik (jfr. Winch, a.a.). Nästa steg i utvecklingen mot institutionalisering inträffar när någon annan än den som handlar *erkänner* existensen och legitimiteten hos de regler som den handlande följer. I den mån det föreligger ett ömsesidigt erkännande av regler mellan två individer så är deras beteende institutionaliserat, och den viktigaste konsekvensen av institutionalisering i denna mening är att mänskligt beteende då blir förutsägbart. Förutsägbarhet är vidare en förutsättning för social ordning, och på detta sätt påbörjas konstruktionen av en social verklighet (a.a., s. 57).

Därefter utvidgar Berger och Luckman resonemanget, och en tredje person placeras i den värld som de två föregående redan byggt upp. För denna person, t.ex. ett barn till de två första, uppträder den redan skapade världen som ett historiskt faktum; verkligheten finns så att säga redan på plats och präglas kort sagt av en överväldigande realitet:

> Only at this point does it become possible to speak of a social world at all, in the sense of a comprehensive and given reality confronting the individual in a manner analogous to the reality of the natural world. Only in this way, *as* an objective world, can the social formations be transmitted to a new generation (a.a., s. 59).

Tanken med Bergers och Luckmans en smula stiliserade exempel är naturligtvis att understryka vad det är för slags verklighet som alla människor förs in i. Denna vardagsverklighet framträder som självklar och oproblematisk. Individen kan inte, som Berger och Luckman säger, önska bort denna verklighet. Vidare kan inte individen samla kunskap om denna verklighet enbart genom introspektivt studium. Den objektiva verkligheten är ett fenomen som endast är tillgängligt genom empiriskt studium. Det är emellertid viktigt att hålla i minnet att denna objektiva verklighet ytterst sett är en mänsklig skapelse som genom en externaliseringsprocess antagit en objektliknande skepnad. Det är detta förhållande som skapar en dialektisk relation mellan människan och den sociala verkligheten:

> That is, man (not, of course, in isolation but in his collectivities) and his social world interact with each other. The product acts back on its producer. Externalization and objectivation are moments in a continuing dialectical process. The third moment in this process ... is internalization (by which the objectivated social world is retrojected into consciousness in the course of socialization)... It is ... possible, however, to see the fundamental relationship of these three dialectical moments in social reality. Each of them corresponds to an essential characterization of the social world. *Society is a human product. Society is an objective reality. Man is a social product* (a.a., s. 61).

Externalisering, objektivering och internalisering är således de tre komponenterna hos människans dialektiska förhållande till sin verklighet, och varje analys, fortsätter Berger och Luckman, som utelämnar någon av dessa komponenter ger en förvrängd bild av verkligheten. För att förstå den sociala verkligheten måste vi således förstå att denna verklighet ytterst sett är objektiverade mänskliga handlingar, och vi måste slutligen också förstå att vi införlivar dessa objektiverade handlingar med oss själva i form av föreställningar och teorier eller, kort sagt, kunskap om den objektiva verkligheten. Mot denna bakgrund vill Berger och Luckman tillskriva kunskapen om verkligheten en central roll som ett slags medium mellan verklighetens olika skepnader:

> Knowledge, in this sense, is at the heart of the fundamental dialectic of society. It "programs" the channels in which externalization produces an objective world. It objectifies this world through language and the cognitive apparatus bases on language, that is, it orders it into objects to be apprehended as reality. It is internalized again *as* objectively valid truth in the course of socialization. Knowledge about society is thus a *realization* in the double sense of the world, in the sense of apprehending the objectivated social reality, and in the sense of ongoingly producing this reality (a.a., s. 66).

Den kunskap det här gäller är inte i första hand teoretisk eller vetenskaplig kunskap, utan sådana "förteoretiska" föreställningar och kunskaper om regler för mänskligt beteende som den tidigare nämnda typifieringsprocessen resulterat i. I den meningen är ett minimum av överensstämmelse mellan olika människors föreställningar en grundläggande förutsättning för institutionalisering, dvs. social ordning. Kunskapen om samhället är således den instans som tillför den objektiverade verkligheten dess systematik och ordning (jfr. a.a., s. 64).

Jag har dröjt ganska länge vid Bergers och Luckmans framställning därför att jag uppfattar deras resonemang som ett teoretiskt argument för både det dubbla seendets förutsättningar och dess betydelse. Den form jag givit det dubbla seendet — som förmågan att anlägga både åskådarens och deltagarens perspektiv — har på studieobjektets nivå en motsvarighet i Bergers och Luckmans distinktion mellan en objektiv och en subjektiv verklighet. När det gäller den externaliserade, objektiva verkligheten måste vi ha rätt att se med åskådarens ögon och genomföra den naturalistiska analys som är nödvändig för att undvika den rena hermeneutikens dilemma. Men varje gång vi gör en sådan naturalistisk utbrytning måste vi ha klart för oss att det vi studerar är externaliserade och objektiverade handlingar, vilka i sin tur ytterst avspeglar människors önskemål och föreställningar om hur de vill se sin tillvaro gestaltad. Man kunde uttrycka det så att ett naturalistiskt studium innebär en tillfällig nedfrysning av den dialektiska processen. Den naturalistiska analysen fordrar att vi antar att världen för ett ögonblick står stilla. Att ensidigt upprätthålla ett åskådarperspektiv innebär då ett teoretiskt permanentande av denna förstelning. Det är, vad jag förstår, strukturfunktionalismens dilemma.

Samtidigt utgör den objektiverade verkligheten en kommunikationskanal mellan de människor som vistas i den. Utan några som helst hållpunkter utanför det enskilda medvetandet skulle människors relationer präglas av en total och handlingsförlamande relativism. Människor måste kunna träffa vissa överenskommelser om hur verkligheten skall uppfattas. Av det skälet måste händelser och fenomen i den sociala verkligheten kunna tillskrivas en innebörd som är oberoende av människors upplevelser av dem. Utan den möjligheten, dvs. åskådarperspektivet, skulle människor hamna i en ofruktbar och inåtvänd solipsism.[13]

Om således åskådarperspektivet är en förutsättning för meningsfullt handlande i världen, så innebär det samtidigt en risk för förstelning och ett fjärmande från den vardagsverklighet som utgör människors livsrum. Jag tror man skall förstå Bergers och Luckmans plädering för en dialektisk sociologi som innebärande ett krav på att den naturalistiska utbrytningen skall följas av en återkoppling till deltagarens perspektiv, där åskådarens rapport från den objektiva verkligheten granskas och värderas. Att skaffa sig kunskaper om verkligheten innebär ju för Berger och Luckman två saker: *dels* att externalisera och objektivera genom att t.ex. sätta språkliga etiketter på fenomen och händelser och *dels* att internalisera dessa objektiverade fenomen, dvs. göra dem till en del av det egna jaget och därmed bidraga till "nyproduktionen" av verkligheten. Genom återkopplingen till deltagarperspektivet får den objektiverade verkligheten sin innebörd, och detta sker just genom att i denna återkoppling manifesterar sig förhållandet mellan den objektiva verkligheten och den enskilde. Dessutom skapas ånyo förutsättningarna för en naturalistisk utbrytning — denna måste ju ta sin utgångspunkt i en ur individens synpunkt meningsfull problemdefinition eller diagnos — och processen kan rulla vidare. Kärnpunkten i tanken på det dubbla seendet är således förmågan att pendla mellan åskådarens och deltagarens perspektiv.[14]

*

Så långt Berger och Luckman. Innan jag emellertid övergår till frågan om det dubbla seendets relevans för litteratursociologin, kan det emellertid vara motiverat med en kort sammanfattning av detta kapitel.

Utgångspunkten för den diskussion som förde mig till slutsatsen, att sociologin för att kunna lösa sin förstående och förklarande uppgift måste lära sig att arbeta utifrån två perspektiv, var den renodlade åskådarsociologins "sociala kris". Kritiken av åskådarsociologin, representerad av strukturfunktionalismen, refererades, och sammanfattningsvis konstaterades att som alternativ till denna sociologi önskade flera debattörer se en sociologi uppbyggd kring deltagarens perspektiv. Denna typ av sociologi är emellertid inte heller problemfri, vilket diskussionen av Winch's och Phillips synpunkter utvisade.

Ett försök att förena de två perspektiven återfanns emellertid hos Peter

Berger och Thomas Luckman. Utifrån ett närmast biologiskt antagande om människans speciella situation i världen bygger Berger och Luckman upp ett argument, som utmynnar i slutsatsen att människan står i ett dialektiskt förhållande till den sociala verkligheten — hon såväl skapar denna verklighet som skapas av den — och att mänskligt beteende vare sig kan förstås eller förklaras om inte analysen förs enligt regler som följer ur detta dialektiska förhållande. De två viktigaste komponenterna i människans dialektiska förhållande till den sociala verkligheten benämner Berger och Luckman externalisering och internalisering, och dessa äger på studieobjektets nivå en motsvarighet i en objektiv och en subjektiv verklighet. Förståelsen av människans förhållande till denna verklighet i dess helhet måste omfatta förståelse av båda dessa aspekter av människans förhållande till verkligheten, och detta i sin tur pekar fram mot nödvändigheten av förmågan att anlägga såväl deltagarens som åskådarens perspektiv.

I nästa kapitel vill jag söka utveckla konsekvenserna av detta synsätt för uppfattningen av litteraturens karaktär och litteratursociologins inriktning.

5. Litteraturen som socialt fenomen

Låt mig börja med en sammanfattning av det hittills sagda. Denna studie inleddes med en undersökning av litteraturvetenskapens problem, och diskussionen, som fördes kring några olika aspekter av detta problem, utformade sig till en undersökning av förhållandet mellan litteraturvetenskap och litteratursociologi. Det första kapitlet utmynnade i att jag angav som min uppgift att utreda hur litteraturen skall studeras när syftet med detta studium är att belysa förhållandet mellan å ena sidan människorna och deras handlingar och den andra historien, samhällsutvecklingen. Till grund för denna formulering låg i första hand två resonemang, nämligen dels Jürgen Habermas framställning av de kunskapskonstituerande intressena och dels den interaktionistiska tolkningen av T.S. Eliots plädering för betydelsen av kunskap om den historiska traditionen. Avsikten med föreliggande arbete har således varit att utreda några av förutsättningarna för ett litteratursociologiskt studium i syfte att kasta ljus över livet i vid mening, och inte att klargöra hur ett studium av det litterära systemet bör bedrivas.

I det andra kapitlet presenterades och diskuterades några litteratursociologiska angreppssätt. Två huvudtyper av litteratursociologi urskildes och benämndes sociologisk litteratursociologi respektive litteraturvetenskaplig litteratursociologi.

Med sociologisk litteratursociologi avsågs den typ av litteratursociologi som bedrivs som en underavdelning till den allmänna sociologin, och som kännetecknas av sitt intresse för det litterära systemet — dvs. kretsen av författare, förläggare, kritiker och läsare — som en självständig social företeelse. Diskussionen av denna typ av litteratursociologi resulterade i två slutsatser, nämligen dels att denna typ av litteratursociologi säger väldigt litet om litteraturens *särart* som socialt fenomen och dels att dess vetenskapsteoretiska och metodologiska problem snarast måste hänföras till den sociologiska komponenten än det litteraturstudium som, eventuellt, ingår i ansatsen.

Termen "litteraturvetenskaplig litteratursociologi" förbehölls den typ av litteraturstudium som ser som sin huvuduppgift att kasta ljus över samhälleliga och mänskliga förhållanden utanför det litterära systemet. Den litteraturvetenskapliga litteratursociologins uppgift kunde därvid, med utgångspunkt från distinktionen förklara-förstå och från två bestämningar av studieobjektet (dikten eller livet), ges fyra skilda formuleringar:

1. Att förklara dikt ur liv.
2. Att förklara liv ur dikt.
3. Att förstå dikt genom liv.
4. Att förstå liv genom dikt.

De två ansatser som innebär ett sökande efter kunskap (förklaring eller

förståelse) om livet med hjälp av litteraturen framställdes som de, med hänsyn till såväl fruktbarhets- och möjlighetskriteriet, mest löftesrika varianterna. Den fjärde ansatsen sökte jag även utveckla ytterligare i sociologisk riktning genom att ge den en formulering i termer av symbolisk interaktionism. En viktig sak i den litteraturvetenskapliga litteratursociologin visade sig emellertid bestå i frågan om hur den sociologi, som kan tänkas tillföra det litteratursociologiska studiet något värdefullt, bör vara beskaffad. Som ett exempel på en sociologisk skolbildning med förutsättningar att kunna tillföra den litteraturvetenskapliga litteratursociologin fruktbara impulser anfördes den symboliska interaktionismen. Dess förtjänst ligger, menar jag, i dess tydliggörande av hur andra människors livs- och världsuppfattning påverkar oss själva. Mot den bakgrunden blir det plausibelt att uppfatta litteraturen som ett medium genom vilket en större del av vår omgivning, både den samtida och den historiska, kan "komma till tals" i den tysta konversation som tänkandet utgör.

Diskussionen i det andra kapitlet utmynnade således i att två grundläggande problem, vad gäller litteratursociologin i båda dess varianter, utkristalliserade sig, nämligen för det första frågan om litteraturens särart och för det andra frågan om den problematiska sociologin.

Den första av dessa frågor bildade utgångspunkten för det tredje kapitlet, där teorier om förhållandet mellan litteratur och samhälle presenterades och diskuterades. Tre slags teorier — speglingsteorin, kontrollteorin och förändringsteorin — urskildes. Frågan om litteraturens särart knöts framför allt till den sistnämnda teorin. I den mån litteraturen skall tillskrivas en sådan karaktär och funktion att den framträder som något som inte kan ersättas av t.ex. historisk eller sociologisk forskning, så måste detta ske i termer av litteraturens potentiella förmåga att bidraga till samhällets förändring.

Resonemang av denna innebörd återfinns också hos Lucien Goldmann och Herbert Marcuse, och deras teorier om förhållandet mellan litteratur och samhälle, vilka har en starkt dialektisk förankring gemensamt, beskrevs som goda argument för litteraturens särart. Litteraturens löfte består då i dess förmåga att obunden av vissa regler, t.ex. sådana regler som gäller för vetenskapssamhället, överskrida det existerande eller det empiriskt verifierbara och därigenom tillhandahålla alternativa livs- och existensformer för människors övervägande.

Den problematiska sociologin behandlades i det fjärde kapitlet. Diskussionen i detta kapitel fördes först efter tre linjer — värderingsfrågan, det teoretiska problemet och det paradigmatiska problemet — varefter jag gjorde ett försök att teckna förutsättningarna för vad jag kallade det dubbla seendets sociologi. Det centrala i den humanistiskt orienterade sociologi som beskrevs var dess förmåga att arbeta med två perspektiv: deltagarens och åskådarens, där det förstnämnda sammanfaller med en hermeneutisk ansats och det sistnämnda med en naturalistisk. Beskrivningen av det dubbla seendets sociologi utgick från Peter Bergers och Thomas Luckmans analys av den

sociala verklighetens uppbyggnad, där distinktionen mellan en subjektiv och en objektiv verklighet spelar en viktig roll. Med utgångspunkt från vissa antaganden om människans situation i världen som biologisk varelse bygger Berger och Luckman upp ett argument, som resulterar i slutsatsen att människan står i ett dialektiskt förhållande till omvärlden—hon såväl skapar den sociala verkligheten som skapas av den — och att mänskligt beteende vare sig kan förstås eller förklaras om inte analysen följer de "regler" som detta dialektiska förhållande implicerar. De två viktigaste komponenterna av människans dialektiska förhållande till den omgivande verkligheten kallar Berger och Luckman externalisering och internalisering. Dessa komponenter äger på det samhällsvetenskapliga studieobjektets nivå en motsvarighet i en objektiv och en subjektiv verklighet. Förståelsen av människans relation till denna verklighet i dess helhet måste omfatta, menar Berger och Luckman, förståelse av båda dessa aspekter av människans förhållande till omgivningen, och detta pekar fram mot nödvändigheten av förmågan att anlägga såväl åskådarens som deltagarens perspektiv. I dessa termer skulle då det dubbla seendets sociologi innebära tanken att det finns en objektiv, externaliserad verklighet till vilken sociologen kan förhålla sig som åskådare, men att den sociala verkligheten också omfattar en subjektiv, internaliserad verklighet som inte är åtkomlig på annat sätt än genom en deltagaranalys.

Jag vill understryka att resonemanget i avsnitt 4.5 syftade till att skapa en grundval för en vidareutveckling av sociologin; de mera konkreta frågorna om hur en sociologi av det dubbla seendets karaktär skall bedrivas, teoretiskt och metodologiskt, förbigicks.

*

I detta avslutande kapitel vill jag använda mig av den föregående diskussionen i syfte att teckna en bild av litteraturen som socialt fenomen. Min avsikt är således att beskriva vad resonemangen i kapitel två, tre och fyra innebär för ett litteratursociologiskt studium.

Min diskussion i det följande kommer att kretsa kring vissa egenskaper hos litteraturen som studieobjekt, och så till vida föreligger en likhet mellan mitt angreppssätt och flera av de infallsvinklar till litteratursociologins problem som vi mött tidigare. Ytterst sett kan alltså de följande synpunkterna uppfattas som svar på frågan om vad litteratur är för någonting.

Som jag ser det föreligger tre intressanta svar på frågan om litteraturens teoretiska status — svar som inte får ses som varandra uteslutande utan snarast utgör tre aspekter av litteraturens särart som socialt fenomen. Litteraturen kan således uppfattas:

1. som en källa till kunskap om *innebörder*;
2. som *objektiverade tankestrukturer*; och
3. som *medium för objektivering* av tankestrukturer.

Bakgrunden till denna i tre punkter sammanfattade bestämning av litteraturens väsen är tvåfaldig. För det första bottnar den i den formulering jag givit litteratursociologins övergripande uppgift. För att litteratursociologin över huvud taget skall kunna ta itu med den uppgiften fordras emellertid argument för litteraturens förmåga att verkligen ge informationer om människans förhållande till sina sociala och historiska omständigheter. Det är bl.a. dess förutsättningar i det avseendet som jag vill diskutera i det följande.

För det andra är ovanstående tre bestämningar av litteraturens karaktär avhängiga min diskussion av sociologins problem och framför allt mitt försök att teckna konturerna av vad jag kallat en humanistisk sociologi. Det centrala i denna sociologi är, som vi minns, förmågan att se med både åskådarens och deltagarens ögon. Att karaktärisera litteraturen som en källa till kunskap om innebörder markerar då ett sätt att erbjuda litteratursociologen deltagarpositionen visavi den övergripande frågan — den om förhållandet mellan människan och samhället — medan bestämningen av litteraturen som objektiverade tankestrukturer implicerar möjligheten av att inta åskådarpositionen. Den tredje bestämningen av litteraturens väsen — litteraturen som medium för objektivering av tankestrukturer — är av ett något annorlunda slag än de två föregående. Dess uppgift är i första hand heuristisk; den syftar till att belysa litteraturens diskursiva karaktär. Därmed vill jag betona att litteraturen måste förstås som resultatet av en bestämd handling, vars slutliga "öde" — objektivering eller upplösning — dock är beroende av andra människors sätt att reagera inför den. Tanken på litteraturen som ett medium för objektivering har i första hand pedagogiska förtjänster. Den ger en anvisning om ett förhållningssätt snarare än om en forskningsstrategi, och kanske kan man säga att det förhållningssättet är mer intressant ur författarens eller kritikerns synvinkel än det är ur litteratursociologens.

5.1 Litteraturen som källa till kunskap om innebörder

Att karaktärisera litteraturen som en källa till kunskap om innebörder implicerar två saker: dels litteraturstudiet som "metod" inom den hermeneutiska komponenten av det dubbla seendets litteratursociologi och dels litteraturstudiet som en form av deltagande i "livet". Naturligtvis finns beröringspunkter mellan dessa två aspekter av litteraturstudiet, men i en diskussion av detta slag förtjänar de att hållas isär.

I det andra kapitlet tog jag upp två varianter av litteratursociologin som samhällsstudium, där den ena syftade till förklaring och den andra till förståelse av liv genom dikt. Vi är nu i en situation, då innebörden av den samhällskunskap som litteratursociologiskt studium kan skänka, närmare låter sig fastställas.

Om vi börjar med den förklarande ansatsen, så ligger litteratursociologins

löfte i dess möjlighet att fungera som en metod för vinnande av insikter om människors föreställningar, om deras sätt att uppfatta världen samt om deras uppfattning rörande sig själva och andra. Litteraturen utgör således en dokumentation av människors teorier om sig själva och sitt samhälle.

Men nu är det naturligtvis inte så, att dessa insikter automatiskt springer fram ur den litterära texten; enbart läsningen av Stendhal eller Balzac, för att nämna några i det här sammanhanget vanliga "studieobjekt", leder inte till kunskap om innebörden av t.ex. världslig framgång eller ekonomiska transaktioner i senromantikens eller restaurationens Frankrike. Ett litteratursociologiskt studium i syfte att spåra innebörden hos tankelinjer eller *Weltanschauungen* förutsätter, vilket jag framhöll i avsnitt 2.4, någon form av tolkningsinstrument. I den mån den hermeneutiska fasen utgör inledningen till en naturalistisk analys av, säg, dominerande strömningar i en epoks tankeliv, så förefaller det klokt att anknyta denna analys till den sociologiska traditionens behandling av detta problem. En första förutsättning för ett litteratursociologiskt studium, som syftar till kunskaper om liv genom dikt, är således förtrogenhet med samhällsvetenskapernas teoretiska instrument för analysen av människors och epokers tankeliv. Förklaringar av liv genom dikt förutsätter således förtrogenhet med den sociologiska traditionen.

Den andra vägen till kunskap om livet genom dikten representeras av den förstående ansatsen (se avsnitt 2.6). Det är inom ramen för en sådan ansats som jag vill beskriva litteraturstudiet som en form av deltagande. När det gäller den förklarande ansatsen representerar litteraturen som källa till kunskap om innebörder ett dokument; i den förstående ansatsen utgör den ett vittnesmål.

Historia, såväl politisk historia som idéhistoria, skrivs med hjälp av tekniska termer: "demokrati", "liberalism", "socialism", "alienation" osv. samt med hjälp av teorier: t.ex. "idealism", "materialism", "le Contract Sociale" och "klasskampsteorin". Dessa termer och teorier utgör i sin tur abstraktioner och objektiveringar av idéer och föreställningar — vilket i och för sig är helt i sin ordning; termer och teorier har bl.a. till uppgift att just abstrahera och reifiera idéer så att dessa blir åtkomliga för analys och meningsutbyte. Detta leder emellertid till att vår förmåga att förstå förbindelsen mellan enskilda människors liv och historiens utveckling försvagas. Litteratursociologin erbjuder möjligheten att inta deltagarpositionen visavi den historiska utvecklingen.[1]

Colin Wilsons och Leo Lowenthals litteratursociologiska studier kan karaktäriseras som försök att ställa diagnoser utifrån deltagarens perspektiv. Genom att tränga in i de litterära personernas upplevelser försöker Wilson och Lowenthal utvinna kunskaper om dominerande problem hos såväl epoker som grupper i samhället. Litteraturen tillhandahåller, förefaller Wilson och Lowenthal mena, förhållningssätt till verkligheten på ett sådant sätt att även människor utan egen erfarenhet av denna verklighet får möjlighet att, åtminstone för en stund, deltaga i den.

Men också deltagarperspektivet visavi litteraturen förutsätter någon form av

intellektuellt instrument. Ingen människa kan deltaga i någonting fullständigt tomhänt; att deltaga i den verklighet som litteraturen tillhandahåller förutsätter förmågan att deltaga i den dialog där litteraturen utgör ett inlägg. Denna bestämning av läsandet — som ett deltagande i en dialog — kan ges en sociologisk innebörd med hjälp av den symboliska interaktionismen. Denna teori, som ytterst är en teori om människoblivandet, gör det meningsfullt att tala om läsandet som en form av deltagande i en ställföreträdande verklighet, och dessutom framställer interaktionismen detta deltagande som ett grundläggande drag i människoblivandets process. Detta innebär självfallet inte att litteraturen intar någon principiell särställning i denna process; det innebär däremot, att möjligheten att via litteraturen låta en större del av omgivningen komma till tals, jämställes med andra sådana möjligheter.

5.2 Litteraturen som objektiverade tankestrukturer

I det tredje kapitlet hävdade jag att speglingsteorin är olämplig som förklaring till hur samhället påverkar litteraturen helt enkelt av det skälet att litteraturen alltid är en avspegling av utomlitterära förhållanden. Med Jean Paul Sartre konstaterades att litteraturen, för att över huvud taget bli begriplig, måste ansluta sig till en utomlitterär referensram som är gemensam för flera människor. Av det skälet måste speglingsteorin preciseras för att kunna tillföra diskussionen om förhållandet mellan litteratur och samhälle något nytt. Frågan, om vad det är för slags verklighet som litteraturen avspeglar, måste besvaras.

I min diskussion av speglingsteorin underströk jag att speglingsteorins validitetskriterium utgöres av teorier om samhället, inte av samhället "i sig". Därmed ville jag betona, att i den mån man önskar pröva speglingsteorin empiriskt, så måste den prövningen ske genom att den litterära bilden jämföres med någon annan bild, dvs. en annan teori om samhället. Det är inte möjligt att jämföra t.ex. Melvilles samhällsteori sådan den kommer till uttryck i *Moby Dick* med en konkret verklighet; däremot kan Melvilles *teori* jämföras med andra *teorier*.

När det gäller litteraturens inflytande på samhället gjorde jag i det tredje kapitlet en distinktion mellan ett kontrollteoretiskt och ett förändringsteoretiskt synsätt, och hos Lucien Goldmann och Herbert Marcuse återfanns uppfattningen att litteraturens samhällsförändrande möjlighet består i dess unika förmåga att bryta ner förhandenvarande tankestrukturer och överskrida dessa genom att tillhandahålla ännu icke förverkligade livs- och existensformer. Denna tankegång kan förefalla dunkel, och jag vill inte här hävda att jag sitter inne med kunskap om vad Goldmann och Marcuse exakt menar med sina resonemang, men däremot vill jag föra fram tanken, att deras synpunkter kan ges en sociologisk innebörd om de relateras till den diskussion som Peter Berger och Thomas Luckman för, och som jag diskuterade i det fjärde kapitlet.

Externalisering, objektivering och internalisering är, menar Berger och Luckman sammanfattningsvis, de tre komponenterna av människans dialektiska förhållande till sin omgivning, och för att förstå den sociala verkligheten måste vi förstå att denna verklighet i sin helhet, dvs. inklusive sådant som litterära företeelser, ytterst sett är objektiverade mänskliga handlingar. Litteraturen kan då uppfattas som (tillfälliga) objektiveringar av föreställningar, vilka i sista hand bottnar i människors försök att komma till rätta med sin omgivning. Till dessa objektiverade tankestrukturer måste vi, hävdade jag i det fjärde kapitlet, ha rätt att inta åskådarens position.

Den preciserade speglingsteori som följer ur detta resonemang trycker således på att litteraturen avspeglar människors *föreställningar* och *teorier* om samhället och vidare deras visioner av hur ett annat samhälle än det förhandenvarande kan se ut. Litteraturens särart ligger då i dess möjlighet att, obunden av regler, objektivera dessa föreställningar och därmed göra dem tillgängliga för analys. Det dubbla seendets sociologi fäster vår uppmärksamhet på denna möjlighet utan att för den skull de objektiverade fenomenens ursprung går förlorat.

För att en litteratursociologi med denna inriktning skall kunna ta ställning till de vittnesmål om människors föreställningar, som litteraturen erbjuder, är den emellertid beroende av samhällsvetenskaplig teoribildning. Utan förtrogenhet med en utomlitterär referensram av mer eller mindre välutvecklade teorier om samhället och människan riskerar speglingsteoretisk litteratursociologi att urvattnas och resultera i ett ytligt korrespondensteoretiserande.

5.3 Litteraturen som medium för objektivering av tankestrukturer

Tanken på litteraturen som ett *medium* förefaller kanske inte, vid första påseendet, som så särskilt komplicerad. Den innebär rimligtvis att litteraturen uppfattas som ett språk, som en kommunikationskanal mellan människor.[2] Litteraturen som ett *medium för objektivering* av tankestrukturer aktualiserar emellertid två frågor, nämligen för det första frågan om vilket syfte en sådan objektivering tjänar och, för det andra, frågan om vilka "risker" denna objektivering av tankestrukturer medför.

Låt mig börja med den första av dessa frågor. Vilket är då syftet med denna objektivering? Den frågan kan endast besvaras utifrån en bestämd uppfattning om vad det, ytterst sett, är för *värden* som människan genom sitt liv söker förverkliga. Ett svar på frågan om syftet med objektiverade tankestrukturer blir således samtidigt ett svar på frågan om vad som är värdefullt att sträva efter.

Att ange eftersökta värden är en både lätt och svår uppgift. Lätt, så till vida som det naturligtvis inte erbjuder några svårigheter att tänka sig saker och

tillstånd som människor kan tänkas önska sig, men svår därför att varje val av värde kommer att präglas av ett visst mått av godtycke, och av det skälet måste kompletteras med argument för de anförda värdena. Utan anspråk på att vara särskilt originell, men med förhoppningen om att kunna ge ett eftertraktat värde en sociologisk innebörd, vill jag här ta fasta på litteraturens möjlighet att öka människans *frihet*.[3] Den frihet jag avser är frihet i betydelsen av intellektuellt oberoende. Den fördomsfulle är således ofri, därför att hans handlingsmöjligheter beskärs av förstelnade eller fastlåsta föreställningar om verkligheten.

En kraftfull plädering för litteraturens frigörande förmåga återfinns hos Jean Paul Sartre (1970). Rent allmänt framstår litteraturen för Sartre som ett medium eller ett språk för objektivering av subjektiva tankestrukturer: "Budskapet är, när allt kommer till stycket, ett skäl gjort till objekt" (a.a., s. 35; jfr. a.a., s. 41). För att litteraturen skall framträda som ett objekt fordras dock en läsare (a.a., s. 39), och så långt är Sartres synpunkter relativt okomplicerade. Läsningen är emellertid inte endast en objektivering så där i största allmänhet av författarens avsikter; läsningen är en objektivering med en speciell innebörd:

> Att skriva är att appelera till läsaren, för att få honom att ge objektiv existens åt det avtäckande, som författaren företagit med språkets hjälp. Och frågar man, till *vad* författaren appelerar, är svaret enkelt. Eftersom tillräckliga skäl för det estetiska objektets framträdande aldrig återfinns varken i författarens sinne eller i boken som endast ger uppmaningar till skapande av objektet, och eftersom någon anledning till objektiveringen inte heller finns i den subjektivitet som författaren aldrig förmår träda ut ur, är konstverkets tillblivelse en ny händelse som inte låter sig *förklaras* med hjälp av föregående data. Och eftersom denna styrda skapelseakt är en oinskränkt begynnelse, måste den föranledas av läsarens frihet, av det som är ursprungligast i denna frihet. Det är alltså läsarens frihet, som författaren appelerar till, för att den skall medverka till skapandet av hans verk.
>
> Säkert kommer det att hävdas att alla verktyg hänvänder sig till vår frihet, eftersom de alla är instrument för en möjlig handling, och att konstverket inte utgör något undantag i det sammanhanget. Och det är sant att verktyget är det förstelnade utkastet till en handling (a.a., s. 45).

Den litterära texten appelerar således till läsarens frihet, säger Sartre. Litteraturen är ett, bland flera, verktyg för denna uppmaning till läsaren att utnyttja sin potentiella frihet. Att litteraturen har denna egenskap bottnar, menar Sartre, i dess karaktär av instrument för möjliga handlingar. Läsaren kan bland de praktiskt taget obegränsade handlingsalternativ som litteraturen erbjuder välja ett och göra det till en objektiv verklighet. Litteraturen blir "ett förstelnat utkast till en handling" vid mötet med läsaren.

Innebörden av detta är förvisso inte glasklar, men jag vill ändå anknyta till Sartre och hans idé att litteraturen är ett instrument för mänsklig frigörelse, och något söka bygga under denna tes genom att ge en sociologisk tolkning av tanken på litteraturen som ett medium för objektivering.

Syftet med objektiveringen är således frigörelse. Denna uppfattning av litteraturens "uppgift" kan förefalla logisk oförenlig med min definition av

friheten. Hur kan intellektuellt oberoende uppnås genom objektivering, dvs. en form av förstelning, av tankestrukturer? Invändningen är motiverad, och den pekar fram mot de risker som åtföljer objektiveringen. Varje medium för objektivering kan vara såväl en frigörare som en potentiell tvångströja. Jag ser inga skäl att försöka trolla bort den svårigheten, och skall strax återkomma till den.

Låt oss emellertid först undersöka vad man ur ett sociologiskt perspektiv kan mena med tanken att objektiveringen av tankestrukturer är en väg mot frigörelse. Kan sociologin skänka Sartres ganska personligt hållna plädering för litteraturens betydelse en sådan innebörd att den blir åtkomlig för litteratursociologisk analys?

En utgångspunkt för diskussionen av syftet med objektiveringen återfinns i Bergers och Luckmans beskrivning av människans excentriska karaktär. Människan är en del av verkligheten på samma gång som hon har möjligheter att göra denna verklighet till ett objekt för sitt tänkande. Denna möjlighet, att så att säga kliva åt sidan och betrakta verkligheten som något skilt från henne själv, är av fundamental betydelse för människans möjligheter att påverka sina omständigheter.

I avsnitt 2.7 redogjorde jag för Herbert Blumers utveckling av den symboliska interaktionismen. Även Blumer betonar, att möjligheten att göra sig själv till objekt för den egna varseblivningen, är grundläggande för förmågan att handskas med den sociala verkligheten. Att, med andra ord, kunna förhålla sig som åskådare visavi det egna jaget är en förutsättning för ställningstaganden till framtida handlingsalternativ och därmed en förutsättning för frihet. Liknande tankegångar återfinns även hos Robert Friedrichs (se avsnitt 4.4).

Denna förmåga till objektivering manifesterar sig i språket; språket *är* objektiverade tankar, och litteraturen är, som vi konstaterat, en form av språk.

Förmågan att ta ställning till framtida handlingsalternativ är således en förutsättning för människans möjligheter att påverka sina omständigheter — att välja livsform är då den centrala innebörden av mänsklig frihet. Att kunna *välja* är, om man så vill, den operationella definitionen av frihet.

En litteratursociologisk tolkning av litteraturen som ett medium för objektivering av tankestrukturer kan då sammanfattas på följande sätt. Genom att litteraturen ur en livsprocess hämtar fram och objektiverar tankestrukturer — dvs. gör dem, med Sartres ord, till förstelnade utkast till handlingar — ges läsaren en möjlighet att införliva andra människors möjligheter med det egna jaget; denna utökning av antalet möjliga handlingsalternativ ökar individens frihet.

Denna frihet är emellertid inte obegränsad. Som vi minns framhåller den symboliska interaktionismen att vår identitet i sista hand skapas av den generaliserade andre. Den jag-bild människan har möjlighet att objektivera är således avhängig den generaliserade andres "omdömen". Den frihet vi kan

vinna genom objektivering av oss själva är alltid en frihet inom de gränser som den generaliserade andre anger. Varje objektivering är rimligtvis en objektivering inom ramen för någon generaliserad annan. Denna synpunkt aktualiserar det andra av de problem, och den invändning, som jag inledningsvis anförde, nämligen frågan om de risker som objektiveringen innebär.

Som vi minns framhåller Berger och Luckman att objektiveringen inte utgör slutpunkten i det mänskliga kunskapssökandet. Objektiveringen är en fas i en process, där nästa moment utgöres av internaliseringen, dvs. ett införlivande av den objektiverade strukturen med den egna medvetenheten. Det var mot den bakgrunden som jag beskrev mänskligt kunskapssökande som ett pendlande mellan åskådarens och deltagarens positioner. Den risk som åtföljer varje medium för objektivering av tankestrukturer är då att processen stannar där — att objektiveringen blir en slutprodukt, att det dynamiska förbyts i reifiering. Resultatet av en sådan förstelning är inte utökade handlingsmöjligheter, inte ett större mått av frihet.

Även om således objektiveringen är en förutsättning för mänsklig frihet, så leder den till frihet endast om den utgör en fas av en ständig omprövningsprocess. Objektiveringen får inte tillåtas bli något annat än en temporär gestaltning. För att vara ett instrument för frigörelse måste objektiveringen kompletteras med upplösning av de förstelnade tankestrukturer som objektiveringen avsätter.

Litteraturen, liksom varje annan form av språk, löper av de skälet risken att bidraga till en permanent objektivering. I sista hand beror det på att läsarens förmåga att svara på författarens frihetsapell inte är obegränsad. Människans frihet bestäms till sist av den generaliserade andre. Den iakttagelsen bildar utgångspunkten för ett försök att avslutningsvis ge en sociologisk innebörd åt litteraturens löfte.

All kommunikation, och följaktligen också litteraturen, måste rimligtvis uppfattas som ett medium för en signifikant annan. Av den anledningen är litteraturen en källa till utformningen av den generaliserade andre.

Att läsa kan då förstås som ett sätt att låta omgivningen komma till tals. Via litteraturen etableras förbindelselinjer bakåt och åt sidan i tiden. Betraktad på det sättet framträder litteraturläsningen som en metod för det praktiska kunskapsintresset. Litteraturen framstår således som en socialisationsagent och representerar i den egenskapen en möjlighet för utvidgandet av den egna personligheten just genom att den vidgar den krets ur vilken den generaliserade andre växer fram.

Litteraturen som medium för objektivering av tankestrukturer implicerar således två saker: dels att litteraturen är förstelnade strukturer och dels att den innebär nya handlingsalternativ. Människans möjligheter att internalisera de objektiverade tankestrukturerna för att ta dem till utgångspunkt för sitt handlande är emellertid beroende av vad den generaliserade andre "tillåter".

Varje litterärt budskap utgör något vars konsekvenser måste övervägas, därför att det utgör ett potentiellt hot mot läsarens självbild. Denna dualistiska karaktär hos litteraturen kan förstås som en följd av människans excentriska förhålllande till sig själv: hon både *är* något avgränsat och *har* möjligheter att förändra sig själv.

I ovanstående diskussion har jag ofta kommit tillbaka till den generaliserade andre. Som medium för objektivering av tankestrukturer, och därmed som utgångspunkt för handlande, är litteraturen avhängig den generaliserade andre. Det är den generaliserade andre som i sista hand avgör valet av handlingsalternativ, samtidigt som individens möjlighet till utökad frihet består i att låta en större del av omgivningen komma till tals i den inre dialog som utgör människans kontakt med den generaliserade andre.

Frågan om "vem" den generaliserade andre är, faller utanför ramen för denna undersökning. Jag har i detta avslutande kapitel sökt ge en sociologisk innebörd åt frågan om gränserna för den mänskliga friheten i avsikt att så långt som möjligt — men utan att ge mig in på en litteratursociologisk diskussion av en skönlitterär text — söka bestämma litteraturens betydelse som socialt fenomen. Om den beskrivningen accepteras måste det framstå som väsentligt, att litteratursociologin intresserar sig för de teorier och föreställningar om världen, historien och människan, som litteraturen presenterar för oss.

Summary

Sociology of Literature. A Contribution to the Theoretical Development of the Discipline.

The main purpose of this study is to delineate a conception of the sociology of literature that avoids two pitfalls and, in doing so, achieves a certain objective. The first pitfall consists of the risk for the sociology of literature to develop into a purely sociological subdiscipline that only lends itself to investigations of peoples *behavior* with regard to literature, e.g. studies exclusively concerned with reading habits, frequency of library attendance, bookownership and so forth. Obviously, this risk is most at hand for the sociologist performing research in this area and thereby trying to submit the sociology of literature to the principles of the general sociology.

The second risk, that a presumptive sociology of literature runs, is to limit itself to a mainly *statistical* practice, e.g. unfold itself as a mere exercise of quantitative data-technique in connection with, for example, content analysis. This risk is perhaps most likely to occur when the scientist of literature turns to sociology as a methodological tool.

Without underestimating the importance of behavioral studies in the cultural area or of statistics as an helpful device for the science of literature, I would, however, take as my point of departure the conception that the most promising avenue for the sociology of literature lies in an other direction. To my view, the sociology of literature ought to be conceived, in the last analysis, as an attempt, by merging together a humanistic and a socio-historical tradition, to reach an understanding of societal and human problems. A preliminary demarcation of the main objective for a sociology of literature could then be stated in the following way: the sociology of literature seeks to explore the relationship between individuals and their societal environment, between people and their lives on the one hand and the historical development on the other, and the sociology of literature, in trying to carry out this task, uses creative literature as its main source of information.

Thus, this study is an attempt to explore the prerequisites for a sociology of literature aiming at a deeper understanding of human affairs and man's situation in the world, rather than investigating the peculiarities of the literary system. The discourse is furthermore pursued with an eye to clarifying concepts and making explicit certain theoretical problems congenital to an attempt to shed light on human issues through the sociological study of literature, and not directed towards a strict methodology for the sociology of literature.

1 - The Problem of the Science of Literature

The problem of the science of literature could perhaps be described as an

antagonism between two positions with regard to the question about the object and the method for the scientific study of literature. One way of defining this antagonism is to describe it as consisting of a historical oriented research tradition as opposed to an ahistorical. This distinction is, however, to crude to offer a real understanding of the discipline's major problems, and therefore, in the first chapter, I undertake a discussion of the science of literature on four levels: the level of knowledge-constitutive interests, the level of philosophy of science, the methodological level and, finally, the level of the subject-matter for the science of literature.

The discussion of knowledge-constitutive interests centers around Jürgen Habermas' (1966) analysis. His argument is directed against what he calls the objectivistic fallacy, which he suggests is the mark of 19th-century positivism. The objectivistic approach to science maintains that a value-free science is not only desirable but also possible, and it emanates from such thinkers as August Comte and Hippolyte Taine. Contrary to this view, Habermas advances the thesis that scientific endeavours are always guided by human interests, but that these may differ with regard to the purpose of the interests involved. Habermas then makes a distinction between three kinds of sciences: the empirical-analytic sciences, the historical-hermeneutic sciences and the sciences of social action. Connected to the empirical-analytic sciences is what Habermas calls a *technical* interest—i.e. an interest aiming towards technical control over objectified processes. The historical-hermeneutic sciences are guided by a *practical* cognitive interest that seeks to establish an understanding of the object under study, not merely control. The sciences of social action is guided by an emancipatory interest, i.e. an interest to free man from what appears as compulsive systems of ideas or thought-structures (e.g. ideological systems) without really being necessarily coercive.

The point with my elaboration of Habermas' analysis is to distinguish, as clear as possible, the two polar positions, represented by the technical interest and the practical, that the science of literature has to some extent been caught between. Generally, the solution of this rather uncomfortable position has taken the form of a polarization, where the science of literature has tended to be either conducted in a way modelled after the natural sciences with their empirical-analytical approach, or else developed towards a hermeneutic stance. Habermas' analysis makes it possible to understand the implications of this process, but it also paves the way for a social science that tries to incorporate both these aspects, the naturalistic and the hermeneutic, into at least its theoretical considerations.

Of special interest is Habermas' discussion of the meaning of the practical interest. This kind of knowledge-constitutive interest, Habermas says, consists of a wish to *interpret* and *understand* reality, as opposed to that which seeks verification of hypotheses. Hermeneutic knowledge, guided by a practical interest, thus seeks to disclose the social meaning of history. Habermas

maintains, that the interpreter's motivation for this undertaking is the conviction that an understanding of previous history or the tradition is necessary for an adequate self-understanding. In this way, hermeneutic knowledge seeks to establish some kind of communication between tradition and the living.

On the level of philosophy of science, I start out from the distinction between nomothetic and ideographic sciences and from the corresponding dichotomy between diachronic and synchronic sciences. Ideally, sociology has been conceived of as a nomothetic and diachronic science, whereby the science of literature, likewise ideally, has been seen as an ideographic and diachronic science. Scientists of literature seem to have been somewhat dissatisfied with at least the ideographic component, which appears to be one important reason for their growing interest in the social and behavioral sciences, which, it has been assumed, contains a nomothetic approach. Personally, however, I am not certain that the promise of a sociology of literature lies in that direction—i.e. in a search for lawlike generalizations concerning literature, its origin and character—and in my following discussion about quantitative methods in the science of literature I seek to validate that conclusion.

My examination of some attempts to use quantitative methods in literary research does namely, in sum, show that the problems of reliability and validity appear as more troublesome obstacles than what seems to have been expected. Statistics, as helpful it may be, is merely a device for counting, and the real problem occurs when one wants to ascribe some meaning to those indicators that have been counted and recorded. When faced with the question of how to interpret the fact that a given author uses certain words and motifs with a certain frequency, which is a rather common problem in this kind of research, the literary scientist confronts the same problem which the social scientist meets when he is interpreting the result of a survey or an attitude test—i.e. the problem of determining what has been measured and to what extent the measure is a valid one. The scientist, regardless of disciplinary orientation, thereby has to rely upon some kind of assumptions that certain indicators stand for certain mental traits in the person under study. These assumptions may of course be supported by e.g. modern psychology or sociology, and therefore serve well as analytic tools, but that does not invalidate the underlying theoretical problem. With reference to Blalock's (1971) discussion of the relation between the theoretical and the empirical language and his contention that the gap between these two languages of scientific research cannot be bridged by means of any logical operations, but only by some common agreement among scholars in the same field, I am led to conclude, that the kind of sociological study of literature, that consists of an application of certain quantitative methods, continually will have to work side by side with a traditional science of literature if it is to obtain *significance*, and not only exactness.

The antagonism between the historical and the ahistorical and between the naturalistic and the hermeneutic approach to the science of literature perhaps manifests itself most clearly on the level of the object under study. At this level it is common to distinguish an approach that centers around factors *external* to the literary text from one that focuses on factors *internal* to it. Those advocating an external study have often been interested in incorporating into their investigations considerations concerning historical, economical and social factors, while the internal approach during the beginning of this century evolved towards an exclusive concern with the literary text and later became known as the New Criticism. The dangers of both positions are contemplated—the first mainly risking to develop into some kind of crude, psychological and/or sociological reductionism, while the second is in danger of becoming isolated from questions about man and his situation and, consequently, transform into a rather esoteric discipline within the aesthetic realm.

The discussion of the New Criticism brings me in touch with T.S. Eliot (1969) and his famous argument for the importance of knowledge of the tradition, or, in other words, his plea for the significance of historical consciousness. Eliot's idea is then given a new formulation in terms of G.H. Mead's (1952) symbolic interactionism and, being stripped of its ideological implications, is then conjoined with Jürgen Habermas' analysis of the relationship between knowledge-constitutive interests and scientific practice, particularly his conception of the practical interest and the aim of the hermeneutic sciences, so as to form a basis for the formulation of my over-all objective that ends the first chapter, and which runs as follows: What are the prerequisites for a sociology of literature that aims at conveying a picture of the relation between man and his behavior on the one hand and history on the other? It goes without saying that such a question, which concerns the possibilities of constructing a strategy, also implies a positive answer to the question about the objective of such a sociology of literature.

2 - The Sociology of Literature: Problems and Applications

The second chapter is devoted to an examination of the sociology of literature as it has been, and is, practised. In order to discern the distinguishing features of the sociology of literature in its various forms, I begin from a distinction concerning the basic nature of the sociology of literature and thus discriminate between *sociological* sociology of literature and *literary* sociology of literature. The sociological sociology of literature is characterized by its interest in the literary system—it seeks to explore the mechanisms and processes involved in the interaction between authors, publishers, critics and readers—and pays little or no attention to factors external to the literary system. To the contrary, the

literary sociology of literature focuses on the text with the aim of learning something about the connection between literature and society, or, to put it somewhat paradoxically, the literary sociology of literature does not limit its study to the literary system but regards as its main task the study of the social system in a broad sense.

The discussion of the sociological sociology of literature could then be summarized in two conclusions: (1) that this kind of sociology of literature says very little about the distinctive marks of literature as a social (or aesthetic) phenomenon, and (2) that the various problems confronting this approach belong to the sociological component, rather than to the literary, involved in this scientific strategy.

The literary sociology of literature in turn is first divided into two variants: one that seeks knowledge of the text (its origin and meaning) through the study of extra-literary factors, and one that is directed towards knowledge about life and society through literature. Thus I discriminate between such literary sociology of literature that seeks to gain knowledge of *literature through life* and that which attempts to shed light on *life through literature*. In this context, however, one more distinction is advanced, namely one concerning the type of scientific approach. Here a differentiation is made between an *explaining* (naturalistic) and an *understanding* (hermeneutic) approach. These distinctions make it possible to discern four orientations within the literary sociology of literature, namely those who try:

1. to explain literature through life;
2. to explain life through literature;
3. to understand literature through life; and
4. to understand life through literature.

The first possibility, which seeks to explain literature through life, is by far the most traditional of the four and emanates from those thinkers, among whom Louis de Bonald and Madame de Staël could be mentioned, who introduced the external study in the science of literature. The reason why this approach never gained any remarkable success is, I believe, due to the fact that these thinkers and their followers, e.g. Hippolyte Taine, never payed proper attention to the social scientific aspect of the approach. They were, to put it simply, not able to effect a satisfactory sociological analysis. A deeper understanding of the urgent problems of a nation or a period would, I contend, heighten the impact of societal knowledge as a means of explaining the mode of literary creation. Accordingly, the scholar interested in this kind of research could benefit from better knowledge of how the sociological tradition depicts man's situation and his considerations about this situation.

A sociology of literature that attempts to explain life through literature faces a similar problem. It has been quite common that sociologists of literature report that certain authors of fiction should have anticipated findings in the behavioral and social sciences. Stendhal and Balzac are examples of authors

often mentioned in this connection. But when one for instance argues, that Stendhal anticipates G.H. Mead in realizing the importance of the surrounding world for the formation of the self, it must however be remembered that these assertions presuppose some kind of sociological interpretation of the literary works under study, and that such an interpretation could not have been undertaken without the concepts and theories advanced by Mead's sociology. In order to *argue* that Stendhal anticipated the symbolic interactionism one has to be aquainted with the meaning of this theory, which is just another way of saying that Stendhal did not anticipate the *theory*, although he offers a lot of observations which could be interpreted in terms of Mead's theory. The fact, that a sociology of literature presupposes a sociology, may appear as trivial, but this notion points towards the importance of considering the role of general sociology for the sociology of literature.

The third approach, namely that which seeks understanding of literature through the study of life, is denominated as a variant of the sociology of knowledge. Its problem consists of trying to understand literature as an instance of knowledge and thereby subjected to the influence of societal and material factors. This approach has mainly been modelled after Karl Mannheim's (1960) sociology of knowledge, and his conception of this sociology is discussed at some length. In this connection, the difficulties of the explaining, or hermeneutic, approach are revealed, and the demand for a naturalistic approach, capable of avoiding the danger that consists of ending up in rather trivial and relative statements of the relation between literature and society, becomes visible. Even here, the necessity of a discussion of the sociological component of the sociology of literature appears highly desirable.

The fourth type of literary sociology—that directed towards an understanding of life through literature—is, with regard to criteria of fruitfulness as well as of possibilities, depicted as the most promising one for a future sociology of literature. This approach is further elaborated in terms of G.H. Mead's symbolic interactionism. The way the literature teaches the reader something about life could then be interpreted in terms of its potential to convey opinions, attitudes and worldviews of other people to the reader, thereby expanding the possible realm of significant others.

The discussion in the second chapter evolves into two major conclusions. The first one is that the relation between literature and society constitutes an important problem for future research. The second stresses that the real problem for a sociology of literature is inherent in the sociological component of the discipline, and not so much a consequence of the inevitable problems that accompany any attempt to merge two disciplines together. The first of these two questions is treated in chapter three, and the second is the main objective of chapter four.

3 - Theories of the Relationship between Literature and Society

The theorizing in this area is dominated by the so called *reflection-theory*. This theory holds that literature is a reflection of reality. This is of course true, but to an extent that makes the theory rather useless. In an important sense, all literature is a reflection of some extra-literal reality—otherwise it would not be understood by its readers. With Jean Paul Sartre it is asserted that the author, in order to be able to convey to the reader his opinions and his experiences of the world, has to adapt to some kind of common frame of reference shared by the members of the same cultural community. The interesting question is what specifically it is, that literature reflects, and, in an effort to pursue this problem somewhat, I offer three possibilities: literature may reflect the material basis of a society—this is an interpretation strongly connected with Marx' analysis of the determining factors in societal development; literature may reflect a dominant worldview or *Weltanschauung*—a standpoint advanced by, among others, Georg Lukács and, finally, literature may reflect moral values and sentiments—a view held by, to mention only a few, Madame de Staël and Leo Tolstoj.

But the question of the relation between literature and society does not only imply a societal influence upon literature; there is also the reverse relation. Accordingly, I distinguish between the *control-theory* and *the social change theory*. The former holds that literature controls society, and the latter that it changes society, or at least has the capacity of doing so.

Finally, I advance the conclusion that one cannot discuss the relation between literature and society without being aware of this reciprocal relation: depending on how one depicts the societal influence upon literature, the arguments about the possibilities for literature to exert an influence upon society are affected. For instance, one could not possibly argue that literature reflects stable and common values, and at the same time maintain that literature is a major instrument for social change.

4 - The Problematic Sociology

A major conclusion of the analysis in chapter two is that the sociology of literature is in need of a thorough discussion of the *sociology* involved, and such a discussion is undertaken in chapter four. The problem is, consequently, how a sociology, that could contribute to the sociological study of literature, ought to be constituted.

The discussion concerning the problematic sociology is pursued along three lines: the question of a value-free sociology, the theoretical problem of sociology and sociology's paradigmatic problem. This inquiry ends up in an attempt to delineate the prerequisites for what I call a double-focused sociology. This sociology, which merges together a humanistic approach to man and society

with a sociological one, is characterized by its ability to work with two perspectives, namely that of the involved participant as well as the perspective of the more detached observer. An other way of putting this is to identify the former perspective with a hermeneutic stance and the latter with a naturalistic one.

The notion of a value-free sociology in the Comtean sense is apparently obsolete today. Instead, two positions with regard to the role of values in sociological research could be discerned. One, proposed by Howard Becker (1970), among others, argues that the sociologist's problem consists of choosing a certain set of values and then sticking to them while doing research. Thus, this stance advocates engagement or involvement on the part of the sociologist. Another solution implies that the sociologist makes his underlying values as explicit as possible in order to faciliate for others to estimate the role and importance of these values.

The question of values in sociology has mainly centered around the relation between the sociologist and his subject-matter, and is, in that sense, a problem external to sociological theory. Recently, however, increased attention has been paid to the problems of sociological theory itself, and it has been maintained, that "the coming crisis of Western sociology", to use Alvin W. Gouldner's (1971) words, is due to the failure on part of this sociology to explain the problems of modern, industrialized society and thereby provide the planning agencies with advice for the "engineering" of society. Gouldner's analysis of modern structural functionalism is presented and discussed, and his judgement, that this sociology has failed to provide modern society with proper information, is compared with an estimation of the possibilities for his Reflexive Sociology to succed in doing so. Thereby I have to conclude that his suggestion, comprised in his delineation of the Reflexive Sociology, does not offer a final solution to the problem of how to gain significant information about society, but rather a new, and perhaps better, way of living a humane and responsible life.

The paradigmatic problem of today's sociology is penetrated from the point of view offered by Robert Friedrichs (1972). His point of departure is two opposite conceptions of the *sociologist*: as "priest" and as "prophet", respectively. Friedrichs' thesis is that the sociological pioneers looked upon themselves as "prophets"—Saint-Simon, Comte and, of course, Marx, all had a desire to guide mankind into a better world and strongly believed that social science was capable of changing society and thus the conditions for mankind. Later, when sociology established itself as a more or less respected member of the scientific community, this "prophetic" objective faded away and was replaced by an alleged objective, value-free position, that upheld a strict demarcation between descriptive/causal analysis on the one hand and normative on the other. This kind of "detached" sociology later developed into what Friedrichs, with a polemic angle, describes as a "priestly" attitude, i.e. an

attitude characterized by an optimistic world-view and devoted to the spreading of this gospel.

Friedrichs' idea is that the until recently dominant "priestly" attitude over the last few years has been challenged by the "prophetic" stance, and that the crisis of sociology is due to the antagonism between these two kinds of self-understanding among sociologists, where the "prophetic" mode is on the offensive.

Friedrichs also connects these two kinds of self-understanding to two competing paradigms: the consensus-paradigm and the conflict-paradigm, where the former belongs to the "priestly" attitude and the latter to the "prophetic". Friedrichs expresses sympathy for the "prophetic" stance and the conflict-paradigm, but nevertheless advances one major objection against them. For Friedrichs, the conflict-paradigm is irreconcilable with his opinion about the ultimate goal for science, which is to create order out of flux. For that reason, Friedrichs asserts, social science has to accept a system-oriented paradigm as its analytical model. None of the existing paradigms fulfills this demand, Friedrichs claims, and after a survey of possible candidates for a paradigm that could turn sociology into, in Friedrichs' words, "man's most reliable instrument for extending meaningful responsibility and substantive freedom", he advances his conception of a "dialogical" sociology, i.e. a sociology capable of being a *witness* to the dialectic that characterizes man's relation to other men and his physical environment.

Friedrichs' analysis touches the concept of a double-focused sociology, although he, in the last resort, retires from an explicit formulation of such a sociology. The prerequisites and possibilities of a double-focused sociology are thus left unexplored, and in the last section of the fourth chapter I undertake an attempt to outline the main features of this sociology.

My description of the double-focused sociology draws upon Peter Berger's and Thomas Luckman's (1967) analysis of the social construction of reality, where the distinction between an objective and a subjective social reality plays an important role. Departing from certain assumptions about man's situation in the world as a biological creature, Berger and Luckman develop an argument which proposes that man stands in a dialectical relation to his surrounding world—man both creates and is created by the social reality—and that human behavior cannot be understood unless the investigation of that behavior follows the "rules" implied by man's dialectical relation to his environment. The two most important components, or aspects, of man's dialectical relation to his surroundings are, according to Berger and Luckman, *externalization* and *internalization*. By externalization is meant that process through which, mainly on the intellectual level, man objectifies his wants, considerations and even emotions and thereby renders them an object-like, someone would perhaps say reified, character.

On the level of philosophy of science, the existence of an externalized,

object-like social reality permits the social scientist to accept the role of the detached observer when collecting data about this reality.

By internalization, Berger and Luckman refer to that process through which man incorporates objectified structures (of thought) into his mind. Obviously, internalization is in many respects the equvivalent to socialization. The internalized social reality is not apprehensible to the detached recorder of social events, but demands of the researcher an ability to enter into, so to say, a more intimate relationship with his subject-matter, which, at the present state of sociological methodology, often means some kind of participant observation.

To summarize then, the double-focused sociology implies the notion that there is an objective, externalized reality towards which the sociologist can act as a detached recorder of facts and data, but that the social reality also comprises a subjective, internalized reality which is not accessible to knowledge unless the sociologist adopts the position of the participator. This observation furthermore suggests, that a sociology capable of grasping man's situation in the world will have to work on two levels: the naturalistic and the hermeneutic.

Finally, I want to stress that the discussion in the fourth chapter is aimed at creating a basis for the theoretical development of sociology; the more concrete problems of how sociology ought to be pursued was left aside.

5 - Literature as a Social Phenomenon

In the last chapter I aim at conveying a picture of the import of the forgoing discussion for the notion of literature as a social phenomenon. My discussion thus centers around certain characteristics of literature as an object for social scientific inquiry. In the last instance, the analysis in this chapter could be conceived of as an attempt to give an answer to the question about the theoretical status of literature.

As I see it, there are three interesting answers to the question about the social meaning of literature; answers that are not mutually exclusive but rather represent different aspects of literature as a social phenomen. In short, literature could thus be conceived of:

1. as a source to knowledge about *meanings;*
2. as *objectified structures of thought;* and
3. as a *medium for objectivation* of thought-structures.

The background for this delineation of the nature of literature is twofold. Firstly, it is grounded in the formulation I have given to the over-all task of the sociology of literature. Secondly, it is dependent upon my discussion concerning the problematic sociology and especially upon my attempt to construe a humanistic, double-focused sociology, which, it will be remembered, merges a naturalistic approach with a hermeneutic.

To describe literature as a source to knowledge about meanings then implies

two things: firstly, the conception of the literary study as a "method" within the hermeneutic component of the double-focused sociology, and, secondly, the literary study as a kind of participation in "life". In this capacity, literature offers the reader, not a crude reflection of society, but rather a perspective on life which makes it possible for people without personal experience in the reality concerned to share, at least temporarily, that perspective.

Furthermore, literature thus serves as an agent for the environment, in a spatial as well as a temporal sense, through which a larger part of the environment is incorporated into the individual. This notion of literature could be connected with Mead's symbolic interactionism, and thus given a sociological formulation that renders possible the conception of literature as an agent for a significant other.

The notion of literature as objectified thought-structures stresses the conclusion that literature does not constitute a mere reflection of society, but rather that it conveys certain "theories" of society. It is, in other words, not possible to compare, for instance, Melville's theory about society, as expressed in *Moby Dick*, with a concrete reality; on the other hand, Melville's *theory* is perfectly comparable with other *theories*.

If the idea of literature as objectified thought-structures is conjoined with Berger's and Luckman's analysis of the role of externalization, literature could be conceived of as (temporarily) objectivations of ideas and thoughts—objectivations that are necessary for man in his struggle to deal with his conditions. The uniqueness of literature then lies in its inherent capacity to, unfettered by certain rules (e.g. those rules that govern scientific research), objectivate man's ideas and emotions and thereby render them possible for analysis from outside.

The conception of literature as a medium for objectivation of thought-structures might not, at first sight, appear particularly complicated. In an important sense, literature is, of course, a medium. The notion of literature as a medium for objectivation raises, however, two questions: the first concerns the purpose of such an objectivation and the second the risks inherent to every process of objectivation.

The first question could only be answered in relation to a conception of the values that man, through his life, ultimately seeks to realize. Not pretending to be particularly original, but with a hope of being able to give a sought-after value a sociological meaning, I make an attempt to describe literature as an agent for increasing man's freedom, and "freedom" is here used to denominate "intellectual independence". In short, the argument runs as follows: because of its capacity to pick out and objectify structures of thought from a lifeprocess, literature gives the reader a possibility to incorporate with his own mind other people's ideas of how to handle their lives. If ideas are conceived of, with Mead, as the linguistic "forerunners" of action—as drafts for future behavior—such an incorporation also involves an internalization of the *possibilities* of other people, and such an extension of the number of possible alternatives of action increases the freedom of the individual.

However, this freedom is not unlimited. One of the core ideas of Mead's symbolic interactionism is that man's identity, his self, in the last resort is created by the generalized other. The potential freedom one can achieve through an objectivation of oneself, i.e. by looking at oneself through the eyes of the generalized other, is always a freedom within the boundaries set by the generalized other. This notion of a relation between the generalized other and man's intellectual freedom makes visible the dangers associated with every objectivation, namely the danger of a temporarily objectivation to develop into a permanent reification. Thus it is important to bear in mind that the objectivation, in the Berger-Luckman conception, is not any final state, but rather a moment in a process where the next moment consists of internalization, i.e. an incorporation of the objectified structures with the individual consciousness. According to this view, I describe the sociological search for knowledge as an oscillation between two positions vis-à-vis the subject-matter: the detached observer's and the involved participator's. The danger accompanying every attempt to objectify is, consequently, that the process *ends* in objectivation; that the dynamic stiffens and, deprived of vitality, grows into reification.

Succinctly, even if objectivation is a prerequisite for freedom, it will not lead to increased freedom unless it forms part of a permanently ongoing process of reconsiderations.

Literature, as every medium for a significant other, could consequently be conceived of as one instance for the formation of the generalized other. Literature offers access to the surrounding world, and could thus be regarded as a method for, using Habermas' term, the practical interest to establish lines of communication to the tradition as well as to the contemporaneity. In that capacity, literature represents a possibility for extending one's own personality through an extension of the sphere of significant others. This conception of literature, I maintain, could be elaborated further through a closer analysis of the interactionist approach, even if in the present study I have to leave that possibility aside.

*

In this inquiry into the sociology of literature, I have tried to explore some of the theoretical problems connected with an attempt to apply a sociological approach to the scientific study of literature. I have not offered any concrete methodological strategy for such an endeavour, but, on the other hand, my ambition has been to convey, as far as possible and without becoming involved in a closer analysis of literary texts, an investigation of literature as a social phenomenon and of the import of the sociology of literature. If this line of inquiry is accepted as sound, it seems reasonable to conclude, as a final remark, that a future sociology of literature ought to take an interest in the various theories and conceptions of history and the conditions of mankind presented to us by creative literature.

Noter

Kap. 1. Litteraturvetenskapens problem

1. Goda presentationer av litteraturvetenskapens metodologi, och problemen förbundna med denna, återfinns hos bl.a.: Gustafsson (red.), 1970; Linnér, 1964 och Wellek och Warren, 1967.

2. Gunnar Aspelin (1958, s. 329) har sammanfattat Husserls fenomenologi på följande sätt: "Den fenomenologiska insikten vinnes genom ett slags andlig åskådning, som Husserl kallar *Wesensschau*. Jag vill exempelvis bestämma den religiösa upplevelsens 'väsen' eller egenartade karaktär. För att göra det väljer jag ett konkret exempel, som måste räknas till denna upplevelseform. Jag bortser från dess psykologiska betingelser, från dess historiska sammanhang och över huvud från allt som har att göra med det faktiskas värld. I stället söker jag att se det som gör denna upplevelse till en *religiös* upplevelse. Jag skådar det universella och tidlösa i det enskilda och tidsbestämda fallet."

3. Rörande den metodologiska debatten, se t.ex. Hallberg, 1966 b; Hansson 1970 b; Lönnroth, 1962; Rosengren 1966 och Thavenius, 1966; 1970.

4. I ett senare arbete, *Dikt i profil*, har Hansson utvecklat den kvantitativa metoden ytterligare genom att använda sig av sociologisk skalteknik för att registrera försökspersonernas reaktioner inför de förelagda texterna: se Hansson, 1964.

5. Det bör nämnas att Hansson i en senare framställning uppmärksammat detta problem; se Hansson, 1966, s. 102.

6. Mot statistiska metoder i stilistiska och litterära analyser har även invandningar av annat slag än de av mig anförda riktats. En sammanfattning av synpunkter från vad som kunde kallas mera ortodoxt litteraturvetenskapligt håll återfinns hos Thavenius, 1966, 1970.

7. För metoddiskussionen, se Swedner, 1968.

8. När detta skrives har TV-versionen av Tolstojs *Krig och fred* just avslutats, och man planerar att visa filmatiseringar av Dostojevskijs romaner i samma medium. Manniskors intresse för dessa författare kommer efter detta rimligtvis att vara större an vad deras roll i dagens bokrecensioner utvisar.

9. En något annorlunda upplagd diskussion av den komparativa litteraturforskningen återfinns hos Sven Linnér (1970). Linnérs grundtanke är att komparatismen utgör ett värdefullt teoretiskt hjälpmedel, vilket inte hindrar honom att peka på vissa svagheter och risker förknippade med metoden (s. 85).

10. T.S. Eliot är omdebatterad och omstridd. Starkt kritisk till Eliots litteraturteoretiska resonemang är Harry Järv, som dock i huvudsak levererat sin kritik av Eliot i form av starka belägg för dennes konservativa och elitistiska ideologi (Järv, 1953, s. 14—22). Järv är också mycket skeptisk till Eliot som kritiker och framhåller att "någon tankare är Eliot inte" (a.a., s. 13), medan David Daiches beskriver Eliots kritiska metod som analytisk och präglad av teoretisk noggrannhet (Daiches, 1956, s. 292, 295). Raymond Williams, som klart deklarerat att han skiljer sig från Eliot i ideologiskt avseende (Williams, 1968, s. 237), har emellertid motiverat sitt intresse för Eliot på följande satt: "It is also that, if Eliot is read with attention, he is seen to have

raised questions which those who differ from him politically must answer, or else retire from the field" (a.a., s. 224). Williams ståndpunkt förefaller mig väl övertänkt.

11. Den hermeneutiska forskningsinriktningen är ingalunda oproblematisk, vilket framgår av min diskussion av den i kap. 4.

Kap. 2. Litteratursociologi — problemställningar och utvecklingslinjer

1. Litteratursociologins historia och idéutveckling finns beskriven hos bl.a. Escarpit (1970); Furuland (1970); Leenhardt (1967) och Watt (1964 a). En historiskt orienterad diskussion av litteratursociologiska teorier återfinns hos Albrecht (1954), och Duncan (1961) tillhandahåller en fyllig biografi.

2. Kritiska diskussioner av Escarpits positivistiska litteratursociologi återfinns hos Goldmann (1973 a) och Swingewood (1973).

3. För en diskussion av värderingars och intressens roll i den sociologiska forskningsprocessen, se t.ex. Halmos (1970, *passim*). Problemet diskuteras också i kapitel 4 i denna framställning.

4. Denna bestämning av litteratursociologins uppgift har klara beröringspunkter med de krav Arne Melberg ställer på litteratursociologin när han, efter att ha presenterat sin uppfattning om hur litteratursociologin bör bedrivas, skriver: "Litteraturforskningen skulle då bli sociologi i den meningen att den utforskar mänskliga relationer i sina historiska sammanhang" (Melberg, 1973, s. 92).

5. Leenhardt skriver således: "If Madame de Staël's example can help us to classify present-day research in the field of literature, it is because she inaugurated a sociological tradition which never precisely defined the relationship between society and literature, or between society and the writer, although it affirmed the existence of such a relationship" (Leenhardt, 1967, s. 518).

6. För en presentation av psykologiska metoder inom litteraturvetenskapen, se Linnér (1964, kap. III). En mera vetenskapsteoretisk diskussion av den biografiskt-psykologiska metodens metodens svårigheter återfinns hos Götlind (1961, kap. VI).

7. Geneviève Mouillauds (1967) analys av Stendhals författarskap utmynnar i en hypotes om förhållandet mellan industrialismen och romanen som genre, vilket kan ses som ett försök att förklara diktens gestaltning ur livet. För betydelsen av kunskap om sociala faktorer för förståelsen av dikt har även Templin (1954) pläderat.

8. Severin T. Bruyn har i en diskussion av deltagande observation som sociologisk metod framhållit att litteraturen många gånger tillhandahåller deltagarrapporter, som kan ge väsentlig information om framför allt människors sätt att uppfatta sin tillvaro (Bruyn, 1971, s. 321 ff.).

   A.L. Porterfield (1957) har framhållit den *heuristiska* roll som ett skönlitterärt studium kan ha för samhällsvetenskapen. Porterfield tycks närmast tänka sig litteraturen som en illustration, dvs. ett pedagogiskt hjälpmedel, till sociala problem, och inte så mycket en källa till ny kunskap om samhället.

9. För en diskussion av förhållandet mellan litteratur och samhälle i syfte att klargöra förutsättningarna för ett samhällsstudium via skönlitteraturen, se t.ex. Barbu, 1970, s. 9 ff.).

10. Trots Mannheims anspråk på att ha framställt en metod för studiet av kunskapens förhållande till den sociala och historiska situationen är det ganska svårt att uppfatta hans framställning som en bruksanvisning eller handledning för det empiriska studiet av litteraturens förhållande till samhället. Mannheim är ofta oklar, och dessutom har han, med Björn Erikssons formulering, "vid centrala och svåra punkter i diskussionen ... för vana att antingen lämna ämnet eller lösa svårigheten med någon till intet förpliktande formulering" (Eriksson, 1972, s. 18).

11. Jan Myrdal har, om jag förstått honom rätt, uppfattat Balzacs romaner på det sättet — se Myrdal (1973).

12. Ernst Fischer karaktäriserar vissa moderna europeiska författare, bl.a. Camus och Robbe-Grillet, på ett liknande sätt. Deras sysslande med "triviala" ting tar Fischer till utgångspunkt för en kraftig kritik av deras litteratur, som, enligt Fischer, därigenom verkar i "avformanskligande" riktning — se Fischer (1964, s. 198 ff.).

13. En litteraturuppfattning av samma slag som den Merrill företräder återfinns hos Albert Guérard (1935, s. 357 ff.). Guérard betonar således litteraturens karaktär av experiment och trycker särskilt på möjligheten att använda litteraturen för överväganden rörande det framtida handlandet.

14. Min avsikt med denna korta presentation av Meads teori har varit att fästa uppmärksamheten på de inslag i teorin som, enligt min uppfattning, har speciell relevans för litteratursociologin. Den som önskar ytterligare information om Meads tankegångar kan vända sig till honom själv, dvs. Mead (1952), (1971) eller till Johan Asplund (1970 a).

Kap. 3. Teorier om förhallandet mellan litteratur och samhälle

1. Efter att ha presenterat litteratursociologins utveckling konstaterar Jacques Leenhardt, att litteratursociologin fortfarande står inför Madame de Staëls fråga, dvs. vilket är egentligen förhållandet mellan litteratur och samhälle? (Se Leenhardt, 1967, s. 532.)

2. Se t.ex. Branting m.fl., 1967; Brecht, 1966; Fischer, 1964 och Wesker, 1970.

3. Ian Watts tolkning av *Robinson Crusoe* har inte fått stå oemotsagd. Diana Spearman har kritiserat den för dess brist på intresse för faktorer i Defoes eget liv, vilka menar hon, måste tillmätas stor betydelse för utformningen av hans författarskap. Spearman representerar vad jag skulle vilja kalla en individualistisk speglingsteori. (se Spearman, 1966, s. 166—72, 248).

4. Den marxistiske litteraturteoretiker som kanske mest konsekvent arbetat utifrån idén om det materiella livets betydelse för det andliga är Georgij Plechanov. Denne föreställde sig visserligen att konsten kunde medverka vid samhälleliga förändringar, men endast under förutsättning att den uttrycker en samhällsförändring som redan inletts av en revolutionär klass: "... when art expresses the tendencies of a rising, and therefore revolutionary, class, it constitutes an important instrument of progress" (citerat efter Harap, 1949, s. 112).

Kap. 4. Den problematiska sociologin

1. Litteraturen kring strukturfunktionalismen är synnerligen rikhaltig och varierande. Synpunkter på denna skolbildning återfinns hos bl.a. följande författare: Buckley (1957); Cohen (1970); Friedrichs (1972); Giddens (1970); Gouldner (1971); Lockwood (1970) och Rex (1970).

2. Min korta presentation av Weber har syftat till att ta fram *en* aspekt av hans synsätt, men en aspekt som spelat en framträdande roll i 1900-talets vetenskapsteoretiska och forskningspolitiska debatt, nämligen distinktionen mellan vetenskaplig och utom-vetenskaplig verksamhet. Utan tvekan har många använt Weber för att propagera för vad som kunde kallas autonomiprincipen, dvs. tanken på vetenskapen som avskild från det omgivande samhället. Webers egen syn var dock mer komplicerad än så, och det är mycket osäkert om han låter sig tas till utgångspunkt för en sådan doktrin. För en utförligare diskussion av Webers vetenskapsfilosofiska ståndpunkt, se Gustavsson, 1971, kap. 1.

3. Jfr. Gouldner (1971, s. 80—86 och 344—51). Jag skall dock återkomma till Gouldners analys med en utförligare kommentar.

4. På denna punkt föreligger en svacka i Israels resonemang. Hans analogi haltar så till vida att vetenskap rent allmänt inte kräver antaganden om vetenskapens karaktär, medan däremot vetenskaper om vetenskapen, dvs. vetenskapshistoria och vetenskapsteori, kräver detta. Denna logiska lucka har dock ingen betydelse för hans fortsatta resonemang; den kan vara resultatet av ett rent förbiseende.

5. Den s.k. aktionsforskningen är, vad jag förstår, ett uttryck för misstroende mot traditionell, akademisk sociologi och dess möjligheter att lösa samhällsproblem. Se t.ex. Dahlström (1971) och Korpi (1972).

6. Gouldners behandling av det marxistiska alternativet är kanske det i hans framställning som framkallat de flesta invändningarna. Se t.ex. Dahlström (1972); M. Zeitlin (1971) och Deutsch (1971).

7. Det är förmodligen detta drag hos Gouldners reflekterande sociologi som föranlett en bedömare att karaktärisera Gouldners synsätt som uttryck för uppfattningen av sociologen som förkunnare av en ny, sekulariserad religion (Swanson, 1971, s. 321).

8. Strukturfunktionalismens paradigmatiska kännetecken är den centrala roll som begreppet "system" spelar, och när Friedrichs talar om "system-paradigmatisk sociologi" avser han samma sociologi som Gouldner benämner "strukturfunktionalistisk" eller "akademisk".

9. Friedrichs gör, precis som Gouldner, en hastig referens till den marxistiska traditionen, vilken han förefaller uppfatta på ungefär samma sätt som Gouldner. Friedrichs intresse för marxismen kretsar kring den unge Marx ("alienations-Marx"), och även Friedrichs uppfattar det så att den marxistiska sociologin gradvis konvergerar mot den system-paradigmatiska modellen (Friedrichs, 1962, s. 262, 286).

10. Distinktionen deltagare-åskådare har jag lånat från Björn Eriksson (1972), som i sin tur fått uppslaget från Hans Skervheim.

11. Phillips bygger sin bedömning av de sociologiska metodernas vansklighet på empiriska studier utförda med den teknik han kritiserar, vilket kan förefalla en smula kuriöst, men dels har han sannolikt rätt i att sociologiska undersökningar ofta är belastade med "fel", och dels är naturligtvis hans utgångspunkt som antagande betraktat i princip lika bra, eller dåligt, som andra antaganden.

12. Hos Björn Eriksson (1972) återfinns både en kritisk diskussion av Winch's synsätt och referenser till debatten kring hans bok samt ett försök att utveckla den hermeneutiska kunskapsmodellen i emancipatorisk riktning.

13. W.G. Runciman har tecknat en bild av sociologin som kunde tas till utgångspunkt för en diskussion av möjligheterna att utveckla sociologin som instrument för en naturalistisk analys. Runcimans utgångspunkt är uppfattningen, att det av Comte lanserade "självständighetsanspråket" för sociologins vidkommande och det efterföljande sökandet efter *genuina sociologiska* lagar är det som främst bidragit till sociologins svårigheter. Sociologin är, säger Runciman, förvisso beroende av någon slags lagar, men den behöver, lika litet som många andra vetenskaper, själv skapa dessa lagar: "... just as biology can be described as physics and chemistry plus natural history, so can sociology be described as psychology and ethology plus social history" (Runciman, 1970, s. 11).

14. Tankegångar besläktade med dem Berger och Luckman för fram återfinns hos C. Wright Mills (1971). Dennes beskrivning av "den sociologiska visionen" som förmågan att förstå sambandet mellan biografi och historia och mellan individuella bekymmer och strukturella problem, och den därpå följande pläderingen för betydelsen av att som sociolog kunna arbeta både på den individuella och den strukturella nivån, kan mycket väl förenas med Bergers och Luckmans diskussion av den sociala verklighetens beskaffenhet.

    En delvis annorlunda, men i det här sammanhanget ändå relevant, utgångspunkt utgöres av Mihailo Marcovićs diskussion av dels förhållandet mellan reifikation på det begreppsliga och teoretiska området och, å den andra sidan, valet av vetenskapligt arbetssätt (i termer av *Erklären* respektive *Verstehen*), och dels graden av reifikation i samhället rent allmänt. Marcovićs tankegång kan sammanfattas i två punkter: för det första uppfattar han ett visst mått av teoretisk reifikation som oundgängligt (Marković, 1972, a. 30), och för det andra menar han att det vore felaktigt att, som ett led i en i och för sig positiv ambition att avreifiera samhället, helt avstå från den naturalistiska analysen. Marcovićs förslag till samhällsvetenskapligt arbetssätt omfattar i stället en förening mellan den naturalistiska (*Erklären*-) modellen och den hermeneutiska (*Verstehen*-) metoden (a.a., s. 38).

Kap. 5. Litteraturen som socialt fenomen

1. Jfr. not 14, kap. 4.

2. Uppfattningen av litteraturen som ett språk eller som ett medium är ganska vanlig, och återfinns hos t.ex. Goldmann (1973, s. 311 och hos Sartre (1970, s. 41).

3. Friheten som värde är ett centralt tema i västerländsk sociologi och samhällsfilosofi; för några moderna bidrag, se t.ex. Friedrichs (1972); Fromm (1970) och Mills (1971).

Anförd litteratur

Albrecht, Milton C., (1954), "The relationship of literature and society", *The American Journal of Sociology*, vol. 59, nr. 5, sid. 425—36.

Albrecht, Milton C., (1956), "Does literature reflect common values?", *American Sociological Review*, vol. 21, nr. 6, sid. 722—29.

Allardt, Erik, (1973), "Om svensk sociologi", *Sociologisk Forskning*, årg. 10, nr. 2, sid. 5—20.

Aspelin, Gunnar, (1958), *Tankens vägar*, del II, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Aspelin, Kurt, (1970 a), (ed.), *Marxistiska litteraturanalyser*, PAN/Nordstedts, Stockholm.

Aspelin, Kurt, (1970 b), "Kafka och den marxistiska litteratursynen", *Häften för Kritiska Studier*, nr. 2—3, sid. 20—30.

Asplund, Johan, (1970), (ed.), *Sociologiska teorier. Studier i sociologins historia*, Almqvist & Wiksell, Stockholm.

Asplund, Johan, (1970 a), "George Herbert Mead" i Asplund, Johan, (ed.), *Sociologiska teorier*, sid. 132—47.

Asplund, Johan, (1970 b), *Om undran inför samhället*, Argos Förlags AB, Uppsala.

Barbu, Z., (1970), "Sociological perspectives in art and literature", i Creedy, Jean, (ed.), *The Social Context of Art*.

Barber, Bernard & Hirsch, Walter, (1962), (ed.), *The Sociology of Science*, The Free Press of Glencoe, New York.

Barnett, James H., (1961), "The Sociology of Art", i Merton, R.K., Broom, L. & Cottrell, L.S., (ed.), *Sociology Today*, sid. 197—214.

Becker, Howard S., (1970), "Whose Side Are We On?", i Douglas, Jack D., (ed.), *The Relevance of Sociology*, sid. 99—111.

Becker, Howard S. & Boskoff, Alvin, (1957), (ed.), *Modern Sociological Theory*, The Dryden Press, New York.

Berger, Morroe, (1965), *'Madame de Staël on Politics, Literature, and National Character*, Anchor Books, Doubleday, New York.

Berger, Peter L. & Luckman, Thomas, (1967), *The Social Construction of Reality*, Doubleday & Company, Inc., New York.

Blalock, Hubert M. & Blalock, Ann B., (1971), (ed.), *Methodology in Social Research*, McGraw-Hill, London.

Blalock, Hubert M., (1971), "The Measurement Problem: A Gap between the Languages of Theory and Research", i Blalock, H.M. & Blalock, A.B., (ed.), *Methodology in Social Research*, sid. 5—27.

Blumer, Herbert, (1971), "Sociological implications of the thought of George Herbert Mead", i Wallace, W.L., (ed.), *Sociological Theory*, sid. 234—44.

Branting, J., Håkansson, B. och Sundberg, K., (1967), (ed), *29 röster -67*, FIB:s lyrikklubb, Stockholm.

Brecht, Bertold, (1966), *Liten hjälpreda för teatern*, Aldus/Bonniers, Stockholm.

Bruyn, Severin T., (1971), "The Methodology of Participant Observation", i Filstead, W.J., (ed.), *Qualitative Methodology*, sid. 305—27.

Buckley, Walter, (1957), "Structural-Functional Analysis in Modern Sociology", i Becker, H.S. & Boskoff, A., (ed.), *Modern Sociological Theory*, sid. 236—59.

Buckley, Walter, (1967), *Sociology and Modern Systems Theory*, Prentice-Hall, Inc., Engelwood Cliffs, New Jersey.

Burns, Elisabeth & Tom, (1973), (ed.), *Sociology of Literature & Drama*, Penguin Education.

Child, Arthur, (1941), "The Problem of Imputation in the Sociology of Knowledge", *Ethics*, vol. 51, sid. 200—19.

Cohen, Percy S., (1970), *Modern Social Theory*, Heinemann Educational Books, London.
Coser, Lewis A., (1963), (ed.), *Sociology through Literature*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
Coser, Lewis A. & Rosenberg, Bernhard, (1965), (ed.), *Sociological Theory: a book of readings*, The MacMillan Company, New York.
Creedy, Jean, (1970), (ed.), *The Social Context of Art*, Tavistock Publications, London.

Dahlström, Edmund, m.fl., (1971), *LKAB och demokratin*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
Dahlström, Edmund, (1972), "Review of Gouldner, A.W. 'The Coming Crisis of Western Sociology'", *Acta Sociologica*, vol. 15, nr. 4, sid. 373—74.
Daiches, David, (1956), *Critical Approaches to Literature*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
Deutsch, Steven E., (1971), "Review Symposium on Gouldner, A.W., 'The Coming Crisis of Western Sociology'", *American Sociological Review*, vol. 36, nr. 2, sid. 321—26.
Dornbusch, Sanford M., (1964), "Content and Method in the Study of the Higher Arts", i Wilson, R.N., (ed.), *The Arts in Society*, sid. 365—72.
Douglas, Jack D., (1970 a), (ed.), *The Impact of Sociology*, Appleton-Century-Crofts, Meredith Corp., New York.
Douglas, Jack D., (1970 b), (ed.), *The Relevance of Sociology*, Appleton-Century-Crofts, Meredith Corp., New York.
Duncan, Hugh D., (1961), *Language and Literature in Society*, Bedminster Press, New York.

Eliot, T.S., (1958), *Om poesi*, Bonniers, Stockholm.
Eliot, T.S., (1969), *The Sacred Wood*, Methuen & Co Ltd., London.
Eriksson, Björn, (1972), *Om den sociologiska analysen av kunskap — några steg i riktning mot ett kunskapssociologiskt paradigm*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia, nr 7, distribution: Almqvist & Wiksell, Stockholm.
Escarpit, Robert, (1970), *Litteratursociologi*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
Escarpit, Robert, (1972), "The sociology of literature", *International Encyklopedia of the Social Sciences*, vol. 9, The MacMillan Company & The Free Press, New York, sid. 417—25.

Filstead, William J., (1971), (ed.), *Qualitative Methodology*, Markham Publ. Comp., Chicago.
Fischer, Ernst, (1964), *The Necessity of Art*, Penguin Books Ltd.
Fjord Jensen, Johan, (1969), *Litteraturforskning*, Liber, Stockholm.
Forster, Peter & Kenneford, Celia, (1973), "Sociological theory and the sociology of literature", *The British Journal of Sociology*, vol. 24, nr. 3, sid. 355—64.
Friedrichs, Robert W., (1972), *A Sociology of Sociology*, The Free Press, New York.
Fromm, Erich, (1970), *Flykten från friheten*, Natur och Kultur, Stockholm.
Furuland, Lars, (1962), *Statarna i litteraturen. En studie i svensk dikt och samhällsdebatt från Oxenstierna och Almqvist till de första arbetardiktarna*, Tidens förlag, Stockholm.
Furuland, Lars, (1970), "Litteratur och samhälle", i Gustafsson, Lars, (ed.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen*, sid. 165—206.
Fügen, Hans Norbert, (1964), *Die Hauptrichtungen der Literatursoziologie und ihre Methoden, ein Beitrag zur literatursoziologischen Theorie*, H. Bouvier u. Co. Verlag, Bonn.
Galtung, Johan, (1970), *Theory and Methods of Social Research*, Universitetsforlaget, Oslo.
Giddens, Anthony, (1970), "'Power' in the Recent Writings of Talcott Parsons", i Worsley, P., (ed.), *Modern Sociology, introductory readings*, sid. 448—63.
Goldmann, Lucien, (1967), "The sociology of literature: status, and problems of method", *International Social Science Journal*, vol. 19, nr. 4, sid. 493—516.
Goldmann, Lucien, (1968), "Genetisk strukturalism och litterärt skapande", *Komma*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, årg. 3, nr. 3, sid. 1—6.

Goldmann, Lucien, (1973 a), "'Genetic Structuralism' in the Sociology of Literature", i Burns, T. & E., (ed.), *Sociology of Literature & Drama*, sid. 109—23.
Goldmann, Lucien, (1973 b), "The Moral Universe of the Playwright", i Burns, T. & E., (ed.), *Sociology of Literature & Drama*, sid. 311—17.
Gouldner, Alvin W., (1970 a), "Anti-Monotaur: The Myth of a Value-free Sociology", i Douglas, J.D., (ed.), *The Relevance of Sociology*, sid. 64—84.
Gouldner, Alvin W., (1970 a), "Anti-Minotaur: The Myth of a Value-free Sociology", i Douglas, Douglas, J.D., (ed.), *The Relevance of Sociology*, sid. 112—48.
Gouldner, Alvin W., (1971), *The Coming Crisis of Western Sociology*, Equinox Books/Avon, New York.
Guérard, Albert, (1935), *Literature and Society*, Lothrop, Lee and Shepard Company, Boston.
Gullberg, Anders, (1972), *Till den svenska sociologins historia*, Unga Filosofers förlag, Stockholm.
Gustafsson, Lars, (1970), (ed.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
Gustavsson, Sverker, (1971), *Debatten om forskningen och samhället*. Skrifter utgivna av statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, LIV, Almqvist & Wiksell, Stockholm.
Götlind, Erik, (1961), *De oerhörda orden*, Svenska Bokförlaget/Norstedts/ Stockholm.

Habermas, Jürgen, (1966), "Knowledge and Interest", *Inquiry*, vol. 9, sid. 285—300.
Hallberg, Peter m.fl. (1966 a), *Litteraturvetenskap — nya mål och metoder*, Natur och Kultur, Stockholm.
Hallberg, Peter (1966 b), "Statistik i den litterära analysens tjänst", i Hallberg, P. m.fl., *Litteraturvetenskap — nya mål och metoder*, sid. 9—36.
Hallen, G.C., (1966), "Sociology of Literature", *Social Science*, vol. 41, nr. 1, sid. 12—18.
Halmos, Paul, (1970), *The Sociology of Sociology*, The Sociological Review Monograph 16, University of Keele.
Hansen, Bente, (1968), *Den marxistiska litteraturkritiken*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
Hansson, Gunnar, (1964), *Dikt i profil*, Akademiförlaget, Gumperts, Göteborg.
Hansson, Gunnar, (1966), "Läsaren och dikten", i Hallberg, P. m.fl., *Litteraturvetenskap — nya mål och metoder*, sid. 78—107.
Hansson, Gunnar, (1970 a), *Dikten och läsaren*, Prisma, Stockholm.
Hansson, Gunnar, (1970 b), "Experimentell litteraturforskning", i Gustafsson, Lars, (ed.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen*, sid. 207—24.
Harap, Louis, (1949), *Social Roots of the Arts*, International Publ., New York.
Hauser, Arnold, (1958), *The Philosophy of Art History*, Routledge & Kegan Paul Ltd., London.
Helander, Lars, (1970), "Lukács och realismen", *Häften för Kritiska Studier*, nr. 2—3, sid. 5—19.
Himmelstrand, Ulf, (1970), "När orden inte stakar sig, men verkligheten gör det", *Sociologisk Forskning*, årg. 7, nr. 3, sid. 129—37.
Hoggart, Richard, (1966), "Literature and Society", *American Scholar*, vol. 35, sid. 277—89.
Homans, George C., (1964), "Bringing Men Back In", *American Sociological Review*, vol. 29, nr. 6, sid. 809—18.
Hospers, John, (1946), *Meaning and Truth in the Arts*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press.

Inglis, Ruth A., (1938), "An Objective Approach to the Relationship between Fiction and Society", *American Sociological Review*, vol. 3, augusti, sid. 526—33.
Israel, Joachim, (1972), "Is a Non-Normative Social Science Possible?", *Acta Sociologica*, vol. 15, nr. 1, sid. 69—89.

James, Henry, (1956), *The Future of the Novel*, Vintage Books, New York.

Johansson, Sten, (1970), "Max Weber", i Asplund, J., (ed.), *Sociologiska teorier*, sid. 31—57.
Jonsson, Inge, (1971), *Idéer och teorier om ordens konst*, CWK Gleerup Bokförlag, Lund.
Järv, Harry, (1953), *Kritik av den nya kritiken*, Arenas polemiska skriftserie, nr. 3, Borgå.
Kern, Alexander, (1942), "The sociology of knowledge in the study of literature", *Sewanee Review*, vol. 50, sid. 505—14.
Korpi, Walter, (1972), *Varför strejkar arbetarna?*. Tiden.
Kuhn, Thomas S., (1966), *The Structure of Scientific Revolutions*, International Encyclopedia of Unified Science, The University of Chicago Press.

Larsen, Cecil Evva, (1951), "The Family in Norwegian Fiction", *Sociology and Social Research*, vol. 36, nr. 2, sid. 97—101.
Leenhardt, Jacques, (1967), "The sociology of literature: some stages in its history", *International Social Science Journal*, vol. 19, nr. 4, sid. 517—33.
Levison, Arnold, (1966), "Knowledge and Society", *Inquiry*, vol. 9, sid. 132—46.
Leslie, G.R., Larson, R.F. & Gorman, B.L., (1973), *Order and Change*, Oxford University Press, New York.
Liedman, Sven-Eric, (1968), "På jakt efter världsåskådningar", *Komma*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, årg. 3, nr. 3, sid. 6—9.
Liehm, A.J. (1972), "Shakespeare innehåller allt", *Dagens Nyheter*, 1972-02-26.
Linnér, Sven, (1964), *Litteraturhistoriska argument — studier i en vetenskaps metodpraxis*, Scandinavian University Books, Svenska Bokförlaget/Bonniers, Stockholm.
Linnér, Sven, (1970), "Komparativ litteraturforskning", i Gustafsson, L., (ed.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen*, sid. 77—103.
Ljungdal, Arnold, (1967), *Georg Lukács och marxismens estetik*, Bonniers, Stockholm.
Lockwood, David, (1970), "Some remarks on 'The Social System'", i Worsley, P., (ed.), *Modern Sociology, introductory readings*, sid. 428—38.
Lowenthal, Leo, (1966), *Literature & the Image of Man*, The Beacon Press, Boston.
Lukács, Georg, (1970), *Historia och klassmedvetande*, Bo Cavefors bokförlag.
Lundberg, Leif, (1971), *Om kunskapssociologi och historisk materialism*, Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, (stencil).
Lynd, Robert, (1970), "Values and the Social Sciences", i Douglas, Jack D., (ed.), *The Impact of Sociology*, sid. 63—78.
Lönnroth, Lars, (1962), *Litteraturforskningens dilemma*, Studentföreningen Verdandi Cavefors Prisma.

Mannheim, Karl, (1953), *Essays on Sociology and Social Psychology*, Routledge & Kegan Paul, London.
Mannheim, Karl, (1960), *Ideology and Utopia*, Routledge & Kegan Paul, London.
Marcović, Mihailo, (1972), "The Problem of Reification and the *Verstehen-Erklären* Controversy", *Acta Sociologica*, vol. 15, nr. 1, sid. 27—38.
Marcuse, Herbert, (1969), *Den endimensionella människan*, Aldus Bonniers, Stockholm.
Marx, Karl & Engels, Friedrich, (1971), *Om konst och litteratur*, Arbetarekultur, Göteborg.
Mead, George, H., (1952), *Mind, Self & Society*, The University of Chicago Press, Chicago.
Mead, George, H., (1971), "Play, the game, and the generalized other", i Wallace, W.L., (ed.), *Sociological Theory*, sid. 228—33.
Melberg, Arne, (1973), "Litteratursociologi inom och utom systemet", *Bonniers Litterära Magasin*, årg. 42, nr. 2, sid. 87—92.
Merrill, Francis E., (1961), "Stendhal and the self: A study in the sociology of literature", *The American Journal of Sociology*, vol. 66, nr. 5, sid. 446—53.
Merrill, Francis E., (1966), "Balzac as a sociologist: A study in the sociology of literature", *Sociology and Social Research*, vol. 50, nr. 2, sid. 148—59.

Merrill, Francis E., (1967), "The Sociology of Literature", *Social Research*, vol. 34, nr. 4, sid. 648—59.
Merton, Robert K., Broom, Leonard & Cottrell, Leonard S., (1961), (ed.), *Sociology Today*, Basic Books, Inc., New York.
Mills, C. Wright, (1971), *Den sociologiska visionen*, Prisma, Stockholm.
Mouillaud, Geneviève, (1967), "The sociology of Stendhal's novels: preliminary research", *International Social Science Journal*, vol. 19, nr. 4, sid. 581—98.
Myrdal, Jan, (1973), "Efterord" i Balzac, H. de, *Antikkabinettet*, Norstedts, Stockholm, sid. 185—91.

Nisbet, Robert A., (1972), *The Sociological Tradition*, Heineman, London.

Parsons, Talcott, (1951), *The Social System*, The Free Press, Glencoe, Illinois.
Phillips, Derek L., (1973), *Abandoning Method*, Jossey-Bass Publ., San Francisco.
Polak, Fred, (1973), *The Image of the Future*, Elsevier Scientific Publishing Company, Amsterdam.
Porterfield, A.L., (1957), "Some uses of literature in teaching sociology", *Sociology and Social Research*, vol. 41, sid. 421—26.

Rex, John, (1970), "Power, Conflict, Values and Change", i Worsley, P., (ed.), *Modern Sociology, introductory readings*, sid. 439—47.
Rosengren, Karl Erik, (1966), "Litteratursociologi — sociologisk litteraturforskning", i Hallberg, P. m.fl., *Litteraturvetenskap — nya mål och metoder*, sid. 108—23.
Rosengren, Karl Erik, (1968), *Sociological aspects of the literary system*, Natur och Kultur, Stockholm.
Runciman, W.G., (1970), *Sociology in its Place and Other Essays*, Cambridge University Press, London.

Sandström, Sven, (1970), (ed.), *Konstsociologi*, CWK Gleerup Bokförlag, Lund.
Sartre, Jean Paul, (1970), *Vad är litteratur?*, René Coeckelbergs Partisanförlag AB, Mölndal.
Segal, Alan, (1971), "Portnoy's Complaint and the sociology of literature", *The British Journal of Sociology*, vol. 22, nr. 3, sid. 257—68.
Shils, Edward A., (1962), "The Autonomy of Science", i Barber, B. & Hirsch, W., (ed.), *The Sociology of Science*, sid. 610—22.
Silbermann, Alphons, (1970), "Konstsociologin — en definition", i Sandström, S., (ed.), *Konstsociologi*, sid. 40—64.
Spearman, Diana, (1966), *The Novel and Society*, Routledge & Kegan Paul, London.
Staël, Madame de, (1956), "Literature Considered in Its Relation to Social Institutions", i Berger, M., (ed.), *Madame de Staël on Politics, Literature, and National Character*, sid. 129—238.
Svanberg, Victor, (1968), *Diktaren i samhället*, Wahlström & Widstrand, Stockholm.
Swanson, Guy E., (1971), "Review Symposium on Gouldner, A.W., 'The Coming Crisis of Western Sociology'", *American Sociological Review*, vol. 36, nr. 2, sid. 317—21.
Swedner, Harald, (1968), "Litteraturrecensenternas föreställningsvärld", *Sociologisk Forskning*, årg. 5, nr. 3, sid. 210—27.
Swingewood, Alan, (1973), "Review of Escarpit, R., 'Sociology of Literature'", *The British Journal of Sociology*, vol. 24, nr. 1, sid. 129.

Taine, Hippolyte, (1906), *History of english literature*, vol. 1, Chatto & Windus, London.
Taine, Henri, (1921), *Konstens filosofi*, Björck och Börjesson, Stockholm.
Templin, E.H., (1954), "The social approach to literature", *University of California Publications in modern Philology*, vol. 28, nr. 1, sid. 1—24.

Thavenius, Jan, (1966), "Kvantitativa metoder i stilistiken", i Hallberg, P. m.fl., *Litteraturvetenskap — nya mål och metoder*, sid. 37—62.
Thavenius, Jan, (1970), Kvantitativ metodik", i Gustafsson, L., (ed.), *Forskningsfält och metoder inom litteraturvetenskapen*, sid. 225—59.
Therborn, Göran, (1973), *Vad är bra värderingar värda?*, Bo Cavefors Bokförlag, Lund.
Tingsten, Herbert, (1948), "Samhället och litteraturen", i Tingsten, H., *Argument*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm, sid. 415—78.
Toulmin, Stephen, (1963), *Foresight and Understanding*, Harper & Row, Publ., Inc., New York.

Wallace, Walter L., (1971), (ed.), *Sociological Theory*, Heinemann, London.
Watt, Ian, (1964 a), "Literature and Society", i Wilson, R.N., (ed.), *The Arts in Society*, sid. 300—14.
Watt, Ian, (1964 b), "'Robinson Crusoe' as a Myth", i Wilson, R.N., (ed.), *The Arts in Society*, sid. 148—74.
Weber, Max, (1965), "Subjective Meaning in the Social Situation", i Coser, L.A. & Rosenberg, B., (ed.), *Sociological Theory: a book of readings*, sid. 235—46.
Weber, Max, (1968), *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, herausgegeben v. J. Winckelmann, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
Wedberg, Anders, (1958), *Filosofins historia* — antiken och medeltiden, Bonniers, Stockholm.
Wellek, René & Warren, Austin, (1967), *Litteraturteori*, Aldus Bonniers, Stockholm.
Williams, Raymond, (1968), *Culture and society 1780—1950*, Penguin.
Wilson, Colin, (1959 a) *Outsidern*, Bonniers, Stockholm.
Wilson, Colin, (1959 b), *The Age of Defeat*, Victor Gollancz, London.
Wilson, Robert N., (1964), (ed.), *The Arts in Society*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey.
Wimsatt, Jr., William K. & Brooks, Cleanth, (1964), *Literary Criticism*, Alfred A. Knopf, New York.
Winch, Peter, (1970), *The Idea of a Social Science*, Routledge & Kegan Paul, London.
Worsley, Peter, (1970), (ed.), *Modern Sociology, introductory readings*, Penguin Education.

Zeitlin, Irving M., (1968), *Ideology and the Development of Sociological Theory*, Prentice-Hall, Inc., Engelwood Cliffs, New Jersey.
Zeitlin, Maurice, (1971), "Review of Gouldner, A.W. 'The Coming Crisis of Western Sociology'", *American Journal of Sociology*, vol. 77, nr. 2, sid. 312—17.
Zetterberg, Hans L. (1966), "Traditioner och möjligheter i nordisk sociologi", *Sociologisk Forskning*, årg. 3, nr. 1, sid. 1—21.

Namnregister

Albrecht, Milton C. 64, 95, 101, 103, 179
Allardt, Erik 127
Aristoteles 22
Aspelin, Gunnar 178
Aspelin, Kurt 46, 98, 99
Asplund, Johan 23, 89, 180

Balzac, Honoré de 72, 73, 98, 99, 159, 170, 180
Barbu, Z. 179
Barnett, James H. 53, 54
Becker, Howard S. 118—19, 120, 126, 136, 141, 146, 173
Becket, Samuel 99
Beecher Stowe, Harriet 102
Berger, Morroe 64
Berger, Peter L. 61, 134, 139, 147—54, 156, 157, 160, 161, 163, 164, 174, 175, 177, 182
Berkley, George 81
Blalock, Hubert M. 29—31, 32, 168
Blumer, Herbert 91—92, 163
Bonald, Louis de 23, 33, 45, 65, 128, 170
Boye, Karin 28
Branting, Jacob 180
Brecht, Bertold 20, 111, 180
Brook, Peter 109
Brooks, Cleanth 36, 37, 38, 45, 49
Bruyn, Severin T. 179
Buckley, Walter 113, 180
Burns, Elisabeth 61
Burns, Tom 61

Camus, Albert 83, 107, 180
Cervantes, Miguel de 107
Child, Arthur 75, 77—79
Cohen, Percy 180
Comte, August 15, 64, 86, 116, 128, 167, 173, 182
Condorcet, Antoine N. de 24
Cooley, Charles 73
Coser, Lewis A. 43, 68, 86, 98

Dahlström, Edmund 181
Daiches, David 49, 178
Defoe, Daniel 97, 180
Deutsch, Steven 181
Dewey, John 25
Dornbusch, Sanford M. 53
Dostojevskij, Fjodor 83, 107, 178
Duncan, Hugh D, 179
Durkheim, Emile 61, 64, 84, 86, 116, 128, 147, 148

Eliot, T.S. 36—40, 41, 42, 45, 92, 93, 155, 169, 178
Engels, Friedrich 98, 99, 101, 104—06, 110
Eriksson, Björn 7, 17, 74, 76, 79, 81, 82, 180, 181
Escarpit, Robert 31, 53, 55, 58, 69, 112, 114, 124, 179

Fichte, Johann Gottlieb 24
Fischer, Ernst 180
Fjord Jensen, Johan 8, 9, 35, 36, 48, 49
Forster, Peter 56
Freud, Sigmund 71, 91, 108
Friedrichs, Robert W. 7, 113, 114, 134—41, 142, 147, 163, 173, 174, 180, 181, 182
Fromm, Erich 182
Fröding, Gustaf 28
Furuland, Lars 7, 51, 53, 59, 60, 67, 98, 102, 179
Fügen, Hans Norbert 31, 33, 34, 46—48, 49, 51—53, 112, 114, 115, 124

Galtung, Johan 22
Giddens, Anthony 180
Goffman, Erving 130
Goldmann, Lucien 57, 69—72, 73, 106, 108, 156, 160, 179, 182
Gouldner, Alvin W. 7, 83, 116, 117, 119, 120, 121, 126, 127—34, 140, 141, 142, 146, 147, 173, 180, 181
Guérard, Albert 180
Gullberg, Anders 127
Gustafsson, Lars 9, 33, 60, 178
Gustavsson, Sverker 17, 18, 181
Götlind, Erik 179

Habermas, Jürgen 11—21, 40, 41, 42, 55, 58, 61, 79, 88, 92, 93, 124, 125, 132, 155, 167, 169, 177
Hallberg, Peter 25, 27—31, 178
Hallen, G.C. 96
Halmos, Paul 179
Hamsun, Knut 85, 86
Hansen, Bente 46, 101
Hansson, Gunnar 25—27, 178
Harap, Louis 101, 180
Hauser, Arnold 9, 10, 51, 59
Hegel, Friedrich 40, 70, 106
Helander, Lars 98, 106
Hemingway, Ernest 83
Himmelstrand, Ulf 7, 120, 125, 126, 140, 141, 142
Hoggart, Richard 88
Homans, George C. 130
Homeros 96
Hospers, John 101
Husserl, Edmund 11—15, 139, 178

Ibsen, Henrik 85, 86
Inglis, Ruth A. 95, 102—03
Israel, Joachim 121—24, 125, 126, 127, 129, 133, 141, 181

James, Henry 97
Johansson, Sten 146
Jones, James 83
Jonsson, Inge 9, 49, 63
Järv, Harry 49, 178

Kafka, Franz 83, 98, 99, 107, 111
Karlfeldt, Erik Axel 28
Kenneford, Celia 56
Kern, Alexander 74—79
Korpi, Walter 181
Kuhn, Thomas S. 134, 135

La Mettrie, Julien de 24
Larsen, Cecil Evva 88
Lazarsfeld, Paul F. 61, 72
Leenhardt, Jacques 64, 65, 179, 180
Leslie, G.R. 68
Levertin, Oscar 28
Levison, Arnold 145, 146
Lidman, Sara 102
Liedman, Sven-Eric 70
Liehm, Antonin 110
Linnér, Sven 178, 179
Ljungdal, Arnold 101
Lockwood, David 180
Lowenthal, Leo 84—86, 87, 159
Luckman, Thomas 134, 147—54, 156, 157, 160, 161, 163, 164, 174, 175, 176, 177, 182
Lukács, Georg 71, 98, 99, 101, 106, 107, 108, 110, 111, 172
Lundberg, Leif 107
Lynd, Robert 120, 121, 141
Lönnroth, Lars 178

Maistre, Joseph de 65, 128
Mann, Thomas 84
Mannheim, Karl 40, 74—80, 81, 107, 120, 171, 180
Mao Tsetung 111
Marcović, Mihailo 182
Marcuse, Herbert 20, 88, 109, 156, 160
Marx, Karl 53, 72, 74, 76, 86, 98, 100, 101, 105, 106, 110, 147, 172, 173, 181
Mead, George Herbert 40, 73, 89—92, 93, 147, 148, 149, 169, 171, 176, 177, 180
Melberg, Arne 57—59, 179
Melville, Herman 107, 160, 176
Merrill, Francis E. 72, 73, 83, 87, 88, 180
Merton, Robert K. 61
Mills, C. Wright 23, 40, 61, 83, 107, 120, 138, 182
Montesquieu, Charles de 64, 65
Mouillaud, Geneviève 179
Myrdal, Gunnar 119
Myrdal, Jan 180

Naess, Arne 122
Newton, Isaac 24
Nisbet, Robert A. 67
Northrop, F.S.C. 30

Packard, Vance 83
Pareto, Vilfredo 86
Parmenides 13
Parsons, Talcott 61, 113, 116, 117, 124, 127, 128, 129, 133, 138, 140
Phillips, Derek L. 142—44, 147, 153, 181
Platon 13, 14, 15
Plechanov, Georgij 98, 180
Polak, Fred 68
Popper, Karl 122
Porterfield, A.L. 179
Protagoras 18

Ranke, Leopold v. 21
Rex, John 180
Richards, I.A. 25
Riesman, David 83
Robbe-Grillet, Alain 99, 180
Rosengren, Karl Erik 25, 31—32, 51, 178
Rousseau, Jean-Jacques 64, 65, 97
Runciman, W.G. 182

Saint-Simon, Henri de 15, 64, 84, 86, 119, 128, 173
Sartre, Jean Paul 83, 96, 100, 111, 139, 160, 162—63, 172, 182
Schelling, Friedrich v. 11, 24
Schückling, Levin 53
Schütz, Alfred 139, 148
Segal, Alan 101
Shakespeare, William 96, 107
Shils, Edward 117
Silbermann, Alphons 54, 69, 124
Sinclair, Upton 102
Skervheim, Hans 181
Sombart, Werner 86
Spearman, Diana 180
Staël, Madame de 23, 24, 33, 45, 53, 62, 63—66, 95, 170, 172, 179, 180
Stendhal (Henri Beyle) 72, 73, 159, 170, 171, 179
Stouffer, Samuel 61
Svanberg, Victor 43, 59, 60, 61, 66, 68
Swanson, Guy E. 181
Swedner, Harald 32, 178
Swingewood, Alan 179

Taine, Hippolyte 51, 62, 65, 66, 67, 91, 101, 110, 167, 170
Tate, Allen 37
Templin, Ernest H. 179
Thavenius, Jan 178
Therborn, Göran 130, 132, 133
Tingsten, Herbert 84, 86
Tolstoj, Leo 75, 101, 107, 110, 172, 178
Toulmin, Stephen 121

Warren, Austin 9, 33, 34, 35, 178
Watt, Ian 97, 179, 180
Weber, Max 53, 61, 76, 86, 107, 116, 117, 128, 145, 146, 147, 181
Wedberg, Anders 15
Wellek, René 9, 33, 34, 35, 178
Wesker, Arnold 180
Whyte, William F. 83
Williams, Raymond 178, 179
Wilson, Colin 83—84, 86, 87, 159
Wimsatt, William K. 36, 37, 45, 49
Winch, Peter 23, 80, 81, 143—45, 146, 149, 150, 153, 181
Wittgenstein, Ludwig 144
Wouk, Herman 83

Zeitlin, Irving M. 67
Zeitlin, Maurice 133, 181
Zetterberg, Hans L. 127

ACTA UNIVERSITATIS UPSALIENSIS
Studia Sociologica Upsaliensia
Editor: Torgny T. Segerstedt

1. TORGNY T. SEGERSTEDT: Tekniskt bistånd och social struktur. Några problemställningar. 1962. 6 kr.
2. TORGNY T. SEGERSTEDT: Humanisternas yrkesval. En provundersökning. 1963. 4 kr.
3. TORGNY T. SEGERSTEDT: Naturvetarnas yrkesval. 1964. 4 kr.
4. TORGNY T. SEGERSTEDT: Den akademiska gemenskapen. En sociologisk skiss. 1966. 8 kr.
5. ADAM HEYMOWSKI: Swedish "Travellers" and Their Ancestry. A social Isolate or an Ethnic Minority? 1969. 65 kr.
6. TORGNY T. SEGERSTEDT: Socialt system och samfärdsel. 1970.
7. BJÖRN ERIKSSON: Om den sociologiska analysen av kunskap. Några steg i riktning mot ett kunskapssociologiskt paradigm. 1972.
8. PER SÄFHOLM: The River-Lake Nilotes. 1973.
9. PEDER HÅRD AF SEGERSTAD: Litteratursociologi — ett bidrag till ämnets teoriutveckling. 1974.

Distribution

Almqvist & Wiksell

Gamla Brogatan 26
STOCKHOLM

Libraries, universities, learned societies and publishers of learned periodicals may obtain this series (and other series appearing in the *Acta Universitatis Upsaliensis)* in exchange for their own publications. Inquiries should be addressed to *Universitetsbiblioteket, Box 510, S-751 20* Uppsala (Sweden).

Rotobeckman

ISBN 91-554-0121-X